

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin

Mei / Mai 2001
Jaargang / Année 50

Redacteur

Apr. G. Gilijs

INHOUD - SOMMAIRE

G. GILIAS	Voorwoord	1
	Avant-Propos	1
G. DE MUNCK & L.J. VANDEWIELE	Bernardin Van Bauwel (1813-1892) Antwerpse apotheker en auteur	2
J. LEMAHIEU	Poperingse apothekerszoon op Java - 1856	18
Ch. DE BACKER	Geneeskundige zorgen en voeding voor de Cisterciënzerinnenabdij Terhagen in Axelambacht (Zeeuws-Vlaanderen) tussen 1499 en 1509	26
A.M.G. RUTTEN	Frederik II von Hohenstaufen : Monarchie met een gifrandje	45

MEDEDELINGEN / RENSEIGNEMENTS

– Eremedailles - Médailles d'Honneur	55
– Ereleden - Membres d'Honneur	57
– Prijs voor de Geschiedenis van de Geneeskunde, de Farmacie en de Diergeneeskunde	59
– Prix d'Histoire de la Médecine, de la Pharmacie et de la Médecine vétérinaire"	60

IN MEMORIAM	61
--------------------	----

PRESENTATION D'OUVRAGE	63
-------------------------------	----

VOORWOORD - AVANT-PROPOS

Apr. Guy Giliès

Met deze honderdste Bulletin kan de Kring terecht feestvieren. Meer nog dan vijftig jaar bestaan als vereniging, is het uitgeven van honderd Bulletins in die tijdspanne een realisatie om fier op te zijn. Het was – en is nog altijd – voorwaar geen sinecure, geen vanzelfsprekendheid om tweemaal per jaar een degelijk werk, naar vorm en inhoud, aan te bieden aan een gevormd en kritisch lezerspubliek. Het is de opeenvolgende redacteurs gelukt met de middelen en de mogelijkheden die ze ter beschikking hadden. De historiek van ons Bulletin werd beschreven in de Jubileumuitgave nr. 98.

Tijdens het Jubileumcongres 2000 sprak het bestuur het voornemen uit om het ledenbestand met nieuwe jonge leden uit te breiden. Om dit te kunnen verwezenlijken wil ik ook de medewerking van alle leden vragen : spreek binnen uw vriendenkring een mogelijk geïnteresseerde aan, nodig hem mee uit op één of meerdere congresdagen, maak uw Kring kenbaar bij uw plaatselijke beroepsvereniging, wek interesse op bij uw stagiair of personeel, maak gebruik van een plaatselijke gebeurtenis op medisch of farmaceutisch gebied om over de Kring te spreken. Met een kleine inspanning kan ieder lid meewerken de Kring groter te maken, van jong bloed te voorzien om de volgende vijftig jaar te verzekeren.

Mag ik rekenen op uw medewerking ?

Le Cercle Benelux peut fêter à juste titre ce centième Bulletin. L'édition de cent Bulletins en cinquante ans est une réalisation dont nous pouvons être fiers plus que de nos cinquante ans d'existence. Ce n'était pas – et cela ne l'est pas encore – une sinécure ni une évidence que de présenter deux fois par an un travail de valeur en forme et en contenu à un public de lecteurs formés et critiques. Les rédacteurs successifs ont réussi cela avec les moyens et les possibilités mis à leur disposition. L'historique de notre Bulletin a été présenté dans le numéro jubilaire n° 98.

Au cours du congrès 2000 le comité formulait le souhait de recruter de nouveaux membres. Pour réaliser cela je fais appel à la collaboration de tous : contactez un membre potentiel dans votre cercle d'amis, faites connaître le Cercle dans votre association professionnelle, intéressez-y vos stagiaires ou votre personnel, parlez du cercle au cours d'un événement médical ou pharmaceutique dans votre région. Par un petit effort chaque membre pourrait agrandir le Cercle, l'irriguer d'un sang nouveau pour assurer les cinquante années suivantes.

Puis-je compter sur votre collaboration ?

BERNARDIN VAN BAUWEL (1813-1892)

Antwerpse apotheker en auteur

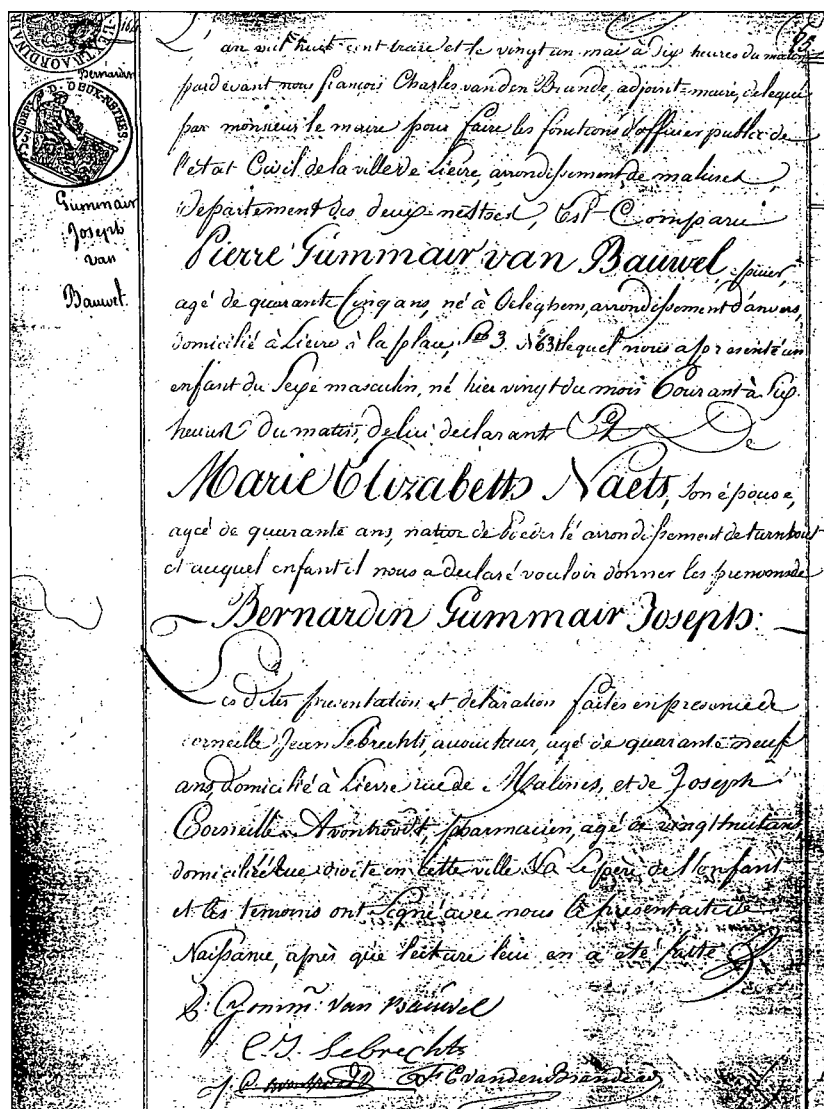
Aprs. G. De Munck & I.J. Vandewiele

(1) De IJzerbode, 20 (1990), p. 674.

Onze aandacht werd op **Bernardin Van Bauwel** getrokken door een citaat van R. Blondeau in *Wetenschap in de taal der Vlamingen* nr. 28. Vanaf Jacob Van Maerlant tot de stichting van de Academiën (1). Blondeau wijst op diens publicatie : *Geneeskundig Handboek voor Zeevarenden, of Beschryving en Behandeling van in- en uitwendige ziekten aen boord der schepen*.

Dit was een aanleiding om het boek eens nader te bekijken en op zoek te gaan naar deze 19de-eeuwse apotheker-auteur, die helemaal uit de belangstellingssfeer is verdwenen.

De geboorteakte van Bernardin
Van Bauwel (1813).

Bernardin Guimmair Joseph Van Bauwel werd geboren te Lier op 20 mei 1813 en is overleden te Antwerpen op 28 januari 1892.

De geboorteakte luidt als volgt :

L'an mil huit cent treize et le vingt-un mai à dix heures du matin, pardevant nous François Charles vanden Brande, adjoint maire, délégué par monsieur le maire pour faire les fonctions d'officier public de l'état Civil de la ville de Lierre, arrondissement de malines Département des deux-nèthes, est comparu PIERRE GUIMMAIR VAN BAUWEL, epicier, agé de quarante cinq ans, né à Oelegheem, arrondissement d'anvers, domicilié à Lierre à la place, Son 3. N° 631 lequel nous a présenté un enfant du sexe masculin, né hier vingt du mois Courant à six heures du matin, de lui declarant Et De MARIE ELIZABETH NAETS, son épouse, agée de quarante ans, native de Poederlé arrondissement de turnhout et auquel enfant il nous a déclaré vouloir donner les prenom de BERNARDIN GUIMMAIR JOSEPH.

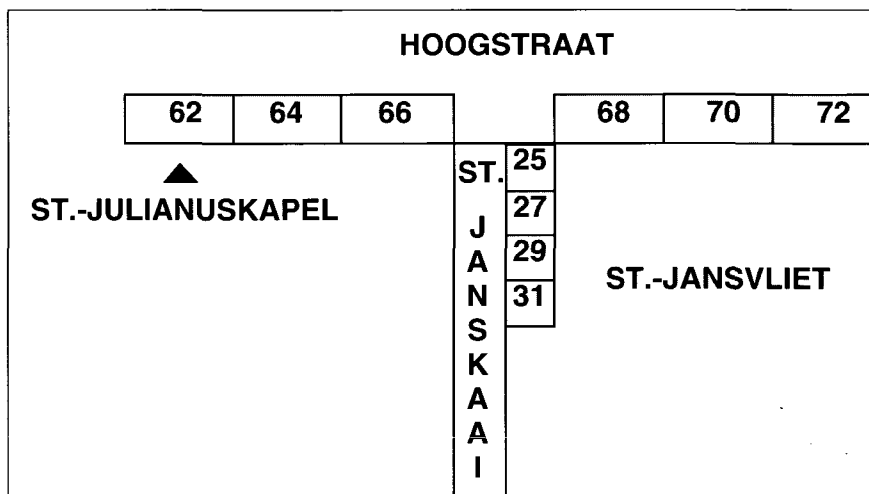
Les dites presentation et de(c)laration faites en presence de corneille Jean Sebrechts accoucheur, agé de quarante neuf ans, domicilié à Lierre rue de Malines, et de Joseph Corneille Avontroodt, pharmacien, agé de vingthuit ans, domicilié rue droite en cette ville. Le père de l'enfant et les

temoins ont signé avec nous le present acte de Naissance, après que lecture leur en a été faite.

(getekend) : P. Gomm. Van Bauwel, C.J. Sebrechts, J.C. Avontroodt, F.C. Vanden Brande, adj.

B. Van Bauwel werd tot apotheker gediplomeerd door de Provinciale Geneeskundige Commissie van Antwerpen op 7 september 1839, huwde op 19 februari 1852 Jeanine Roele (overleden te Antwerpen op 15 juni 1883). Uit dit huwelijk sprongen twee kinderen, een zoon die diamantslijper werd en een dochter die religieuze werd. Leon Frédéricq schreef een notitie over hem in de Biographie Nationale (2).

Op het gezag van Dr. Tricot Royer van Antwerpen schreef Frédéricq, dat Van Bauwel een der meest gewaardeerde apothekers van Antwerpen was "un des pharmaciens les plus estimés d'Anvers", hoofdapotheker van het Bureel van Weldadigheid (*) en lid van het redactiecomité van de Journal de Pharmacie d'Anvers.

Plan van het havenkwartier waar apotheker B. Van Bauwel gehuisvest was.

1. GENEESKUNDIG HANDBOEK VOOR ZEEVARENDEN ANTWERPEN 1857 (3)

Dit werkje, dat hij schreef "*met behulp van eenen geneesheer*", is van bijzonder belang omdat hier in detail de ziekten besproken worden, waarmede op de schepen bemanning en passagiers in de 19de eeuw het meest te kampen hadden. Anderzijds wordt een deskundige beschrijving gegeven van een medicijnkist uit die tijd, voorzien van 2 laden, één voor de medicamenten en één voor de instrumenten.

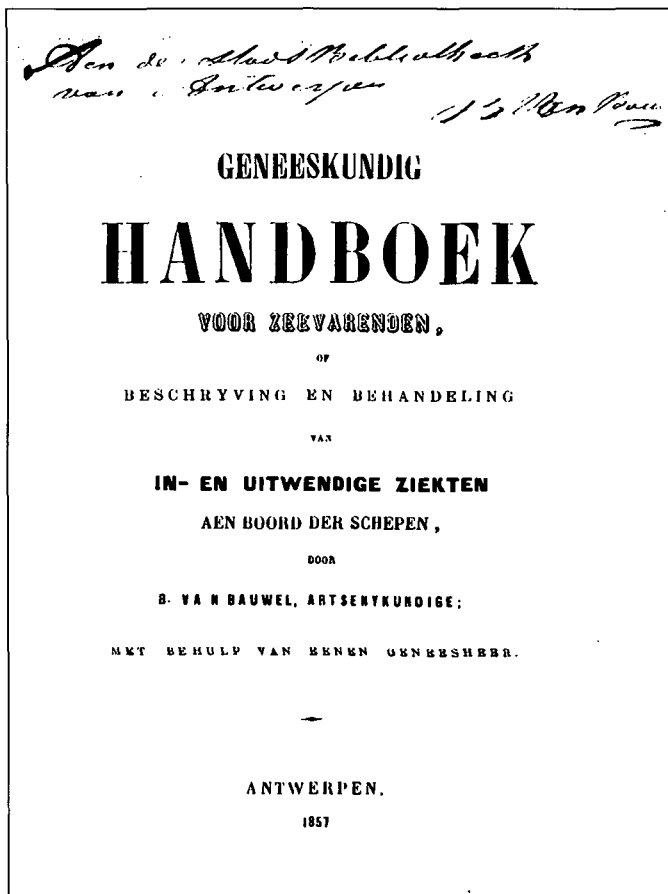
Dat het handboekje (13 x 18 cm, 122 pagina's) een bedekte reclame was voor de verkoop van zijn medicijnkisten, zoals op de eerste bladzijde te merken valt, nemen we er graag bij, te meer daar reclame voeren in die tijd tot de gewoonste gebruiken van de apothekers gerekend werd : "*Het geneeskundig handboek en medicynkisten goed ingerigt en goed verzorgd zijn verkrygbaar by den schryver B. Van Bauwel, artsnykundige, Hoogstraat, N° 72, te Antwerpen.*" Zo kennen we meteen zijn adres aan het havenkwartier. (**)

(2) Biographie Nationale. T IV, p. 15.

(3) Stadsbibliotheek Antwerpen J 10684.

(*) Het personeelsregister van het Antwerps Bureel van Weldadigheid voor de periode 1874-1921 (OCMW Antwerpen - archief, BW 1020) maakt geen melding van B. Van Bauwel. Andere personeelsregisters ontbreken. Personeelsregisters van de Commissie van Burgerlijke Godshuizen vermelden evenmin B.V. Bauwel.

(**) Dit huis lag aan de St.-Jansvliet, een zijarmpje van de Schelde, die de Steenhouwersvest verbond met de stroom. In 1881-85 werd bij de heraanleg van de Schelddekaaien de St.-Jansvliet overvuld en werden de huizen Hoogstraat 72, 70, 68 en St.-Jansvliet 25, 27, 29, 31 in 1885 afgebroken. Sedert 1931 bepaalt het toegangsgebouw tot de voetgangers-tunnel onder de Schelde het uitzicht van dit plein.

Voorplaat van het «Geneeskundig Handboek voor Zeevarenden».

Geneeskundig Handboek wordt ingedeeld in 8 hoofdstukken

1. Voorwoord

Hierin rechtvaardigt de auteur zijn publicatie. De reden ervan is te wijten aan het feit dat er geen goed geneeskundig boek tot het gebruik van zeevaarders voorhanden is. De bestaande boeken zijn ofwel te lang en alleen verstaanbaar voor geneesheren, ofwel te kort en bijgevolg volkomen onbeduidend en onbruikbaar.

Deze nadelige staet van zaken heeft ons aengespoord tot het opstellen van een werkje, dat aen beide voor-noemde gebreken niet mank gaet, en wij vermeenen daerin gelukt te zijn met de hulp van eenen bekwamen geneesheer eenen onzer vrienden.

2. Algemeene leefregel, en behoedmiddelen tegen ziekten.

De spijsen moeten degelijk zijn en in voldoende hoeveelheid. Er moet gezorgd worden voor afwisseling, voor verse groenten of aardappelen, één of twee kopjes koffie na het eten helpt tot een gemakkelijke spijsvertering.

De kleren moeten droog zijn. Bij grote hitte lope men niet met onbedekt hoofd op het dek.

De slaapvertrekken enz. moeten goed verlucht en rein gehouden worden. Onreinheid en bedorven lucht zijn de twee grote oorzaken van het ontstaan van ziekten, in het bijzonder van besmettelijke ziekten.

De kapitein moet zorgen voor vermaak aan boord en rust.

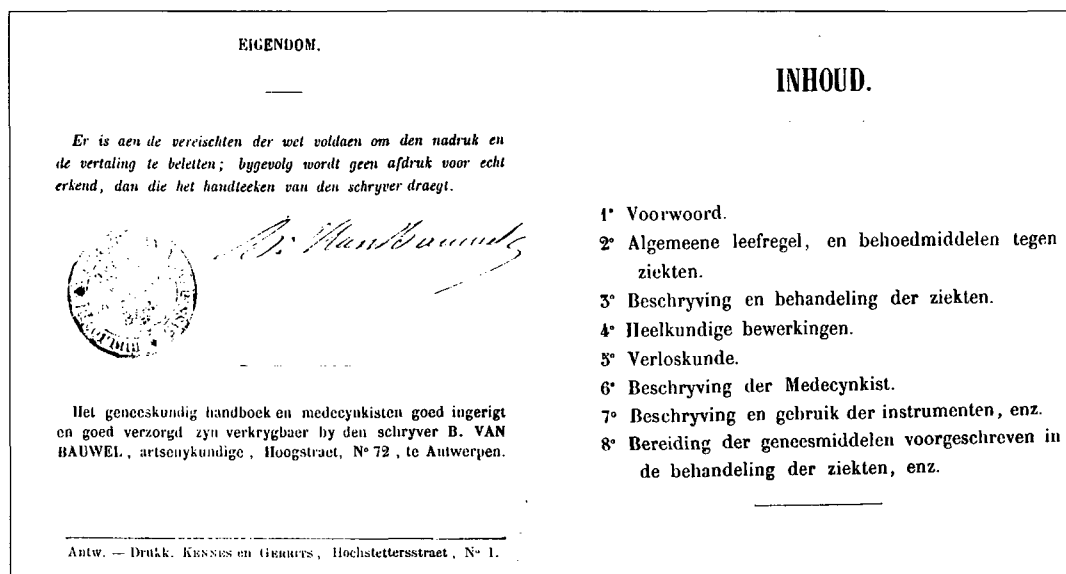
Ten einde verveling en mistroosting voor te komen is het goed het scheepsvolk het een of andere onschadelijk vermaak toe te laten. Regelmatige rust na groote inspanning is noodzakelijk tot herstelling van verlorene krachten.

3. Beschryving en behandeling der ziekten

Hier volgt dan een alfabetische lijst van de meest voorkomende ziekten aan boord. De auteur geeft telkens de definitie van de ziekte, de kenmerken, de behandeling en de medicatie. Soms komen er ook nog enkele bemerkingen bij.

Aendrang tot stoelontlasting

Als medicatie : castorolie (= ricinus - olie), laudanum, lavement van lijnzaedwater.

Beenbreuk

Breuk van opperarmbeen, voorarm, dijbeen, onderschenkel.

Beroerte of geraektheid

Bloedfluimen of bloedspuwen

(voortkomende van de borst of de maeg).

Bloedzweer of karbonkel

Buikloop, afgang of diarrhee

Chanker of Venus-zweer

Cholera

1. de gewone cholera.
2. de Asiatische cholera, een zeer gevaarlijke ziekte.

Dood

Daer de sterfte op zee niet zelden voorkomt, zoo is het noodig de zekere kenteekens van de dood op te geven.

Druiper

Is doorgaens het gevolg van onreinen bijslaep.

Ettergezwel - ontstekingsgezwel

Dit gezwel ontstaat in de liezen en wordt daarom soms genaamd lies-buil, bubon of poulain. In het gewoon leven draegt dit gezwel de naem Klapoor.

Geelzucht

Medicatie : engels zout en bitterkruidenthé.

Hik

Medicatie : Hofmans druppels, Paregoric-Elixir.

Inhoudsopgave en eigendomscertificaat van het geneeskundig handboek.

Hoesten

Medicatie : Paregoric-Elixir, spaensche-vlieg plaester op de borst of tusschen de schouderbladeren.

Hoofdpijn

Behandeling : aderlating. Medicatie : engels zout, desnoods quinine-poeders.

Keelontsteking

Kneuzing

Koliek

Medicatie : laudanum, kamillethé.

Koortsen

Hieraan wordt een heel hoofdstuk gewijd, waaruit blijkt dat dit een veel voorkomende en gevreesde kwaal was. Er wordt onderscheid gemaakt tussen ontstekingsachtige koorts, maeg koorts, rotte koorts of typhus, geel-koorts en tusschenpoozende of koude koorts.

Koud-Vuer

Leverontsteking

Is de lijder volbloedig, doe men eerst eene aderlating, men geve alle 2 uren een Calomel-poeder, uitwendig doe men vryvingen met Mercuer-zalf op de pynlijke plaets, en wel ter hoeveelheid van eenen geweerkogel alle dry uren.

Longontsteking

Maegkramp

Maeg (vuil)

Misselykheid

Nagelid-ontsteking of Veyt

Neusbloeding

Onmagt, flauwte of kwalykte

Onturichtingen (van verschillende lichaamsdelen)

Oogontsteking

Medicatie : aderlating en purgeermiddel : 2 lepels senne bladeren in twee thé-kopjes kokend water + engels zout. Op het oog koude omslagen, 3 maal daags enige druppels van het mengsel : aluin, water en laudanum.

Pest

Is eene besmettelijke ziekte die door persoonlijke aanraking met ande-

re voorwerpen geboren wordt en tot hier toe haren oorsprong neemt in de oostelyke streken. (De scheepskapitein wordt veel voorzorgsmaatregelen opgedragen om die ziekte te voorkomen).

Pisopstopping

Doorgaens veeleer lastig dan gevaerlyk.

Pleuris, fleuris of zydewee

Pokken

De pokziekte overkomt den mensch meestal slechts een mael in zijn leven, en een byna zeker voorbehoeds-middel is de koepokinenting ; ook raden wy den scheepsbevelhebber ten sterkste aen geene oningeënte personen aen boord te nemen.

Rhumatismus

Roode Loop of Persloop

Roode vonk of roode koorts

Roos

Ontsteking der huid, doet zich soms voor in de gedaente van groote of kleine blazen, wat men blijnroos of belroos noemt (blein = blaar, belroos of wondroos = erysipelas).

Scheurbuik

Als oorzaak wordt opgegeven : een vochtige koude lucht, byzonder op de noordelyke zee-oever, het missen van versch voedsel aen het plantenryk ontleend, het langdurig gebruik van gezouten vleesch, van bedorven water, droefgeestigheid, enz. Alle deze oorzaken vinden zich vereenigd op langdurige zeereizen.

Medikatie : Drinkwater zuiveren met er houtskool in te werpen, als spijzen dagelyks aardappels en zuerkool, als drank water met azyn of beter tartaric-limonade en indien zulks mogelijk is water met citroenzap.

Schurft

Schyndood

Speên of aambeyen

Tandpyn

Trommelzucht

Is een veerkrachtige uitzetting van den onderbuik, welke by het aankloppen als eene trommel klinkt en door ophooping van lucht in de darmen is veroorzaakt.

Vallende ziekte

Verbranding (brandwonden)

Vergiftiging door den beet van giftige slangen

Verstuiking

Verstopping, moeilyke buikontlasting

Verzweering

Vyg wratten

Zyn venerische uitwassen aen den eikel der roede, aen den aers of andere deelen en zyn gekenmerkt door een bloemkoolaerdig voorkomen.

Medikatie : mercuer-zalf.

Waenzienigheid der dronkaerds

Verstand-verwarring, ziet allerhande niet-aenwezige dingen, zoo als vliegen, muizen, slangen, enz. of hy meent spoken te zien.

Medikatie : 10 druppels laudanum in een wynroomer water alle uren in te nemen, zoo nodig een aderlating doen en mostaerdpappen aen de kuiten, later zorg men voor open lyf door lavementen van zeewater.

Wonden

Zee-koorts of heete koorts

Overvalt de zeevarenden wanneer zij voor de eerste mael in warme klimaten komen.

Zee-ziekte

Zonnesteek

Zuer in de Maeg

4. Heelkundige bewerkingen

Aderlating verrichten aen den arm of de voet.

Compressen leggen.

Katheder inbrengen.

Lancetten : Er moeten er 2 voorhanden zijn, een voor de aderlating en een voor ettergezwollen te openen.

Lavementhuis

Injectie-buis of Opspuitings-huis, een spuit van kleine omvang, die gebruikt wordt tot het opspuiten van geneesmiddelen in de pisbuis in geval van druiper.

Omslagen, compressen van tamelyk grote oppervlakte.

Pappers

Pluksel

Spalken

Spaense-vlieg plaester

Verband (windels, linnen doeken, enz.) : rond de romp, of het hoofd, voor de lies, voor den bil.

5. Verloskunde

Het is opvallend hoe Van Bauwel in zijn Handboek geen rekening houdt met de eventuele aanwezigheid van een scheepschirurgijn. Zijn bedoeling is de zeekapitein in staat te stellen de ziekten van elkaar te onderscheiden en goed te behandelen. Hij vond het zelfs nodig een hoofdstuk te wijden aan de verloskunde *«in aenzien der menigvuldige landverhuizingen van gansche huisgezinnen»*.

Het was inderdaad zo, dat in het midden van de 19de eeuw, een emigratiegolf bestond : een reeks van misoogsten bracht een vreselijke hongersnood te weeg met zijn normale nasleep van epidemieën van tyfus en cholera. De thuisnijverheid ging ten gronde ten voordele van de machinale nijverheid. De lonen daalden, terwijl de prijs van de levensmiddelen de hoogte inging. Voor velen was de emigratie de enige uitweg om te overleven. Zo kwam het niet zelden voor, dat gedurende de soms weken lange overvaart, een vrouw in baredsnood kwam te verkeren. Ook hier werd van de scheepskapitein hulp en bijstand verwacht.

Daarom geeft de auteur enkele zeer praktische en eenvoudige raadgevingen voor het bijstaan van een kraamvrouw bij een normale geboorte. Wel worden enkele adviezen gegeven in geval van bloedstorting vóór of na de geboorte. Bij bloedstorting na de geboorte, bv. zal men koude omslagen op buik en billen leggen en desnoods met een lavementbuis *«inspuitingen doen met koud azijn-water in het onderlyf der vrouw»*. *«Een veel afdoende middel in dit geval is het uitpersen eener afgeschelden citroen met de hand binnen de baarmoeder gebragt.»*

6. Medecynkist

Een medicynkist bestaat uit twee delen of schuiven. Het bovenste gedeelte bevat de geneesmiddelen, het onderste al wat nodig is voor heilkundige ingrepen, verzorgen van wonden, beenbreuken, enz. alsook enige instrumenten.

In sommige scheepsmedicynkisten bevindt zich een weegschaal met gewichten, *«volgens ons inzien is zulks volkomen onnoodig, vermits men doorgans het wegen van een geneesmiddel kan vervangen door het meten van een zekere hoeveelheid van het zelve, wat voorzeker gemakkelijker is, bovendien is het*

juist-wegen byna onmogelyk op een schip gedurig in beweging».

«De geneesmiddelen van eene buitengewone kracht voorzien en waervan men den zieken juist niet meer mag toedienen als by elk artikel voorgeschreven is, zyn alle op voorhand in juiste dosis verdeeld om volgens aanduiding by iedere ziekte toegediend te worden».

7. Inhoud der Medecynkist volgens alphabetische orde
(genummerd van 1 tot 57).

Aluin (ruwen), n° 39, *wordt gebruikt als inwendig bloedstelpend en... geneesmiddel opgelost in water.*

Ammoniac (geest van), n° 29, *wordt uitwendig gebruikt gemengd met olie.*

Ammoniac-zout, n° 11, (= salmiak, ammoniumchloride).

Basilicon zalf, n° 48 (= veelgebruikte teerzalf, uitgedacht door Scribonius Largus in 43, was bekend aan Avicenna, Serapion en Pseudo-Mesues, die zegt : Koningszalf is goed bij wonden die beet zijn, zij zuivert en doet het vlees opgroeien).

Bicarbonate van soda, n° 40.

Bitter kruiden, n° 1, (= mengsel van gezegende distelkruid, gamanderkruid, alsemkruid en klein duizendguldenkruid).

Bloedzuiverende kruiden, n° 2, (mengsel van jeneverbessen, venkelzaad en zoethoutwortel).

Borstkruiden, n° 3, (mengsel van bloemen van heemst, kaasjeskruid, rozenkransje en toortsbloem).

Braek-poeders, n° 33, (verm. Tartarus emeticus s. stibiatus uit P.B.I. 1854).

Calomel-poeders, n° 34.

Camomilbloemen, n° 6.

Camphor (poeder), n° 38, *om camphor-Spiritus mede te maken in geval de voorraad verbruikt is, de aenwending op schepen is dikwerf nodig.*

Camphor-Spiritus, n° 19.

Castor-olie, n° 18.

Chlorure van kalk, n° 12.

Copaïv-balsem, n° 20.

Dowers-poeders, n° 35.

Duivelsteen, n° 56.

Elixir antichlorera, n° 25.

Elixir van Vitriol, n° 28, *bloedstelpend en vringend geneesmiddel, voorts zie Scheurbuik. (Het gaat hier om de Elixir Vitrioli Mynsicht ook genaamd Tinctura aromatica acida of T. Cinnamomi acida, met kaneel, kardemoon, kruidnagels, gember, galanga, suiker, zwavelzuur en alkohol).*

Engelsch zout, n° 7, *in pakjes van 1 dosis.*

Gomplaester, n° 53.

Goulards-extrakt, n° 21.

Hecht-plaester, n° 55.

Hoffmans-druppels, n° 30.

Jalap-poeders, n° 36.

Kina-poeder, n° 13, *Bij gebrek aen Quinine-poeders kan kina-poeder gebruikt worden.*

Laudanum, n° 31.

Lynzaedmeel, n° 4.

Maeg-elixir, n° 22.

Mercuerpillen, n° 44 (*In P.B.I. : Pilulae Hydragyriceae, p. mercuriales*).

Mercuerzalf, n° 49, *Deze zalf wordt ook uitwendig gebruikt om ongedierte te doden.*

Moederzalf, n° 50 *gebruikt bij etterwonden, kan de Basilicon vervangen (= Unguentum Matris of Emplastrum fuscum, teerzalf met kwik).*

Mostaerd-bloem, n° 5.

Niter of Salpeter, n° 41 (= kaliumnitraat). *Inwendig genomen een pisafdryvend geneesmiddel.*

Opodeldoch, n° 23.

Paregoric-elixir, n° 26.

Poeder voor Venus-drup, n° 14, *Zie druiper (= Mercurius dulcis, sublimaat en kwik).*

Purgeer-pillen, n° 45 (*Geen nadere beschrijving ; in de P.B.I. 1854 : Pilulae Jalappae s.p. purgantes en Pilulae Purgantes Haenii*).

Quinine-poeders, n° 37.

Rhubarber, n° 42.

Scheurbeuk-elixir, n° 24, *wordt gebruikt om de mond te spoelen in geval van scheurbuik (= mengsel van wijnsteen, lepelbladeren en vitriololie). Volgens Plenck (4) : met veel water vermengt heelt het de vuilen stinkenden mond der scheurbuikigen*).

Spaenschevlieg-plaester, n° 54.

Schurft-zalf, n° 51, (*Geen nadere beschrijving. Plenck (4) geeft een schurft-zalf formule. De P.B.I. heeft enkel een zalf tegen schurft bij de schapen*).

Senne-bladeren, n° 8.

Spiritus nitri dulcis, n° 32, *pisafdryvend en zweetverwekkend geneesmiddel, wordt gebruikt in de hoeveelheid van eenen koffylepel in een glas water tweemaal daags (= wijnspiritus en salpeterzuur)*.

Styfsel-poeder of ameldonck, n° 10, *tot bereiden van dik styfsel-water als verzachtend lavementvocht te gebruiken. Tamelyk dikke styfselpap wordt gebruikt om er mede te bestryken de windels by beenbreuken en onturichtingen gebezigd*.

Sulphur of zwavel, n° 15.

Tandpyn-elixir, n° 27.

Tartaric-zuer, n° 43, *tot vervaerdigen van tartaric-limonade*.

Trek-zalf-papier, n° 52, *wordt gebruikt om vesicatoriën op te houden*.

Vlierbloemen, n° 7.

Wond-balsem, n° 46 (*Er bestaan veel formules voor wondbalsem, men vindt er enkele bij Plenck (4)*).

Wynsteen, n° 16.

Zeem of wit leder, n° 57, *om plaesters mede te maken*.

De recipiënten waarin deze medicijnen zijn verpakt dragen ieder een nummer, om na gebruik gemakkelijk op de juiste plaats in de medicijnkast terug gezet te worden. Hierin ziet men de hand van een ordelijke apotheker.

(4) J.J. Plenck, Heelkundig Artzeny-Winkel of Chirurgys-Apotheek, Antwerpen 1798.

Inhoud der schuif

(genummerd van 58 tot 75).

We zagen dat een medicijnkist uit twee delen bestaat, in de bovenste lade zitten de medicijnen, in de onderste de instrumenten.

Spelden, n° 58.

Grouw lint, n° 59.

Spons, n° 60.

Windels, n° 61.

Pluksel, n° 62.

Lynwaed, n° 63.

Houten spalken en verband, n° 64.

Kussenkes, n° 64.

Kartonnen spalken, n° 66.

Trechter, n° 67, *dient tot mengeling van vochten enz. Men zal hem na elk gebruik goed afwasschen en droogen (hier weer de zorgzame apotheker).*

Lepel, n° 68, *(Het moet een dubbele lepel zijn, aan de ene einde een soeplepel en aan de andere een koffielepel).*

Zalfmes, n° 69.

Borstel, n° 70.

Lancet, n° 71, *voor aderlating.*

Catheter of Sonde, n° 73.

n° 72, *tot opensteken van ettergezwellen.*

Lavementbuis, n° 74.

Injectiebuis of Spuitebuis, n° 75 *(voor in de pisbuis of in de etterwonden).*

Het kan wel enige verwondering baren dat, gezien het artikel over verloskunde, er van een verlostang geen spraak is.

8. Bereiding der Medecynen in de behandeling der ziekten voorgeschreven.

Hierin worden de bereidingen beschreven, die aan boord kunnen verricht worden.

Afkooksel van Kina

Aftreksel van kruiden of thé

Brand-zalf (Goulards-extract en olijfolie)

Gersten-water

Lynzaed-water

Ryst-water

Lynzaed-pappen

Mostaerd-pappen (1/2 lijnzaadmeel en 1/2 mosterdbloem)

Sedatief-water : keukenzout, water, ammoniac, gerst, camphor spiritus. Goed schudden. (Dit is het Aqua sedativa uit het Formularium toegevoegd aan de Pharmacopoea Belgica van 1854. De gerst is een eigen toevoeging).

Soda-water : tartaric-zuer in water oplossen, toevoegen bicarbonate van soda om het schuimend te maken.

Tartaric-limonade : tartaric-zuer in water + suiker om den drank aengenaem te maken. Wil men deze limonade bruischend maken, voege men by dezelve in ieder glas een snuijfe bicarbonate van soda.

Wynsteen-limonade : wynsteen in kokend water oplossen, laten afkoelen, door een linnen doek gieten, suiker byvoegen.

Witwater of Goulards-water

Vluchtig of volatil Liniment : 3 soeplepels olyfolie en 1 soeplepel ammoniac-geest, in goed gestopt flesje (In P.B. II vinden we dit liniment terug onder de naam Linimentum ammoniacale, Linimentum volatile).

EINDE

2. DE ROL VAN BERNARD VAN BAUWEL IN DE SOCIÉTÉ DE PHARMACIE D'ANVERS

Bernard Van Bauwel werd als «membre effectif de la Société de Pharmacie d'Anvers» door de Algemene Vergadering van 6 november 1855 verkozen tot lid van het redactiecomité van de Journal de Pharmacie voor een periode van 3 jaar (1855-1858) (5). Hij bleef redactielid tot 1865.

Als kersvers redactielid dient hij in 1856 twee wetenschappelijke artikels in, waarvoor hij van het Bestuur de toelating tot publicatie in de Journal de Pharmacie bekomt (6).

Een eerste artikel handelt over «*de l'action de quelques médicaments astringents sur les préparations féculentes ou mucilagineuses les plus en usage en médecine*» (7).

Hierin geeft hij een schematisch overzicht «*sous forme de tableau*» van 16 onverenigbaarheden uit de praktijk («*J'ai entrepris quelques expériences sur cet objet*») tussen decocten en mucilago's en adstringentia. Hij besluit zijn studie met de geneesheren erop te wijzen in hun receptuur rekening te houden met deze onverenigbaarheden.

In een tweede artikel «*Nouvelle application de la méthode de déplacement*» (8),

(5) Journal de Pharmacie d'Anvers 1855, tome 14, p. 651.

(6) Journal de Pharmacie d'Anvers 1856, tome 15, p. 274-322.

(7) Journal de Pharmacie d'Anvers 1856, tome 15, p. 171-176.

ontwikkelt hij een verbeterde extractiemethode voor o.a. opium en moederkoorn. Hierbij voegt hij glaspoe-der en glasschilfers toe aan moeilijk extraheerbare grondstoffen die vetten of harsen bevatten, zodat conglomeraten worden vermeden.

In 1857 verschijnt dan zijn Geneeskundig Handboek voor Zeevarenden.

Kende dit boek en de bijhorende medicijnkoffer zulk enorm succes? Hoewel hij redactielid van de Journal bleef, duurde het in elk geval tot in 1861 voor hij terug publiceerde en wel naar aanleiding van een botervervalsing *«Beurre frelaté: analyse»* (9).

Vanaf 1862 worden zijn artikels militanter.

In *«Le permis de debiter des drogues exploité par les médecins de campagne»* (10) oefent hij kritiek uit op plattelandsartsen die geneesmiddelen verkopen aan zieken die zij nooit gezien, laat staan onderzocht hebben. Hierbij haalt hij gevallen aan uit 1859 en 1860 waarbij tijdens een epidemie van intermitterende koorts geneesheren of bij hun afwezigheid hun echtge-note of meid dagelijks tot 30 of 40 flessen kininesiroop verkopen aan de diligence-voerders, die ze doorver-kochten.

Tijdens de Buitengewone Algemene Vergadering van 21 oktober 1862 (11) klaagt hij in een schriftelijke motie (12) de bereiding en verkoop van geneesmiddelen aan door drogisten, marktkramers en kruideniers.

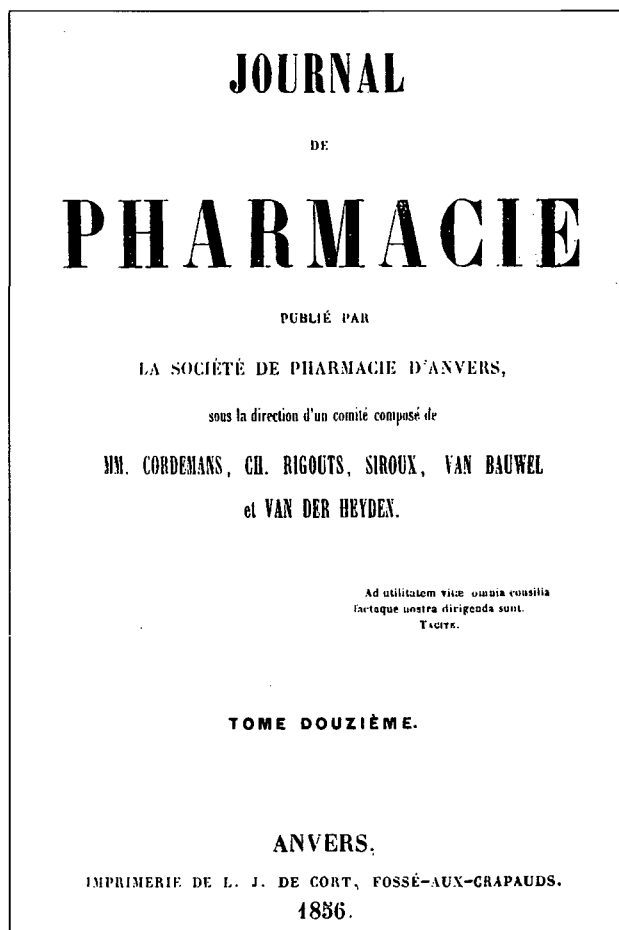
Hij stelt voor een *«Comité de surveillance»* op te richten die de overtredingen moet vaststellen, zodat de Société de Pharmacie de nodige maatregelen kan nemen om de belangen van de leden te verdedigen.

De Société stemt met éénparigheid van stemmen in met het voorstel, geeft aan Van Bauwel volmacht om de leden van het Comité aan te duiden en kent hem een werkingstoelage toe van vijftig frank.

En de toon van zijn publicaties wordt met de jaren scherper, ja zelfs pamflet-tair.

Op 20 mei 1863 lanceert hij zijn oproep *«A nos confrères»* – *«Jamais la pharma-cie, profession libérale, sous un ministère éminemment libéral, n'a été mécon-nue, délaissée ou mal traitée comme à présent»*.

«Que voyons-nous, malgré tous nos travaux scientifiques, notre dévouement, nos sacrifices personnels et notre responsabilité sociale, un charlatanisme effréné, des annonces scandaleuses, une mauvaise interprétation des lois faites pour sauvegarder notre existence et le bien public... Oh, quel bonheur d'être pharmacien!... Esclave de son devoir, dévoué au bien général, prêtre desservant de l'hygiène publique, toujours prêt à prodiguer son intelligence, ses

Voorplaat van het tijdschrift *Journal de Pharmacie*.

(8) Journal de Pharmacie d'Anvers 1856, tome 15, p. 281-282.

(9) Journal de Pharmacie d'Anvers 1861, tome 17, p. 565-566.

(10) Journal de Pharmacie d'Anvers 1862, tome 18, p. 452-454.

(11) Journal de Pharmacie d'Anvers 1862, tome 18, p. 558-560.

(12) Verslagboek Société de la Pharma-cie d'Anvers, periode 1854-1863.

talents ou son savoir, acquis par des études et des travaux pénibles, parfois dangereux, il reçoit pour récompense l'indifférence, le mépris, l'ingratitude... Oui, je le dis avec douleur, pour moi il n'y a pas de profession plus noble, plus utile, plus importante pour le bien public que la pharmacie, mais en même temps il n'y a d'état ni plus ingrat ni moins protégé.

Le gournement nous oublie, nos représentants nous méconnaissent ; les lois presque toujours mal interprétées et en notre défaveur, les commissions médicales ou insouciantes ou mal secondées par les autorités et, pour comble de malheur, l'empiétement toujours croissant du charlatanisme, des droguistes et beaucoup d'autres choses illicites... n'est-ce pas plus que trop, pour notre anéantissement complet ? N'est-il pas vrai que nous marchons à grands pas vers notre décadence, vers notre ruine ? Est-il étonnant que beaucoup parmi nous, découragés et abattus par le dégoût, préféreraient mille fois un autre état, une autre position pour assurer l'avenir de ce qu'ils ont de plus cher... leur famille et leurs enfants» (13).

Verder roept hij in het artikel op tot een «*pétitionnement-général*» gericht tot de regering en zet zich af tegen de stroom van specialiteiten die vanuit Frankrijk ons land overspoelen.

Bernardin Van Bauwel spreekt in zijn artikel een gespierde taal : hij klaagt aan ; maar schuilt er ook iets van een historicus in deze apotheker ?

In 1863 publiceert hij over 3 afleveringen van de Journal een uitgebreide studie, in navolging van Docter C. Broeckx, zoals hij zelf zegt, over Apotheker Charles-Jacques Franck (14).

Hij geeft de voorkeur aan de studie rond deze apotheker «*qui a eu le bonheur de vivre sous le régime de la limitation anversoise... et parce qu'elle n'est pas assez appréciée par les pharmaciens de nos jours.*»

In de eerste helft van zijn artikel gaat hij over 11 bladzijden eens te meer tekeer tegen het charlatanisme dat heerst onder de apothekers en waarvoor hij o.a. het te groot aantal apothekers verantwoordelijk acht. Hierbij gaat hij uit van de positieve invloed van een ordonnantie uit 1742 die toeliet het aantal apotheken te beperken wat een gunstigere invloed moest hebben op de uitoefening van het beroep. De Stad Antwerpen was de enige stad waar deze beperking op de vestigingen werd toegepast. De apothekers en de gilde der merceniers verzetten zich echter heftig tegen deze maatregel. Het duurde nog tot in 1778, wanneer op 6 april werd gedecreteerd dat het aantal apothekers te Antwerpen niet hoger mocht zijn dan 14 voor 40.000 inwoners.

In het tweede deel van zijn artikel beschrijft hij dan de figuur van Apr. Charles-Jacques Franck, geboren te Antwerpen op 19 juli 1751. Deze behaalde na een stage van 3 jaar bij Apr. Ignace Van Wamel, zijn magister-titel op 6 september 1782 voor het Collegium Medicum Antverpiensis.

Ook in dit deel kan Van Bauwel het niet nalaten tekeer te gaan tegen het heersende charlatanisme en de invoer van buitenlandse specialiteiten (d'outre-Quiévrain) (*).

(13) Journal de Pharmacie d'Anvers 1863, tome 19, p. 241-245.

(14) Journal de Pharmacie d'Anvers 1863, tome 19, p. 289-299, 437-442, 486-491.

(*) Quiévrain, grensstad in Henegouwen - d'outre Quiévrain, eufemisme voor Frankrijk.

Franck opende een apotheek, Steenhouwersvest 63 te Antwerpen. Hij vervolledigde zijn kennis door zelfstudie en was begaan met de opleiding van zijn leerlingen. Wanneer op 7 maart 1786 te Antwerpen een ordonnantie verschijnt omtrent de geneeskunst, waarbij een school voor chirurgijns wordt opgericht, betreurt Frank het dat voor de apothekers opleiding niets is voorzien. Om de leerling-apothekers bij te staan in hun studies publiceert hij een studieboek : *Lumen Chimico Pharmaceuticum* (15), waarin hij in 39 hoofdstukken de galencia beschrijft.

Franck stierf op 11 november 1799 maar zo besluit Van Bauwel *«avant de mourir, il eut la douleur de voir détruire par les vandales de la France toutes nos institutions nationales en général et la limitation du nombre des pharmaciens en particulier»*.

Een laatste artikel van zijn hand is de commentaar in 1865 op een publicatie van Apr. M. Wanty, verschenen in het Bulletin de la Société de pharmacie de Bruxelles (16). Hierin argumenteert de auteur dat de invoer en het gebruik van farmaceutische specialiteiten niet meer te stoppen is en dat hiertegen geen wetgeving opgewassen is. B. Van Bauwel becommentarieert namens de redactie van de Journal dit artikel en weerlegt punt voor punt de argumentatie van Wanty.

Dit is het laatste flamboyante artikel van B. Van Bauwel. Na zijn verdwijning uit de redactieraad verdwijnt hij ook in de vergetelheid.

Hij verhuist naar Berchem (A), komt in 1881 terug in Antwerpen wonen en verblijft er op drie verschillende adressen, respectievelijk Korte Clarastraat 8 (27/04/1881), Blindestraat 11 (02/05/1889) en Halfmaanstraat 23 (13/05/1890).

Bij zijn overlijden in 1892 verschijnt zelfs geen bericht in de necrologie van het tijdschrift, wat anders een vaste gewoonte was binnen de vereniging.

Dankzij zijn Geneeskundig Handboek voor Zeevaardenden vervoegt hij onbetwist de galerij der eminente Antwerpse apothekers.

Dr. Apr. L.J. Vandewiele, Destelbergen.

Apr. G. De Munck, Hoboken.

(15) Journal de Pharmacie d'Anvers 1863, tome 19, p. 489.

Lumen Chimico Pharmaceuticum, quo tyrones adeo illuminentur, ut brevissimo tempore sine ullo magistrorum auxilio singulas compositiones usitatas chimico pharmaceuticas omni securitate proeparare possint, autore Carolo Franck, pharmacopoeo antverpiensi. Antverpiae, typis Philippi Franck, in platea dicta Lombaerdevest 1791, in 8° de 128 pages.

(16) Journal de Pharmacie d'Anvers 1865, tome 21, p. 1-8.

POPERINGSE APOTHEKERSZOOM OP JAVA - 1856

José Lemahieu

Uit tijdschrift «Aan de Schreve» - 29ste jg. 1999 - nr. 2.

Wie op de Grote Markt van Poperinge komt, kan er niet naast kijken. Wij bedoelen dat ietwat eigenaardig gebouw in eclectische stijl met het gouden hert onder de gebogen kroonlijst. Zoals het er nu uitziet dateert het van ± 1919 en is thans bewoond door de familie van apotheker X. Ameloot-Deylgat.

Indien gij U op reis begeeft...

Verwaarloos nooit U van één of twee
MONOPOEDERS
te voorzien, want het is het
enige en rake Geneesmiddel

tegen Hoofd- en Schele Hoofdpijn
Zenuwlijden — Rheumatiek
Razende Tandpijn.

Algemeen Depot
Apotheek H. Notredame
18, Grote Markt **POPERINGE**

Te verkrijgen in alle goede Apotheken

Tijdens mijn jeugdjaren werd dit pand bewoond door apotheker Hilaire Notredame waar je toen de bekende Mono-poeders kon kopen en waar wij als jonge snaken vooral oog hadden voor de daarbijkorende 'zantjes' betreffende onze vaderlandse geschiedenis, waarmee wij onze geschiedenislesjes op de lagere school konden illustreren.

De Grote Markt van Poperinge was uiteraard een centraal gelegen plaats voor een apotheek en dus zowel voor de stadsbewoners als voor de mensen van buiten de stad en omliggende gemeenten gemakkelijk te bereiken (bijv. ter gelegenheid van de vrijdagmarkt). Het moet ons dan ook niet verwonderen dat generaties apothekers hetzelfde pand bewoond hebben. Een vluchtig nazicht van de bevolkingsregisters van Poperinge bevestigde ons vermoeden.

De eerste apothekers op de Grote Markt van Poperinge

In een register van 1796, enkele jaren na de inval van de Sansculotten opge-maakt, treffen we op het nr. 23 van de Grote Markt de familie van *Charles Ver-lende-Plaetevoet* aan. Charles staat er genoteerd als «appotequaire» (°Diksmuide 1763 - †Poperinge 1834).

Prentje uit een doos Monopoeders

Dat huis nr. 23 van toen was niet het nr. 23 van nu en na enig zoek- en telwerk vonden we het terug op de plaats waar zich nu het café «L'Espérance» bevindt. Hij was toen de enige apotheker op de markt en bleef er wonen tot aan zijn dood in 1834 (71 j.). Of hij al die tijd zijn beroep nog uitoefende weten we niet.

In 1807 is hij nog altijd de enige apotheker op de markt. Hij behoorde ook tot de 100 meest belastingen betalende inwoners van Poperinge en was tevens gemeenteraadslid van de stad. Eén zaak is duidelijk : er was geen opvolging en na zijn dood verdween de apotheek. De kinderen bleven wel nog in het pand wonen.

Over apotheker *Verlende* wist koster Cuvelier in zijn 'Memoriael

van Reninghelst' nog het volgende te vertellen (DI 2, p. 324) :

«De 29 9bre (november) 1813 waeren te Poperinghe vergadert vele cons-cryn (gedwongen aangewezenen tot de krijgsdienst door middel van loting) die alsnu vele jaeren in de depot (reserve) hadden geweest om naer Brugge te gaen, dese waeren by een gekomen om t'saemen te beraemen of zy aldaer zouden gegaen hebben jegens den 1 Xbre (december), Ste Eloy.»

De maire, Coppieters 't Wallant, was gevlucht naar Ieper om gendarmen te halen. De ruiten van zijn woning moesten eraan geloven (nu : 'Skindles' in de Gasthuisstraat). Men maakte eveneens de gevangenis open om te zien of er geen 'van hunne maeten' in waren. De cipier werd ontwapend en...

«men wilde het huys plonderen van den apotheker Verlende, om dat hy altyt getoont hadde Fransch gezint te wezen, 't welke is belet geweest door de fraye borgers.»

Bij een volgende volkstelling (1815), ter gelegenheid van de regimewissel Frankrijk - Koninkrijk der Nederlanden, is er een tweede apotheek bijgekomen in het pand nr. 23 dat thans bewoond wordt door de familie van apotheker X. Ameloot-Deylgat.

Vanaf dan tot op heden was er een apotheek gevestigd op deze plaats en kunnen we een lijstje opmaken van de achtereenvolgende bewoners.

1815	<i>Hauwen Pierre - Spruytte Isabelle</i>	'apothecaire'
1825	<i>Haelewyck-Petrus - Verhaeghe-Th.</i>	'apotheker'
1858	<i>Haelewyck Adolphe - Verhille Fl.</i>	'pharmacien'
1887	<i>Monteyne Arthur - Crillaerts M.P.</i>	'pharmacien'
1911	<i>Notredame Hilaire - Delfosse A.</i>	'apotheker'
1959	<i>Ameloot Jozef - Costenoble M.L.</i>	'apotheker'
1981	<i>Ameloot Xavier - Deylgat Martine</i>	'apotheker'

In 1952 kwam er weer een tweede apotheker op de markt, nl. *Charles Van Nielandt*, in 1977 opgevolgd door *Didier Van Nielandt*.

Dit nieuwe pand werd gebouwd op de plaats waar het huis stond van André Cossey dat tijdens de luchtbombardementen van 28 mei 1940 werd vernield.

Wie het boek 'Van alle markten thuis', uitgegeven ter gelegenheid van het 800-jarig bestaan van de Vrijdagmarkt te Poperinge, erop naslaat vindt op p. 78-80 het relaas van een waar familiedrama dat zich afspeelde in het gezin van apotheker *Arthur Monteyne*.

In februari 1909 stapte de toenmalige burgemeester (Felix Van Merris) de apo-

La Reconstituante is een geneesmiddel dat bijzondere uitwerksels heeft op flauwe en teedere kinderen. 't Is het beste middel voor *borstlijdende*.

GEBRUIKSWIJZE. — Een koffielepel in een half glas wijn of alle ander drank (uitgezonderd melk) na ieder maaltijd; 's morgens kan men het vroeg nemen in zwarten koffie.

De bijzonderste verdienste van dit geneesmiddel, is dat zij de borstlijdenden geneest.

— Prijs 2,50 fr. de Liter. —

Te verkrijgen bij A. MONTEYNE, Apotheker, Groote markt, Poperinghe.

theek binnen met de jobstijding dat hun zoon Adrien, die als cadet op het schoolschip 'L'Avenir' zijn toekomst als zeeofficier voorbereidde, tijdens een zware storm over boord was geslagen en in de golven was verdwenen. Reddingsloepen werden nog uitgezet maar het mocht niet meer baten.

Dit gebeurde op 16 november 1908 tijdens een reis van Rio de Janeiro naar Port Natal (nu : Durban / Zuid-Afrika).

Voor meer bijzonderheden over dit voorval, alsook over de betekenis van het gouden hert in de topgevel van de apotheek zie 'Van alle markten thuis'.

Anders verging het een zoon van de voorganger van apotheek *Monteyne*, nl. *Jules Haelewyck*. Apotheker *Petrus Haelewyck* (vader van Jules), afkomstig van Veurne, was weduwnaar van *Petronella Lemaire*. Hij hertrouwde met *Theresia Verhaeghe* uit Cassel. Wanneer *Petrus Haelewyck* zijn intrek nam in de apotheek op de Grote Markt van Poperinge (1825), had hij reeds verschillende kinderen die in Cassel geboren waren (o.a. zijn latere opvolger *Adolphe Haelewyck*). In Poperinge werden nog eens zeven kinderen geboren uit zijn tweede huwelijk.

Eén van die zeven was Jules.

De lotgevallen van Jules Haelewyck (°Poperinge 1828 - †Salatiga / Java 1862)

Hij werd op 27 augustus 1828 te Poperinge geboren. Waarschijnlijk was hij niet voorbestemd om in de farmaceutische voetsporen van zijn vader te treden (zijn 8 jaar oudere broer Adolphe daarentegen wel) en hij nam nog vóór hij naar de loting moest (het jaar waarin hij 19 zou worden) dienst als vrijwilliger in het Belgisch leger.

Op de loting zelf (in 1847) trok hij lot nr. 27 en moest aldus soldaat worden (laag nummer). Maar hij werd voor één jaar vrijgesteld van dienst omdat hij al in dienst was ! Zo belandde hij bij het 1ste Regiment Lanciers.

Waarschijnlijk had Jules zijn verwachtingen in het Belgisch leger wat te hoog gesteld en was de ontgoocheling achteraf des te groter. Na enkele jaren vrijwillige dienst werd hij op 21 juni 1849 door 'Le conseil de guerre de Liège' veroordeeld tot twee jaar 'brouette' voor een tweede desertie. Met 'brouette' bedoelde men dat de militair in kwestie veroordeeld werd om, geketend aan een 'brouette' (kruiwagen), dwangarbeid te verrichten.

Dat betekent dus dat er ook al een eerste desertie moet geweest zijn, waaraan het 'verlies van kokarde' (1) was verbonden (hierdoor vervielen de voordelen verbonden aan de status van militair).

We mogen echter niet vergeten dat op vaandelvlucht in oorlogstijd de dood met de kogel stond.

Diegenen onder ons die nog het 'geluk' hadden om 'man te worden' bij het leger en aldus eerst hun 'drie dagen' moesten doen in het Klein Kasteeltje te Brussel, zullen zich ongetwijfeld nog de voorlezing van het militair reglement herinneren (wij verstonden er niets van !). Daarin stond blijkbaar alles wat moest en wat niet

(1) Kokarde : een uit lint vervaardigde rozet als herkenningsteken gedragen (bijv. de kleuren van België).

mocht en waarbij bijna elk artikel eindigde met de uitdrukking 'zoniet... de dood met de kogel!'

Na de voorlezing plaatsten we vlug onze handtekening onder de voorgelezen tekst met het gevoel dat we zojuist aan een gewisse dood waren ontsnapt daar men slechts in oorlogstijd fusilleert ! (2)

Desertie kwam in de eerste jaren na onze onafhankelijkheid veelvuldig voor, ondanks de strenge straffen. Doodstraf in oorlogstijd, levenslange gevangenisstraf en zelfs tentoonstelling aan de schandpaal stonden nog op het lijstje van de sancties.

Tot in 1839 vluchtte een groot aantal miliciens naar Nederland. Sommige (Oran-gistische) dagbladen uit die tijd gewaagden van een tiental overlopers per dag ! Officiële cijfers hielden het op een 1000-tal per jaar.

Voor de hogere soldij bij onze noorderburen en de schrik voor oftalmie (3) bij het Belgisch leger, waren oorzaken van de grote desertie. Ook het Frans Vreemdelingenlegioen lonkte met hoge soldij en avontuurlijke verre landen.

Illustratie uit 'De Loteling', een roman van Hendrik Conscience (1850). Het tafereel stelt het hoofdpersoon (Jan) voor dat als slachtoffer van oftalmie (blind), naar zijn geboortedorp wordt geleid door zijn vrouw (Tien).

Eens in Nederland kwamen duizenden soldaten (ook beroepsmilitairen) uit diverse landen in het Koloniaal Werfdepot te Harderwijk terecht. Harderwijk had destijds de bijnaam van 'riool van Europa'. Daar werden de ongelukkigen ingelijfd bij de koloniale troepen die naar Oost-Indië (Java) werden gestuurd en waar de gele koorts de rangen erg uitdunde.

Werd *Jules Haelewyck* tenslotte uit het Belgisch leger verwijderd of deser-teerde hij nog maar eens ?

Het is een feit dat hij op 20 augustus 1856 (ongeveer 10 jaar na zijn indienst-treding) inschepte op het schip 'Friton' met bestemming Java waar hij gedurende zes jaar zou verblijven.

Waarschijnlijk was de familie in Poperinge al geruime tijd zonder nieuws van hun zoon Jules, toen ze in 1864 navraag deed naar zijn verblijfplaats. Vanuit Nederland kwam het volgende bericht (overlijdensakte) :

(2) In 1966 diende senator De Boodt een wetsvoorstel in om de griezelige formule weg te laten en het jaar daarop verrees minister van Landsverdediging Poswick bij K.B. van 7 maart de 'dood met de kogel' voorgoed naar de prullenmand. Later kreeg de toekomstige militair het militaire zakboekje met de militaire wetten toegestopt. Maar aan de wet veranderde niets !

(3) Oftalmie : een oogontsteking met mogelijks blindheid tot gevolg (cfr. H. Conscience, *De Loteling*). In 1834 was de ziekte zeer verspreid : 109 soldaten verloren één oog, 91 verloren beide ogen. Gebrek aan hygiëne en onwetendheid van de soldaten, slechte behuizing in de kazernes en ondoelmatig gebruik van de bestaande remedies waren er de oorzaak van.

In 1837 was leper (naast Namen en Beverlo) één van de drie 'depots' voor patiënten met oogontstekingen.

«D'après les recherches faites dans les Registres du Ministère des Colonies, il conste (blijkt), que Jules Fidelis Constantin Haelewyck, né à Poperinghe le 27 Août 1828, fils de Petrus Reginaldus et de Theresia Amelia Verhaeghe, est parti pour l'île de Java, comme soldat, à bord du navire 'Friton' le 20 Août 1856, est décédé le douze Octobre 1862 à Salatiga.»

Dit bericht bereikte Poperinge bijna twee jaar na zijn overlijden. Blijkbaar liep onze stadsgenoot de laatste jaren wat meer in de militaire (Nederlandse) pas dan vroeger want bij zijn overlijden had hij het toch reeds tot brigadier (korporaal) gebracht !

Een neef van Jules Haelewyck (dus de zoon van zijn broer Henri), nl. Henri Gustave Haelewyck, vervoegde ongeveer 27 jaar later de lange lijst van deserteurs in het Belgisch leger. Op 24 juni 1876 werd het gemeentebestuur van Poperinge door middel van een schrijven van de arrondissementscommissaris op de hoogte gebracht van het feit dat Henri Gustave Haelewyck «a été rayé comme deserteur le 2 avril 1876».

Jules Haelewyck was zeker niet de laatste die als Nederlands militair (van Belgische afkomst) naar het verre Java vertrok en niet meer terugkeerde. Nog in 1901 deed het Poperings stadsbestuur navraag naar de verblijfplaats van een zekere *Henri Vergeele* (°Poperinge 23.04.1870) (4) bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. Ongeveer een maand later kwam het antwoord vanuit Brussel.

«J'ai l'honneur de vous faire savoir que le nommé Vergeele Henri Corneille, né à Poperinghe le 23 avril 1870, enrôlé à Harderwijk le 19 décembre 1894, faisait encore partie, le 30 septembre de l'armée coloniale des Pays-Bas. Aucun avis de décès le concernant n'était parvenu au Département de la Guerre à Batavia à la date du 1er avril suivant. Le moyen le plus rapide d'obtenir des nouvelles directes de ce militaire serait de lui écrire à l'adresse suivante :

*“Aan Den Kolonialen militair H.C. Vergeele
Algemeen stamboek n° 414552 op 9 februari 1895 naar Nederlandsch-Indië vertrokken per stoomschip 'Conrad' te Batavia”.*

Blijkbaar was ook deze Poperingenaar langs de 'riool van Europa' naar de Nederlandse kolonie Java gespoeld. En er overleden ?

(4) Vergeele Henri (Henricus Cornelius)
°Poperinge 23.04.1870 (in de Ieperstraat). Zoon van Vergeele Benedictus (cantinier) en Tuytten Rosalia Sophia. Werd in 1889 (19 jaar) 'eruit' geloot voor de legerdienst maar trachtte dienst te nemen als vrijwilliger. Dat gelukte hem niet. Reden : «Refusé comme volontaire avec prime le 17 mars 1890 pour transpiration abondante des pieds» (!)

In 1894 verhuisde Henri naar Kortrijk om enkele maanden later vanuit Harderwijk, als Nederlands militair, naar Java te vertrekken.

Bijlage :

Genealogische gegevens i.v.m. de apothekers op de Grote Markt te Poperinge

Apotheker Charles Verlende (1763-1834)

Charles Verlende - °Diksmuide 1763 - †Poperinge 09.08.1834 (71 jaar)

Hij huwde met Plaetevoet Maria Anna Eugenia (°Diksmuide 1764 - †Poperinge 22.06.1833).

Na het overlijden van Charles Verlende en zijn echtgenote, bleven de kinderen Sylvie en Sophie (beiden ongehuwd en renteniersters) in het ouderlijk huis wonen (nu : café «L'Espérance»).

Merkwaardig is ook dat de gewezen 'meyer' en eerste burgemeester van Poperinge (na 1830), nl. Joseph Soulié, in hetzelfde pand woonde en er overleed in 1852. Hij was weduwnaar van Marie Claire Van de Goesteene en stierf kinderloos.

Dochter Sylvie Verlende, de jongste telg uit het apothekersgezin, bleef als laatste in het huis wonen tot ze in 1858 overleed op 52-jarige leeftijd en waardoor het pand naar een andere familie overging (familie van Antoine Oscar Fiers 'boutiquier').

Apotheker Petrus Vincentius (Pierre) Hauwen (1772-1824)

Met deze apotheker zitten we voor het eerst aan de andere kant van de Grote Markt. Hij woonde namelijk in het huis dat nu nog door apotheker Xavier Ameeloot bewoond wordt.

Aldus kwam er een tweede apotheek op de markt (tot aan het overlijden van zijn collega Verlende («L'Espérance»). Het is echter niet zeker of Verlende zijn beroep bleef uitoefenen tot aan zijn dood (1833).

Apotheker Hauwen, een geboren Poperingenaar (°Poperinge S.B. 1772), treffen we voor het eerst aan als 'apoticaire' op de Grote Markt nr. 22 in de bevolkingsboeken van 1815. Hij was gehuwd met de zeven jaar oudere Spruytte Isabella Constantia (°Staden 1766) en behoorde net als zijn voorganger tot de 100 meest belastingen betalende burgers van de stad.

Zij hadden toen drie kinderen :

1. Hauwen Joannes Franciscus (°Poperinge 1802).

Hij werd bij de loting van 1821 vrijgesteld voor 1 jaar 'pour faiblesse de constitution'. Eén jaar later is hij wel 'capable', maar hij laat zich vervangen door Joseph Polley.

Later huwde hij met Kestelyn Genoviva en was achtereenvolgens winkelier in de Ieperstraat en herbergier in de Pottestraat.

Als weduwnaar kwam hij in de Boeschepestraat nr. 3 terecht (Ouderlingengesticht - nu : Oudstrijdersplein).

2. Hauwen Bernard Louis (°Poperinge 1810).

Hij bleef ongehuwd, was timmermansgast en overleed op 39-jarige leeftijd in het huis van zijn broer in de Pottestraat.

3. Hauwen Pauline (°Poperinge 1806).

Geen van de kinderen zette het beroep van vader verder.

Apotheker Hauwen Petrus overleed in zijn apotheek op de Grote Markt op 15.12.1824 (51 jaar) en werd er opgevolgd op 14.06.1825 door Pieter Reginald Haelewyck, apotheker afkomstig uit Cassel.

Enkele jaren later (1831) overleed zijn weduwe in het 'gasthuys dezer stad' (65 j.). Eén van de aangevers van haar overlijden was haar zoon Joannes Franciscus die toen 'lichtbewaarder' was.

Apotheker Petrus Reginaldus Haelewyck (±1784-1858)

°Veurne ±1784 - †Poperinge 06.02.1858 (74 jaar).

Hij was weduwnaar van Lemaire Petronella Marie en echtgenoot van Verhaeghe Melanie Sophie (°Cassel ±1795 - Poperinge 1877) (82 j.).

Hij kwam op de Grote Markt van Poperinge wonen als apotheker en opvolger van Hauwen Pierre in 1825.

Hij had uit zijn eerste huwelijk zeker 4 kinderen, allen geboren in Cassel (woonde hij voordien in Cassel ?) waaronder Adolph, zijn latere opvolger.

Nog eens zeven kinderen werden te Poperinge geboren uit zijn tweede huwelijk, waaronder Jules Haelewyck, de 'held' uit onze bijdrage.

Bij het overlijden van Petrus Reginaldus Haelewyck in 1858, ging de apotheek over naar zijn zoon Adolphe. Stiefmoeder Melanie Verhaeghe verhuisde daarop naar de Boeschepestraat nr. 9 met (of bij) haar dochter Camilla Haelewyck (°Poperinge 1826 - †Poperinge 1870 - ongehuwd).

Apotheker Adolphe Louis Joseph Haelewyck (1819-1887)

°Cassel 05.08.1819 - †Poperinge 13.12.1887 (68 jaar).

Hij was de zoon van voorgaande.

Hij werd in 1838 bij de loting goedgekeurd voor de dienst maar niet opgeroepen (hoog nummer : 134).

Hij werkte bijna zeker reeds als apotheker bij zijn vader.

Bij het overlijden van zijn vader ging de apotheek definitief over naar Adolphe (in 1858).

Hij was gehuwd met Floride Elisa Zélie Verhille (°Arneke 07.11.1839 - †....?).

Na zijn overlijden hertrouwde de weduwe te Poperinge op 24.10.1888 met Brabants Augustus (°Roeselare 1843).

Bij dit huwelijk was één van de getuigen Arthur Monteyne, apotheker en opvolger van haar eerste man Adolphe Haelewyck.

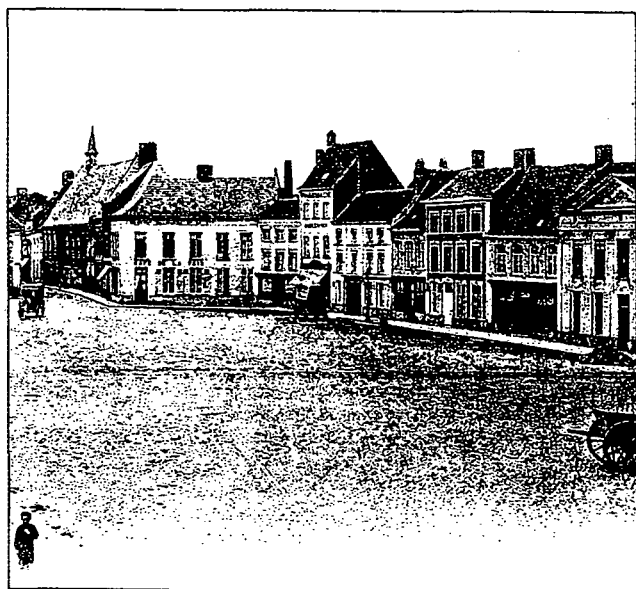
Het echtpaar Adolphe Haelewyck-Verhille had een zoontje (Albert) dat in 1872 (op 11-jarige leeftijd) overleed als leerling van 'het gesticht der Josephieten' te Melle.

Met de dood van Adolphe Haelewyck verdween de familie Haelewyck blijkbaar uit Poperinge.

Apotheker Arthur Monteyne (1862-19..)

Apotheker Arthur Monteyne (°Poperinge 29.08.1862), opvolger van Adolphe Haelewyck, werd geboren op de Grote Markt. Zijn ouders waren immers de uitbaters van het 'Steehuis' of 'A la Maison de Ville' sinds 1848. Op die plaats staat nu het oorlogsgedenkteken. Ze volgden er de weduwe van Charles Malant op die enkele maanden voordien naar Ieper was verhuisd.

Vader Emile Monteyne was, net als zijn vader, schilder, behanger en herbergier. Hij overleed op 54-jarige leeftijd toen zijn zoon Arthur 10 jaar was. Bij het overlijden

Het apotheekgebouw vóór 1914.

van zijn moeder, Eugenie Benoot, was hij pas 19 geworden. Hij verliet zijn geboortestad op 21-jarige leeftijd om zich in Gent te vestigen. In 1885 (23 jaar) huwde hij in Brussel met Marie Pauline Crillaerts (°Brussel 1863). Na hun huwelijk kwam het jonge koppel opnieuw in Poperinge wonen.

Waar Arthur het beroep van apotheker leerde is niet duidelijk. De opleiding van de apothekers gebeurde nog niet aan de universiteit. Men leerde het beroep bij een andere apotheker en kreeg daarbij theoretisch onderwijs aan een of andere school die lessen verstrekten i.v.m. geneeskunde, vroedkunde, chirurgie en farmacie. Achteraf legde men een examen af voor een Provinciale Commissie. Mogelijks leerde hij deels zijn beroep bij zijn voorganger Adolphe Haelewyck, want bij diens overlijden in 1887 trad Monteyne op als aangever (buurman/apotheker). Hij was toen 25 jaar.

Tot 1911 bleef het gezin Monteyne-Crillaerts in de apotheek wonen om dan de stad te verlaten en zich in Jette te vestigen samen met nog twee minderjarige zonen (Raoul °1894 en Joseph °1899). Arthur Monteyne had geen apothekeropvolger in zijn gezin en liet de apotheek over aan de toen pas gehuwde apotheker Hilaire Notredame (°Poperinge 1884) - Adrienne Alice Delfosse (°Poperinge 1883).

...en na W.O. I.

Bronnen

- S.A.P. Registers Burgerlijke Stand.
- S.A.P. Bevolkingsregisters 1796 t/m 1920.
- S.A.P. Militieboeken 1847 & 1875 (+ bijlage)
- S.A.P. Brieven (1901)
- S.A.P. Bestuur 91a (1807)

Geraadpleegde werken

- *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*, deel 11 nr. 2 (kanton Poperinge), 1988.
- Cuvelier P., *Memoriael van Reninghelst (1761-1814)*, Assebroek, 1970.
- *De geschiedenis van het Belgisch leger*, Centrum Historische Documentatie van het leger, 1982.
- Devos Luc, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de Militiewetgeving 1830-1914*, Brussel, 1985.
- Kikkert J.G., *Bericht van de 10-daagse veldtocht, België en Noord-Brabant in de frontlijn 1830-1834*, A.D. Donker, Rotterdam, 1980.
- Tillie W. & Cossey S., *Van alle markten thuis*, Poperinge, 1988.

In 't Binnenland, Stadsnieuws.

— *Zondagrust.* — Alle Apotheken open tot middag; heden Zondag nannoen alleen M. KESTELYN.

Kerstidag nannoen: M. NOTREDAME

2^e Kerstdag nannoen: M. VANDEPLACE

Alle Apotheken zijn gesloten van 12 1/2 tot 1 1/2 ure, en na 8 ure 's avonds.

— PALACE - THEATER —

Dit is den titel van de prachtige ZAAL die verzezen is als aanhangsel van het Palace-Hotel, gehouden door den heer Duponselle, wonende Yperstraat.

Deze Prachtige Feestzaal is geschikt voor Alle AANTREKKELIJKHEDEN: TOONEEL - CINEMA - VARIETEIT - CONCERT - BAL - enz.

Bij eerste gelegenheid zullen wij over het Palace-Theater meer nieuws welen, en zullen onze lezers op de hoogte houden.

— *Daar zijn er nog* die aan Hoofdpijn, Migraine, Rhumatiek en Grippe willen lijden, wij hebben hun nochtans genoeg de **MONO POEDERS** aanbevolen.

Te koop bij H. Notredame, Groote Markt, Poperinge, in doozen van 1,75 fr. en van 9.00 frank.

— *Lijdt U aan de maag, beproef eens* Apotheker Vermandere's Ware **MAAGPILLEN**, verkocht bij Apotheker H. NOTREDAME Groote Markt, Poperinge.

GENEESKUNDIGE ZORGEN EN VOEDING VOOR DE CISTERCIËNZERINNENABDIJ TERHAGEN IN AXELAMBACHT (ZEEUWS-VLAANDEREN) TUSSEN 1499 EN 1509

Christian De Backer

**Lezing gehouden tijdens de najaarsbijeenkomst van de Kring
voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux,
's-Hertogenbosch, 25 oktober 1997.**

1. INLEIDING

De abdij Terhagen, behorende tot de Orde van Cîteaux, was eerst in 1220 in het Assenedeambacht gesticht en vestigde zich na korte tijd in het zuiden van Axelambacht. Geteisterd door overstromingen vertrokken de religieuzen naar Merelbeke bij Gent en keerden in 1279 terug naar Axelambacht. In 1566 hield de beeldenstorm er huis en in 1574 werd, na de plundering van de abdij door de watergeuzen, een onderkomen gezocht in de stad Gent in de Molenaarsstraat. Tijdens de troebelen vluchtten de religieuzen naar Sint-Omaars en keerden opnieuw terug naar Gent na de val van het Calvinistisch bewind waarvan de milities al op 29 september 1579 het abdijcomplex volledig hadden vernietigd. De ruïnes werden gebruikt als steengroeve en als bouw materiaal voor de later tot stand gekomen kleine forten. In 1796 werd de gemeenschap door de Franse bezetters opgeheven (1).

Een deel van het archief van de abdij Terhagen bevindt zich thans (samen met het archief van de Cisterciënzerinnen van de Bijloke te Gent) in het archief van de Kliniek Maria Middelaars te Gent, Sint-Denijs-Westrem (2). Hier vonden wij een register weer, inhoudende de rekeningen van 1499 en 1508 van de abdij Terhagen. Deze was in die jaren gevestigd tussen Zuiddorpe en Axel-Beoostenblijde. Deze rekeningen bieden interessante gegevens over de geneeskundige zorgen en de personen die hiervoor verantwoordelijk waren. Tevens dragen zij toe de kennis van de voedingsgewoonten voor zowel de zieke als gezonde bewoners van de abdij in de gegeven tijdspanne.

2. DE BRON

(1) *Monasticon belge VII, Province de Flandre Orientale*, vol. 3 (Liège, 1980), 461-473 ; A. De Kraker, «De rol van de cisterciënzer abdijen bij de vorming van het middeleeuwse landschap en exploitatie van de grond tot eind zestiende eeuw» in : A.M.J. DE KRAKER, H. VAN ROIJEN, M.E.E. DE SMET (reds.), «*Over den Vier Ambachten. 750 jaar Keure. 500 jaar Graaf Jansdijk*» (Kloosterzande, 1993) 251-26.

(2) Gent (Sint-Denijs-Westrem), Algemeen Ziekenhuis Maria Middelaars, Archief Bijloke, Fonds Terhagen F1.

De rekeningen zijn neergepend in een register met perkamenten band (fragment van een oorkonde) omvattende 8 papieren katernen, 29 x 21,5 cm. Op de rug staat als signatuur F1. Op het voorste plat werd genoteerd : *Dits es eenen rekeninghen bouck van vrouwe Josine Goesiens nu ter tijt oetmoedighe abdesse des closters vanden baghe beghinnende int jaer xiv^e xcix* (= 1499).

De negen rekeningen behelzen de tijdspanne van 1 mei 1499 tot 31 december 1508. De zeven eerste beginnen en eindigen telkens op 1 mei, feestdag van de apostelen Philippus en Jacobus.

De twee laatste bevatten respectievelijk de periode van 18 mei 1506 tot 25 december 1508 (Kerstavond) en 1 januari 1508 tot 31 december 1508. Enkele bijgevoegde "navolgende" rekeningen van de abdis met nog niet betaalde posten

beginnen op 28 juli 1494 en lopen parallel met de jaarrekeningen. Ze bevatten slechts weinig posten.

Twee handschriften zijn te onderscheiden : hand A neemt de eerste vijf rekeningen op zijn actief (tot en met 1503-1504) waarna hand B het werk verder zet.

Hand A is naar de schriftsoort en de indeling van de Nederlandse codicoloog G.I. Lieftinck als een Gotische *cursiva libraria currens* te benoemen. Hand B is een Gothische *cursiva libraria*.

Volgens de nomenclatuur van J.P. Gumbert behoren beide tot de schriftsoort C.

3. INHOUD VAN DE REKENINGEN

De structuur der rekeningen bestaat uit twee grote onderverdelingen : de ontvangsten en de uitgaven. De eerste groep betreft rubrieken waarin genoteerd werden de inkomsten voortspruitende uit pachten, erfelijke renten, lijfrenten, tafelgeld van de scholieren, professie en inkleding der religieuzen, schenkingen of aalmoezen. De rubrieken onder de uitgaven hebben betrekking op de abdijkerk, de zieken, de levensmiddelen, de visitatiekosten van een Cisterciënzerabt, het neerhof, het aangekochte graan, boden, vrachten, de bedienden, diverse jaarlijkse schulden, renten van de graaf, renten van de kerk en achterstallige schulden.

In de rekeningen vanaf 1504-1505 (hand A) is er een zekere herstructurering doorgevoerd waarbij de rubriek kosten voor de zieken in de rubriek victualiën wordt geïncorporeerd.

Om een algemene indruk van enkele jaarrekeningen te krijgen, geven wij hier ter illustratie de inkomsten en uitgaven van de volgende jaren : in 1499-1500 bedroegen de uitgaven afgerond 1551 lb. par., de ontvangsten 1391 lb. par., wat een deficit meebracht van 160 lb. par. Hierbij waren aan een zekere Bouwen Tayaert 144 lb. par. geleend en waren nog bijkomende schulden van 122 lb. par. bij te rekenen, zodat de generale schuld 426 lb. par. bedroeg (3).

In het boekjaar 1500-1501 bedroegen de inkomsten 1289 lb. par. en de uitgaven 1585 lb. par. wat een deficit opleverde van 296 lb. par. De bijkomstige schulden liepen op tot 161 lb. par., wat als totaal een deficit van 456 lb. par. opleverde. Voor wat de volgende jaren betreft was het al even slecht gesteld. De Kraker komt tot de bevinding dat Terhagen op het einde van de 15de eeuw een crisisperiode doormaakte, maar zich door een krachtig bestuur tijdens het midden van de daaropvolgende eeuw wist te herstellen tot een bloeiende gemeenschap (4).

Het geheel der rekeningen vernoemt hier en daar de gebouwen. Zo krijgen we ook een idee van wat de abdij zoal omvatte : kerk, pand, gastkamers, graenders (graanopslagplaatsen). De fermerie (= infirmerie), patershuis, dormter (= slaapzaal of dortoir), diverse stallen met stroodaken. De cueken (= keuken), turfhuus (= turfopslagplaats), suvelhuus (= zuivelhuis), schuere, poest (= ossen- of stierenstal), coestal, thoendercot (= hoenderkot).

(3) Rek. 1499-1500, f. 11 v; Rek. 1501-1502, f. 9v; Rek. 1505-1506, f. 7v; Rek. 1508-1509, f. 9r.

(4) A. DE KRAKER, «De rol...», o.c., 262.

4. DE UITGAVEN (1499-1509)

4.1. De geneesmiddelen en de uitgaven voor de infirmerie 1494-1509.

De ziektekosten komen voor als afzonderlijke rubriek in de jaren 1499-1505. Nadien, vanaf mei 1505, worden de kosten voor de zieken definitief opgenomen in de rubriek *virtualiën* terwijl de afzonderlijke rubriek ziektekosten verdwijnt. Nochtans worden in de periode 1499 tot 1505 toch enkele keren kruiden, siropen en theriak in de rubriek *virtualiën* ingeschreven alhoewel deze in de rubriek *tuutgheven om de ziecken* thuishoren.

De kosten die in de rubriek voor de zieken voor de periode 1499 tot 1505 worden opgegeven, betreffen niet alleen de honoraria van de geneesheren, de chirurgijn-barbier en de leverancier van niet-gespecificeerde medicijnen (d.w.z. de apothecaris), gespecificeerde kruiden en geneesmiddelen, maar ook van met name genoemde drank en voedsel.

De Cisterciënzerinnen van Terhagen volgden de Regel van Sint-Benedictus (5). Hoofdstuk 36 van deze Regel bepaalt de zorg voor de zieken. Hoofdstuk 39 verbiedt het nuttigen van vlees van viervoetige dieren. Uitzondering wordt gemaakt voor de verzwakte zieken.

Wij zien dus vers vlees opgenomen in de rubriek voor de zieken en daarbij ook nog verse vis, zeevis, rijst en het indertijd kostelijke wit brood.

Als drank worden verschillende soorten wijnen gegeven : *Bastaert*, *Rijnwijn*, *Poitou*, *Malvesie*, *Rom(m)enie* en *Vienne* (zie ook de identificatie het Glossarium). Naast wijn komt gedurende twee jaar de biersoort *keyte* voor.

De geneesmiddelen, *medecinen* genoemd, werden vanaf 1494 in de stad Gent gehaald. Alleen seropen (1499-1501), *duergaende zalve* (1502-1503) en *treakele magnum* (1503-1505) worden daarvan nader genoemd.

Kosten voor *visiten ende medecinen* door de Gentse meester Lieven worden in 1502-1503 opgetekend.

Ook werd de jaren door de urine der patiënten bekeken (*water te besiene* en *water uuitgietne*).

Het aderlaten (laten) was al evenveel voorkomende werk van de chirurgijn-barbier. Dit gebeurde met *vliemen om aedren mede te latene* en *vliemen met bussen*.

De zieken kregen vervolgens nog : *succaet*, *zucker*, *ghinghebere*, *caneel*, *amandelen*, *daen*, *cappers*, *oliven* en *ander cruyt*. Wat met dit niet nader gespecificeerd kruid bedoeld wordt, kan men een idee krijgen door de voorafgaande opsommingen. Zo staat er in :

1499-1501 : *zucker ende cruuyt* voor de ziecken ;

1501-1502 : *suucker ende cruut* ;

1501-1502 : *cruut gbinghebare*, *caneele ende ander cruut* ;

1503-1504 : *cruut gbinghebare ende ander cruut* ;

1506-1507 : *cruut gbinghebeere*, *caneele ende naghelen ende meer anders cruut* ;

1508-1509 : *cruut voert ghebeelle jaer*, *ghinghebere*, *caneel*, *naghelkins ende meer ander cruuts*.

Tot slot worden nog de volgende plantaardige enkelvoudige geneesmiddelen in de rekeningen genoemd : *col(ly)ander* en *suffraen van noort*, *holye van bittere amandelen*.

(5) A. SAVATON, *La Règle de Saint Benoit traduite et annotée par Dom Augustin Savaton abbé de Saint-Paul de Wisques* (Wisques-Wizernes/Lille, 1950); H.U. VON BALTHASAR, *Vijf bronnen van Christelijke geest* (Haarlem, 1957) 123-177.

Als fruit werden *criecken* en *braetparen* aangekocht.
 Het enige geneesmiddel van dierlijke oorsprong is *walscoet*.
 Tot de voorgeschreven samengestelde geneesmiddelen (composita) behoren :
compoest, dealtea, driakele, mamye, scapyhuese water.
 Niet gespecificeerd werden *seropen* (siropen) en *medesinen* (geneesmiddelen).

4.2. Voeding van zowel het convent als van de infirmerie.

De rekeningen bevatten een rijke inhoud aan details over wat de zusters van Terhagen aten en in hun gemeenschappelijk huishouden nodig hadden (zie het Glossarium sub 14). In de rekeningen werden deze posten *vitaelge* (= victualiën) genoemd. Aangezien vanaf 1505-1509 de afzonderlijke rubriek uitgaven voor de infirmerie weggevallen is en opgeslorpt in de rubriek levensmiddelen hebben wij hier ook de specerijen opgenomen die mogelijk niet alleen voor de keuken maar ook voor de zieken bestemd waren. Opvallend is het niet voorkomen van peper dat door andere producten werd vervangen (6).

Als aangeschafte voeding komt in de rekeningen voor : azijn ; bier : Engels, vanden Hole, Keyte, Hamburgs, Wachtebeeks ; bloemkoppen : kappers ; eieren ; fruit : braadperen, dadels, kriecken, vijgen, rozijnen, ingemaakte vruchten (compost), sukade ; gebak : witte brood, lijfkoeken, lijnzaatbrood ; gevogelte : kippen ; granen : gerst, lijnzaad, rijst ; groenten : bonen, rapen, witte ui, olijven ; kruiden : koriander ; mosterd ; noten : amandelen, okkernoten ; oliën : lijnzaadolie, amandelolie ; schelpdieren : mosselen ; specerijen : gember, kaneel, kappers, komijn, kruidnagel, saffraan ; suiker : broodsuiker, meelsuiker, potsuiker ; vis : haring, kabeljauw, makreel, rottier, sprout, tong, zalm, zeevis, gedroogde vis, verse vis ; vlees : o.a. van varken, schaap, rund ; wijn : Bastaard, Beaune, Malvasia, Poitou, Rijnwijn, Romenie, Vienne, witte en rode wijn ; zuivelproducten : boter, Vlaamse kaas.

4.3. Voeding bestemd voor de bezoekers

Onder de bezoekers dienen in de eerste plaats een abt van Clairvaux en zijn gevolg te worden verstaan die de abdij jaarlijks visiteerden en de rekeningen controleerden. Deze visitatoren kregen aparte maaltijden aangeboden. In 1499-1500 werden aangekocht : een *weerbuuc* (buik of vierde deel van een ham), 8 *kiekene*, *verschen visch van Ghendt*, 9 *kaerpers* (karpers), 4 *braseme* (brasems) *ende .i. grooten snouc* (snoek), *specerije*, 13 *stoep petaus*, 12 *stoep roet wijns*, 3 *stoep Rinssche win*, 37 *stoep keyten* en *wittebroet* (7).

5. DE VOORSCHRIJVENDE GENEESHEER

Deze worden beroepsmatig medicijns of medicinen genoemd, niet doctoren, en worden met de titel meester (magister) aangeduid. Zonder twijfel gaat het hier om afgestudeerde universitaire geneesheren (baccalaureaten of licentiaten). In hoofdzaak wordt elk jaar bij verschillende gelegenheden hun visite vermeld waarbij een uroscopie plaatsvond. Zij schreven dan geneesmiddelen voor die medicinen worden genoemd.

(6) J.L. FLANDRIN, «Diététique et gastronomie XIVe-XVIIIe siècles» in : *Voeding en Geneeskunde. Alimentation et Médecine* (R. Jansen-Sieben & F. Daelemans, eds.). Archives et Bibliothèques de Belgique. Archief- en bibliotheekwezen in België. Extranummer-Numéro spécial 41 (Brussel-Bruxelles, 1993) 177-192, m.n. 184, vermeldt de bevinding van R. Patni (1989) over het zeldzame gebruik van peper in de Franse culinaire receptverzamelingen uit de 14de en 15de eeuw. Door zijn wrangheid, bitterheid of scherpte werd peper gevaarlijk geacht. Hij werd altijd samen met andere specerijen gebruikt die de kracht ervan verminderen of werd bv. gewoon vervangen door gember. In tegenstelling met Terhagen dat dus geen peper inkocht, zien we bv. dat het gasthuis in Diest reeds vanaf de boekjaren 1444-1445 en 1445-1446 (de vroegst bewaarde rekeningen) naast gewone specerijen ook peper *voir de zieke* aankocht in Antwerpen ter gelegenheid van de Bamismarkt (markt gehouden op 1 oktober, feest van de Heilige Bavo). Cfr. C. DE BACKER, *Apoteker, dokters, chirurgijns en vroedvrouwen te Diest in het Oud Régime* (ter perse).
 (7) Rek. 1499-1500, f. 5r.

(8) C. DE BACKER, *Farmacie te Gent in de late middeleeuwen. Apothekers en receptuur*. Middeleeuwse Studies en Bronnen XXI (Hilversum, 1990) 45 en 86. De Gentse geneesheer Joannes Eveloeghe schijnt ons de auteur te zijn van een werk genoemd *Receptae* en bewaard in de stadsbibliotheek te Haarlem (NL), Ms. 187 C 6. Dit verzamelhandschrift of convoluut heeft als inhoud : Joannes Eveloghe medici, *Receptae* ; Marsilius Ficinus, *De vita sana* ; Almansor, *Liber de omnibus aegritudinibus* ; Petro Tusigano, *Receptae super nono Almansoris libro*. Het dateert uit de 15de eeuw en is eigendom geweest van Raphaël de Mercatel, (°1437 - †3.8.1508), abt van de Sint-Baafsabdij te Gent van 1478 tot 1507 en natuurlijke zoon van de Bourgondische hertog Filips de Goede. Een deel van de Mercatels' bibliotheek werd door de geuzen geroofd en kwam zo in Haarlem terecht. Zie : K.G. VAN ACKER, «De 'librije van Raphaël de Marcatellis, abt van Sint-Baafs en bisschop van Rhosus» in : *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, XLVIII, 1977, 48, pp. 143-198, m.n.p. 335. De bijgebonden auteurs zijn Marsilio Ficino (1433-1499), een neoplatonische filosoof is bekend om zijn *De triplici vita*, een verzameling levensregels (eerste druk 1489), de Perzische Rhazes medicus (850-923) bekend voor een 10-delig compendium over de geneeskunst waarvan het negende deel (Nonus Rhazis ad Almansorem) opgedragen is aan de vorst Mansûr en tot het einde van de 17de eeuw werd herdrukt. Pietro da Tussignano († 1410) schreef o.a. een *Regimen sanitatis* (gezondheidsregels, eerste Latijnse druk te Brescia in 1486). Een studie over Eveloeghe's *Receptae* is een van onze toekomstige projecten.

(9) Een zekere Johannes Spierinc was in 1461 professor te Leuven en was geneesheer, raadgever en astroloog van Philips de Goede (1417-1467). Zie : R. JANSEN-SIEBEN, «La médecine sous Philippe le Bon, la médecine et Philippe le Bon» in : *Sartoniana* 10 (1997) 117-162, m.n. 153.

(10) Rek. 1506-1508, f. 6v : *betaelt een medesijn om water te besiene comt xxi s. par.*

(11) C. DE BACKER, *Framacie, o.c.*, 75 en 136-137.

(12) Zie afbeelding 1.

(13) Rek. 1499-1500, f. 12r : *Item Bouwin vanden Steene inde apoteke te Gent xvij lb. xvij s. par.* (in de rubriek «navolgende rekening» van 28.6.1494 tot 1.5.1499) ; Rek. 1500-1501, f. 14v : *Bouwen vanden Steene inde apoteke te Gent xvij lb. xvij s. par.* (navolgende rekening 28.7.1494 tot 1.5.1501) ; Rek.

Tot op 1 mei 1504 worden hun prestaties in de rubriek «uitgaven voor de zieken» opgetekend. Daarna gebeurt dit in de rubriek «uitgaven voor virtualiën». Drie met name genoemde geneesheren zijn bekend. Zij waren gevestigd te Gent en kwamen op visite naar de abdij.

In 1499-1500 zijn dit meester Jan van Eveloe (of ook als Eneloe te lezen) en meester Thomas Spierinc.

Van Jan van Eveloeghe (ook als Enelo(e)ghe of Evelo(e)ghe te lezen) weten we dat hij reeds werkzaam was in 1483 toen hij voor een gedetineerde in de stadsgevangenis van Gent medicamenten voorschreef die door apothecaris Quinten de Serain werden gedispenseerd. Jan van Eveloeghe (of Eneloeghe) werd in 1503 stadsdokter te Gent als opvolger van Henderic vanden Zompele (8).

Over meester Thomas Spierinc konden we voorlopig nog geen andere gegevens vinden (9).

Dit is ook het geval met meester Lieven, medecijn uit Gent, die in 1503-1504 ter consultatie wordt geroepen en waarvan ook de familienaam niet is opgegeven.

In de grote rekening van 1506-1508 wordt een niet nader genoemde medicijn vermeld voor het bekijken van urine (10).

Of deze geneesheren zelf geneesmiddelen afleverden is onwaarschijnlijk en zou in strijd zijn met een te Gent geldende ordonnantie. Reeds vanaf 16 oktober 1456 was er namelijk aldaar een ordonnantie van kracht op het verkopen van geneesmiddelen. Deze bepaalde onder meer dat de geneesheer geen geneesmiddelen mocht bereiden en dispenser en dat dit de taak was van de apothecaris die het voorschrift in ontvangst moest nemen, uitvoeren en afleveren (11).

6. DE DISPENSERENDE APOTHECARIS

Slechts één met name genoemde apothecaris komt in de rekening telkenmale voor. Hij wordt in elk boekjaar vermeld, meestal in de achterstallige of zogenaamde navolgende rekeningen.

Het betreft Bouwin vanden Steene uit Gent. De terminus apothecaris komt in de rekeningen zelf nooit voor. Wel staat naast zijn naam altijd : *inde ap(p)oteke te G(h)ent* (12). Hij is leverancier van medicamenten sinds 1496. In de laatste rekening van 1508-1509 is hij dat nog steeds (13).

Wij kennen Bauwijn (= Bouwin) vanden Steene reeds als leverancier aan het Gentse stadsbestuur van *tragie* (dragees) in 1503-1504 en 1513-1514 (14). Deze dragees waren specerijen die met suiker waren omgeven en die om hun geneeskundige en digestive eigenschappen geserveerd werden op recepties ter gelegenheid van de vernieuwing van het stadsbestuur of op andere bijzondere gelegenheden (15). In de Gentse stadsrekeningen staat Bauwijn Vanden Steene echter vermeld zonder aanduiding van zijn beroep. Te Gent konden we vanaf het begin van de 15de eeuw tot 1521 vierentwintig leveranciers van dragees in de stadsrekeningen vinden. We stelden destijds dat deze leveranciers van dragees apothecarissen moesten zijn. Negen onder hen waren in andere bronnen expliciet weer te vinden met de beroepsopgave apothecaris. Met de identificatie van Bouwen vanden Steene als apothecaris in de rekeningen van de abdij Terhagen wordt deze stelling verder gecorroboereerd. Ook de jaren van zijn praktijk als apothecaris kunnen daardoor nu verlegd worden van 1494 tot 1514.

Wat deze apothecaris aan samengestelde geneesmiddelen zal geleverd hebben kan gezien worden sub. **4.1.** en in de hieronder geboden tekstedities van de jaarrekeningen van Terhagen.

7. DE CHIRURGIJN-BARBIER

7.1. Diensten voor de mannelijke religieuzen

Deze monniken worden heren genoemd en verbleven naast de abdij in een speciaal verblijf, patershuis genoemd om de zusters bij te staan in hun religieuze praktijk (opdragen van missen, toedienen van sacramenten). De barbier scheerde hen en deed de aderlatingen die als zuiverend werden noodzakelijk geacht. Dit aderlaten heette men *laetene met bussen ende ter adtre* en men gebruikte een *ulyeme om aedre mede te latene*. Een dergelijke vlijm of lancet werd zelfs in het boekjaar 1504-1505 aangekocht voor de prijs van 6 schellingen.

De diensten voor de monniken werden genoteerd in de afzonderlijke rubriek van de huisdienaars.

In de rekening van 1499-1500 wordt de barbier Pieter in de rubriek van de huisdienaars genoemd en wordt 4 lb. 4 s. par. uitbetaald voor scheren en aderlaten van aanwezige monniken die in het patershuis verbleven (16). Het jaar daarop krijgt hij 3 lb. 12 s. par., maar moet zijn dienst delen met meester Jacob, barbier gevestigd te Axel, die 2 lb. 8 s. par. opstrijkt voor de aderlatingen (17). In 1501-1502 zijn beide barbiers nog steeds van dienst waarbij Pieter het scheren op zich nam en Jacob het aderlaten (18).

In de jaren 1502-1503 tot 1505-1506 blijkt Pieter de barbier het monopolie van zijn vak te bezitten met een jaarlijks honorarium van 4 lb. 16 s. par. In het laatstgenoemde jaar levert hij buiten zijn normale beroepsbezigheid zelfs twee zakken rogge die in de rubriek van de uitgaven voor graan werden opgetekend (19).

In 1506-1508 is een ongenoemde barbier voor de monniken werkzaam, mogelijk Pieter of wellicht reeds Lauwereys die het jaar daarop in de rekening verschijnt (20).

7.2. Diensten voor de vrouwelijke religieuzen

De chirurgijn-barbiers zorgden eveneens voor het aderlaten van de monialen en de conversen dat elk jaar plaatsvond. De uitgaven daarvoor werden aanvankelijk eerst ingeschreven in de rubriek ziektekosten (21). Later gebeurde dat in de rubriek der victualiën. In de dubbelrekening van 1506-1508 zien we dat de zusters beroep doen op een niet nader genoemde chirurgijn uit Axel (22).

8. PERSONEN IN AANMERKING KOMEND VOOR GENEESKUNDIGE ZORGEN

In de eerste plaats komt de abdis (*mer vrouwe* genoemd) als mogelijke patiënte voor samen met de monialen of koorzusters (individueel *vrouwe* genoemd) als ook de in het patershuis residerende biechtvader. Vervolgens komen de lekezusters (*zusters* genoemd) in aanmerking en logischerwijze ook de mogelijk ziekgevallen novicen en/of scholieren die in de abdijschool verbleven. Zij betaalden

1501-1502, f. 17v: *Item Bouwen vanden Steene inde appoteke te Gent de somme xviij lb. xvij s. par.* (navolgende rekening voor de periode 1494-1502); Rek. 1502-1503, f. 17v: *Item betaelt te Bouwen vanden Steene vi lb. par.; Item Bouwen vanden Steene te Gent inde appoteek de somme van xiiij lb. viij s. par.* (navolgende rekening voor 1502); Rek. 1503-1504, f. 17v: *Item Bouwen vanden Steene te Gent inde appoteek de somme xiiij lb. viij s. par.* (navolgende rekening voor 1502-1503); Rek. 1504-1505, f. 15r: *Item Bouwen vanden Steene inde appoteke te Ghent comt ter sommen xxi lb. xij s. par.* (navolgende rekening tot mei 1505); Rek. 1505-1506, f. 11v: *Item betaelt Bauwen vanden Steene inde apoteke te Ghent comt ter sommen ix lb. xvi s. par.; f. 14v: Item Bauwen vanden Steene inde apoteke te Ghent comt ter sommen VI lb. xvij s. vi d. par.* (navolgende rekening uit 1506); Rek. 1506-1508, f. 14v: *Item betaelt Bauwin van de Steene de apoteke te Ghent van medesine over de vuulle [=volle] betalinghe comt ter sommen vi lb. par.*

(14) C. DE BACKER, *Farmacie*, o.c. 49; ID., «Nieuwe en aanvullende gegevens voor de geschiedenis van de farmacie in België VIII. Brugge, Diksmuide, Gent, Ieper, Lessen, Tongeren en Luik» in: *Farmaleuven* 20 (1997) 24-28, m.n. 25.

(15) ID., «Een Gents recept uit de 16de eeuw om «tragien» te maken» in: *Scientiarum Historia* 20 (1994) nr. 1-2, 71-76. In de 16de eeuw was het aanmaken van tragien nog in handen van de apothekers. Zie M. RUMPOLT, *Ein new Kochbuch* (Frankfort am Mayn, 1581) f. clxxiv: *Von allerley Zucker Confect auß der Apotecken*. In de uitgave van de Antwerpse farmakopee, *de Pharmacia Antverpiensis* (Antwerpen, G. Willemsens, 1661) 126, wordt in de afdeling *Condita* onder de hoofding *Saccharacea & Tragemata* de bereidingswijze niet gegeven omdat – zo staat er – dit de Antwerpse apothekers niet aanbelangt en de dragees in het algemeen in verschillende wnkels verkregen kunnen worden.

(16) Rek. 1499-1500, f. 8v: *betaelt Pieter de berbier voor zinen dienst vande paters te berbierene ende van latene iij lb. iiij s. par.*

(17) Rek. 1500-1501, f. 12v: *Pieter de berbier van sceerene ende latene iij lb. xij s. par.; f. 12r: betaelt tmeester Jacop den berbier tAxel van latene ij lb. viij s. par.*

(18) Rek. 1501-1502, f. 14v: *Pieter den berbier vanden beeren te sceerne de somme iij lb. xij s. par. Meester Jacop de berbier van latene ij lb. viij s. par.*

(19) Rek. 1502-1503, f. 18r: *betaelt Pie-*

een jaarlijks tafelgeld en werden daarom ook *tafelieren* geheten. Misschien heeft ook lekenpersoneel dat in het abdijcomplex werkte van deze zorgen kunnen profiteren (23).

Voor wat het boekjaar 1499-1500 betreft, konden wij zeven religieuzen met name vinden : de abdis Jozine Goesins (Goesuens), Johanna Salaerts, priorin, Jozine vanden Perre, Mergriete Mentens, Barbele Slaerxs (Sclercx = de Clerc), Mergriete van Saemslacht, alle koorzusters, Jozine Sneevoets, lekezuster. Als novicen staan aangetekend : de zusters Lysbette en Katerine van Bergheem, Jozine en Juliaene Struvinx (24), zuster Mertine Wulfaerts, zuster Katerine Goesins. Roeskin van Puebroec blijkt de enige scholiere te zijn (25).

In 1501-1502 zijn dezelfde religieuzen nog aanwezig, met dien verstande dat Lysbette van Bergheem en Jozine Struvinx monialen zijn geworden en Katerine van Bergheem en Juliaene Struvinx als lekezusters in het convent zijn opgenomen. Als novicen en scholieren zijn aanwezig : de zusters Kateline Seys (Seys), Kateline Oliviers en Barbelkin Dullart (26).

In 1502-1503 komen als scholieren daar nog bij : Jacominne Boudins (Boudens), Callekin Brouwers, Arnoudtine Crabben, Fransine Sbackers (27).

Het aantal scholieren verandert in het volgende boekjaar 1503-1504 : alleen Barbelkin Dullaert, Callekin Sbrouwers en Guetkin Svuechts worden vermeld (28). Voor het schooljaar 1504-1505 staan als tafelieren opgegeven Barbelkin, dochter van Gyselbrecht Dullaert, Grietken, dochter van de weduwe Svoechs en twee dochters van de hoogbaljuw van Dendermonde, neef van de abdis (29).

Het daaropvolgende jaar maakt het convent de intrede mee van de lekezuster Kateline Holevijs, terwijl als scholier Paschinken van Cauwenhove de plaats van Grietken Svuechs heeft ingenomen (30).

Tussen 1506 en 1508 blijft de samenstelling van het convent ongewijzigd. Wel worden naast de twee dochters van de hoogbaljuw van Dendermonde en Baerbelkin Dullaerts, Grietkin Smeulenaers en Willemyne Huuchs tafelieren (31). In de rekening van 1508 komt Willemyne Huuchs in de plaats van Betkin Clercx en Jannekin Schuuf (32).

9. PRIJZEN

De prijzen der geneesmiddelen, honoraria, diensten en aankopen zijn uitgedrukt in ponden parisis (lb. = Parijse pond), = 20 schellingen (s.), = 240 deniers (d.). In enige zeldzame gevallen zijn de prijzen uitgedrukt in ponden, deniers groten Vlaams (gro.). De groot is echter tijdens de 15de eeuw de basis van het muntstelsel voor de Bourgondische Nederlanden. De schelling groten en het pond groten Vlaams zijn rekenmunten. 1 schelling groten is gelijk aan 12 schellingen parisis ; het pond groten Vlaams is gelijk aan 12 ponden parisis. De getallen zijn neergeschreven in Romeinse cijfers. De j werd altijd als laatste teken gebruikt na een voorafgaande i (= 1).

Hierna geven wij enkele voorbeelden van prijzen. Een paard werd in

ter den berbier van sceerne ende van laetene iij lb. xvi s. par. ; Rek. 1503-1504, f. 15 : betaelt Pieter de berbier van latene ende van sceerne iij lb. xv s. par. ; Rek. 1504-1505, f. 13r : betaelt Pieter de barbier van eenen jaere van dienste van latene ende de paters te berbierene iij lb. xvj. s. par. - Rek. 1505-1506, f. 10r : gbecocht jeghen Pieter de barbier twee sacken rocx den sac omme xxxij s. par. comt ter sommen iij lb. iij s. par. ; id., f. 12r : betaelt Pieter de barbier van eene jaere van dienst van latene ende de paters te baerbyerene comt iij lb. xvj s. par.

(20) Rek. 1506-1508, f. 15r : betaelt den barbier van dienste van onder alve jaere van latene ende de paters te baerbyerene comt vij lb. xvj. s. par. - Rek. 1508-1509, f. 11v : betaelt Lauwereys de baerbier van latene ende van de beren te barbierene comt ter somme vij lb. iij s. par.

(21) Rek. 1499-1500, f. 3v ; Rek. 1500-1501, f. 4r. ; - Rek. 1501-1502, f. 4v. ; Rek. 1502-1503, f. 6r. ; Rek. 1503-1504, f. 5v. ; Rek. 1504-1505, f. 4r.

(22) Rek. 1506-1508, f. 6v. : betaelt eenen surgijn van Axele comt iij lb. xij s. par.

(23) Een van hen, Willeken onze knape, wordt in de Rek. 1501-1502, f. 8r met name genoemd.

(24) Katerine en Lysbette van Bergheem zijn vermoedelijk dochters van wijlen Mer (= mijnheer) Willem van Bergheem, ruddere (= ridder) zalighen gbedachte in de Rek. 1502-1503, f. 22r. Jozine en Juliaene Struvinx zijn de dochters van Adriaen Struvinx uit Axel. Cfr. Rek. 1501-1502, ff. 2v en 8r ; Rek. 1503-1504, f. 18v.

(25) Rek. 1499-1500, f. 2r-v : *ontfanc van lijfrenten, ontfanc van scolieren taefelgeldt.*

(26) Rek. 1501-1502, ff. 2r-v.

(27) Rek. 1502-1503, ff. 2v-3v.

(28) Rek. 1503-1504, f. 2r-v.

(29) Rek. 1504-1505, f. 2r-v ; Rek. 1499-1500, f. 2v : *Jan de neven mer vrouwen zuster.*

(30) Rek. 1505-1506, f. 2r-v.

(31) Rek. 1506-1508, ff. 2r-3r.

(32) Rek. 1508, f. 2r-v.

1499-1500 op de markt van St.-Jansteen aangekocht voor zeventig pond parisis (33) ; een ander paard van blijkbaar mindere kwaliteit kost in 1502-1503 eenendertig pond vier schellingen parisis (34).

Een gedrukt brevier met sloten kost in 1500-1501 drie pond twee schellingen zes deniers parisis (35). Vier boeken te weten *Qui sequitur*, *De Spieghel der Religieusen* ende twee andere kostten in 1505-1506 tweeëntwintig schellingen parisis (36).

De werkmans Jan de Hoerne wordt in hetzelfde boekjaar twee pond vijftien schellingen parisis betaald voor 21 dagen dorsen. Dit komt op een salaris van twee schellingen, zes deniers per dag (37). Een stooop (2,6 l.) Rijnwijn kostte tussen 1500 en 1503 tussen 8 en 9 schellingen par.

10. MATEN EN GEWICHTEN DIE VOORKOMEN IN DE REKENINGEN (38)

Mate : maat, drooggewicht voor fruit, op verschillende plaatsen 1/8 mand. In de rekeningen gebruikt bijvoorbeeld voor braadperen.

Mudde : mud, 280 tot 633 l is een graanmaat, hier bijvoorbeeld voor zout.

Pond. : pond, 469 g bijvoorbeeld voor katoen.

Pinte : pint, 0,65 l te Axel, bijvoorbeeld voor wijn (vier pinten zijn een stooop).

Steen : grofgewicht van 8 of soms 6 pond, bv. voor wijn, bier, zeep, roet (= dierlijk vet).

Sack : za, graanmaat. In Axel werd de Vlaamse zak gebruikt, 107,5 l bv. voor rapen, raapzaad, bonen.

Stoep (stooop) : 2,6 l bijvoorbeeld voor raapolie, lijnzaad olie, gerst.

Tonne : ton, als inhoudsmaat ongeveer 150 l bijvoorbeeld voor bier, gezouten kabeljauw.

Vat : soms synoniem met ton, als graanmaat 15 tot 20 l bijvoorbeeld voor vijgen.

Vierendeel : een kwart of een vierde (van een pond), bijvoorbeeld voor compost.

Viertele : inhoudsmaat 1/4 van een pond, bijvoorbeeld voor erwten.

11. AFKORTINGEN

(uitgezonderd zijn de auteursnamen bij de wetenschappelijke namen van planten en dieren).

d. : denier(s)

D : Duitsland

f. : folio

g : gram

gr. : groten

IT : Italië

l : liter

lb. : libra, pond

m.n. : met name

NL : Nederland

par. : Parisis

r. : recto

Rek : rekening

s. : schelling(en)

v. : verso

(33) Rek. 1499-1500, f. 7v.

(34) Rek. 1502-1503, f. 13v.

(35) Rek. 1500-1501, f. 6r.

(36) Rek. 1505-1506, f. 6v.

(37) Rek. 1505-1506, f. 7v.

(38) Voornamelijk gebaseerd op J.M. VERHOEFF, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam, 1983) en L.M. HOLLESTELLE, A.P. DE KLERK, H. UIL, A. VAN WAARDEN-KOETS (reds.), *Werken met Zeeuwse Bronnen* (Amsterdam, 1998) 38-41.

Item Bouwin vanden Steene inde appoteke te gent xvij lb xvij s. par.

Afbeelding 1. *Gent (Sint-Denijs-Westrem), Algemeen Ziekenhuis Maria Middeles, Archief Bijloke, Fonds Terhagen, F1, Rekening 1499-1500, f. 12r : Item Bouwin vanden Steene inde appoteke te Gent xvij lb xvij s. par.*

12. ORIGINELE TEKSTEN VAN DE UITGAVEN VOOR DE ZIEKEN TUSSEN 1499 EN 1505

12.1. Rekening 1 mei 1499 tot 1 mei 1500, f.3v (Hand A).

Uitgave om de zieken
Inden eersten om medecinen om den zieken x lb. xij s. vj d. par.
Item twee medecinen ghegheven te wetene meester Jan van Eveloe (41) ende meester Thomaes Spierinc commende van Ghendt tot hier betaelt voor haeren aerbeyt xj lb. xvj s. vj d. par.
Item om water te beziene ten diverschen stonden xxx s. par.
Item om zucker ende cruuyt voor de zieken xxxvij s. par.
Item om laten om de zieken xxiiij s. par.
Item om twee stoepen seropen x gro.
Item om amandelen ende daen xj s. par.
Item om cappers ende oliven vj s. par.
Item om een vierendeel bastaerts iiij s. par.
Item om wijn voor de zieken xxxvj s. par.
Item om xxxvj stoepen keyten xxxvj s. par.
Item om versch vleesch iij lb. par.
Item om wittebroet om de zieken ij lb. par.
Som[m]le xxxvij lb. v s. par. [= 37 pond 5 schellingen paris]

Tuutgheven om de zieken (39).

Inden eersten om medecinen om den zieken x lb. xij s. vj d. par.

Item (40) twee medecinen ghegheven te wetene meester Jan van Eveloe (41) ende meester Thomaes Spierinc commende van Ghendt tot hier betaelt voor haeren aerbeyt xj lb. xvj s. vj d. par.

Item om water te beziene ten diverschen stonden xxx s. par.

Item om zucker ende cruuyt voor de zieken xxxvij s. par.

Item om laten om de zieken xxiiij s. par.

Item om twee stoepen seropen x gro.

Item om amandelen ende daen xj s. par.

Item om cappers ende oliven vj s. par.

Item om een vierendeel bastaerts iiij s. par.

Item om wijn voor de zieken xxxvj s. par.

Item om xxxvj stoepen keyten xxxvj s. par.

Item om versch vleesch iij lb. par.

Item om wittebroet om de zieken ij lb. par.

Som[m]le xxxvij lb. v s. par. [= 37 pond 5 schellingen paris]

12.2. Rekening 1 mei 1500 tot 1 mei 1501, ff.3v-4r (Hand A).

Afbeelding 2. *Uitgaven voor de zieken in de rekening uit 1499-1500, hand A (zie transcriptie sub 12.1).*

Tuutgheven om de zieken.

Inden eersten om zucker ende cruut ij lb. ij s. par.

Item om amandelen xv s. par.

Item om versch vleesch iiij lb. iij s. par.

Item om zee visch ende verschen vis xxx s. par.

Item om wittebroet xxxvj s. par.

Item om drie stoepen Rinsche wiins ten ix s. par. drij stoep comt xxvij s. par.

Item om eenen stoep Romenie viij s. par.

Item om iij vierendeel roet wiins te v s. par. den stoep comt vij s. vj d. par.

Item om twee stoepen Petaeus ten iij s. par. den stoep comt viij s. par.

Item om den zieken ten laetene met bussen ende ter adre xxx s. par.

Item om water te beziene ter diverschen stonden xx s. par.

Somme xv lb. vj s. vj d. par. [= 15 pond 6 schellingen 6 deniers paris]

(39) Zie voor de reproductie van het handschrift afbeelding 2.

(40) Item : eveneens.

(41) Eneloe kan ook Eveloe gelezen worden.

12.3. Rekening 1 mei 1501 tot 1 mei 1502, f.4v (Hand A).

Duutgheven omme den ziecken.

Inden eersten omme vijf stoepen Rinsch wiins te ix s. den stoep comt xlv s. par.

Item betaelt omme zes stoepen Petaus v s. par. den stoep comt ter somme xxx s. par.

Item betaelt omme suucker ende cruut xlij s. vj d. par.

Item betaelt omme zes pont ende een half amandelen te iij s. par. elc pont comt xix s. vj d. par.

Item betaelt omme twee pondt rijs iij s. iij d. par.

Item betaelt omme twee stoepe seropien vijf scellinghen zes penninghen den stoep comt xj s. par.

Item betaelt omme versch vleesch iij lb. viij s. par.

Item betaelt omme verschen visch ende zee visch de somme xxviij s. par.

Item betaelt omme wittebroet xx s. par.

Item betaelt omme tconvent te doen latene iij lb. par.

Item betaelt omme water te doen besiene ten diversschen stonden xij s. par.

Somme xvj lb. xix s. iij d. par. [= 16 pond 19 schellingen 3 deniers parisis]

12.4. Rekening 1 mei 1502 tot 1 mei 1503, ff.5v-6r (Hand A).

Uutgheven omme den ziecken.

Inden eersten omme tien stoepe ende eenen halven Riins wiins de zes stoepen ten neghen groeten ende viere stoepen ende eenen halven ten acht groeten comt al tsame iiij lb. x s. par.

Item betaelt omme wittebroet xxij s. vj d. par.

Item betaelt omme cruut ghinghebare caneele ende andre cruut xxiiij s. par.

Item betaelt omme versch vleesch xxxvj s. par.

Item betaelt omme zeevisch ende verschen visch de somme xx s. par.

Item betaelt omme te doen latene comt xxiiij s. par.

Item omme medecine ende duergaende zalve de somme xxj s. vj d. par.

Item betaelt omme water te doen besiene ten diverschen stonden xij s. par.

Item betaelt omme twee pont criecken ij s. par.

Somme xij lb. xij s. par. [= 12 pond 13 schellingen parisis].

12.5. Rekening 1 mei 1503 tot 1 mei 1504, f.5r-v (Hand A).

Uutgheven omme den ziecken.

Inden eersten omme zes stoepen Rins wiin de twee stoepen ix s. par. den stoep ende dander viere stoepen omme viij s. par. den stoep comt ij lb. x s. par.

Item omme eenen stoep Bastaerts voor xij s. par.

Item omme drie pinten Maleveseye xij s. par.

Item omme drie pinten Romenie vj s. ix d. par.

Item omme een vierendeel Vyane iiij s. par.

Item omme wittebroet xvij s. iij d. par.

Item betaelt omme cruut ghinghebare ende ander cruut de somme xx s. par.

Item betaelt omme verschs vleeschs xxij s. vj d. par.

Item betaelt omme zee vischs ende verschen vischs de somme xxij s. par.

Item betaelt meester Lievin medeciin van Gent van eender reyse dat hij ons ziec-

ken quam vysiteeren ende voor medecijnen vij lb. x. s. par.
Item betaelt van laetene den ziecken ter adre ende met bussen de somme xxiiij s. par.
Item betaelt omme twintich stoepen keyten xx s. par.
Item betaelt omme een alf mate braetparen iiij s. par.
Item betaelt omme den ziecken dwater te tuutgietne xx s. par.
Somme xix lb. xij s. vj d. par [= 19 pond 12 schellingen 6 deniers parisis].

12.6. Rekening 1 mei 1504 tot 1 mei 1505, f.4r (Hand B).

Uutgheven om de siecken.

Inden eersten betaelt van medesinen te Ghent voer diversche sieken comt ter somme ij lb. xvj s. par.
Item betaelt om sucaet voer de sieken viij s. par.
Item betaelt om treakele magnum vj s. par.
Item betaelt voer drie pont kriecken iiij s. par.
Item betaelt van latene den zieken ter aedre ende met bussen comt ter somme ij lb. viij s. par.
Item betaelt voer een vlyeme om ter aedre mede te latene comt ter somme vj s. par.
Item betaelt voor vier vliemen met bussen te latene comt ter somme vj s. par.
Somma vj lb. xiiij s. par. [= 6 pond 13 schellingen parisis].

13. UITGAVEN VOOR LEVENS- EN GENEESMIDDELEN VAN 1506 TOT 1509.

13.1. Rekening 18 mei 1506 tot 25 december 1508, ff.4v-7r (Hand B).

Ander huut gheven omme victaelgen.
Inden eersten betaelt omme xcvi steenen ende twee botren ende twee pont de 1 steenen omme viij s. par. den steen ende dander xxij steenen voer ix s. par. den steen ende noch xiiij steen ende ij pont omme x s. par. den steen. Comt al tzamen ter sommen xlj lb. xj s. iiij d. par.
Item betaelt omme xx c eyeren ende een vijftich thondert voer ses schellinge paresys. Comt ter sommen vj lb. iiij s. par.
Item betaelt omme twee tonnen ende een alf harincx Biervlietse ronne omme viij lb. viij s. par. de tonne. Comt al tzamen ter sommen xxi lb. par.
Item betaelt omme .ij. c hijdele harinc. Comt xxxix s. par.
Item betaelt omme .j. c ende xxix droechghen harinx xxiiij lb. vj d. par.
Item betaelt voer pan harinc comt vj s. par.
Item betaelt voer .j. tonne ghesauten capelyaus vj lb. iiij s. par.
Item betaelt omme ij coppelen capelyaus. Comt xij s. par.
Item betaelt omme x ronde stocfijs voer xx s. par.
Item betaelt omme vj coppelen tonghen voer xxx s. par.
Item betaelt voer zee vijsch. Comt x lb. Ij s. par.
Item betaelt omme versche vischs. Comt xxix s. ix d. par.
Item betaelt omme musselen. Comt vj s. par.
Item betaelt om versch vleesch. Comt ter sommen v lb. xvij s. vj d. par.
Item betaelt omme vier kiekenen. Comt xij s. par.
Item betaelt omme twee cloete casen. Comt iiij s. par.

Item betaelt omme drie mudden ende een alf sauts voer den sac xx s. par. Comt te zamen ter somme xxj lb. par.

Item betaelt omme xxxvij stoepen ende een alf Rommenye te wetene de xvj stoepen voer viij s. par. Den stoep ende dander xxij stoep 1/2 voer vj s. par. den stoep. Comt deen duer dander ter sommen xiiij lb. iij s. par.

Item betaelt omme vi stoep Rinchx wijn, den stoep voer xij s. par. Comt iij lb. xij s. par.

Item betaelt omme iij stoep ende drie pinten Bastaerts de ij stoepen elc voer ix s. par. ende dander voer viij s. par. den stoep. Comt ter sommen ij lb. par.

Item betaelt omme vij stoep roots wijns de iij stoepen elc viij s. par. ende dander drie ten x s. par. den stoep. Comt al tamen ter sommen iij lb. ij s. par.

Item betaelt omme ander alf tonne keyten ende .j. tonne biers vander holen. Comt ter sommen vi lb. xiiij s. par.

Item betaelt omme xiiij stoep keyten ende iij stoepen Amburghen biers. Comt ter somme xxij s. par.

Item betaelt om wittebroet voer convent, ende omme de gasten. Comt iij lb. xvij s. par.

Item betaelt omme drie steen ende een alf fijghen den steen voer iij s. vj d ; par. Comt xv s. ix d. par.

Item betaelt omme drie steen ende een alf rosinen den steen voer vij s. vj d. par. Comt xxvj lb. iij d. par.

Item betaelt omme eenen stoep compoest voer xj s. vj d. par.

Item betaelt omme vj stoepen 1/2 ende een alf pinte holye vande line stoep voer xij s. par. Comt tzamen ter sommen iij lb. xix s. vj d. par.

Item betaelt omme vier pont amandelen elc pont iij s. vj d. par. Comt xvij s. par.

Item betaelt omme een pont rijs, ende twee pont colyander xiiij s. iij d. par.

Item betaelt omme cruut ghinghebeere, caneele ende naghelen ende meer anders cruut. Comt ter sommen ij lb. vi s. par.

Item (42) betaelt omme suffraen van Noorde ende comyn xvj s. vj d. par.

Item betaelt omme vier steen ende onder (43) alf vierendeel broot sukers de twee steenen voer xxx s. par. ende dander voer xxiiij s. par. den steen. Comt v lb. ix s. x d. par.

Item betaelt omme .ij. c hokernoten. Comt ij s. par.

Item betaelt omme .j. steen kriecken. Comt iij s. par.

Item betaelt omme vier sacken rapen den sac voer viij s. par. Comt xxxij s. par.

Item betaelt omme ix 1/2 stoep gurst. Comt xiiij s. vj d. par.

Item betaelt omme wytte anyun (44) voer v.s. vj d. par.

Item betaelt omme mostaert voer xxxvj s. iij d. par.

Item betaelt omme walscoet, mamye, dealtea, holye van bitter amandelen. Comt al tzamen vj s. par.

Item betaelt omme .j. pinte scapyhuese water. Comt iij s. par.

Item betaelt een medesijn om water te besiene. Comt xxj s. par.

Item betaelt eenen surgijn van Axele. Comt iij lb. xij s. par.

Item betaelt omme vier steen roets den steen voer xj s. par. Comt ter sommen ij

Item betaelt omme suffraen van Noorde en comyn	xxvj s. vj d
Item betaelt omme vier steen en ond alf vierendeel broot sukers de twee steen elc voer xxx s. par. ende dander voer xxiiij s. par. den steen. Comt v lb. ix s. x d. par.	v lb. ix s. x d
Item betaelt omme .ij. c hokernoten. Comt ij s. par.	ij s. par
Item betaelt omme .j. steen kriecken. Comt iij s. par.	iij s. par
Item betaelt omme vier sacken rapen den sac voer viij s. par. Comt xxxij s. par.	xxxij s. par
Item betaelt omme ix 1/2 stoep gurst. Comt xiiij s. vj d. par.	xiiij s. vj d
Item betaelt omme wytte anyun (44) voer v.s. vj d. par.	v s. vj d
Item betaelt omme mostaert voer xxxvj s. iij d. par.	xxxvj s. iij d
Item betaelt omme walscoet, mamye, dealtea, holye van bitter amandelen. Comt al tzamen vj s. par.	vj s. par
Item betaelt omme .j. pinte scapyhuese water. Comt iij s. par.	iij s. par
Item betaelt een medesijn om water te besiene. Comt xxj s. par.	xxj s. par
Item betaelt eenen surgijn van Axele. Comt iij lb. xij s. par.	ij lb. xij s. par
Item betaelt omme vier steen roets den steen voer xj s. par. Comt ter sommen ij	ij

Afbeelding 3. Uitgaven voor levens- en geneesmiddelen in de rekening uit 1506-1508, band B (zie transcriptie sub 13.1 vanaf uitgavepost 32 tot 45).

(42) Zie van hieraf afbeelding 3.

(43) Onder : ander.

(44) In het handschrift staat het woord *anyun* met een letter o in superscript boven de u.

lb. iiij s. par.

Item betaelt omme v pont 1/2 cathoens de drie pont elc voer xij s. par. ende dander omme xij s. vj d. par. pont. Comt al tzamen ter sommen iij lb. vij s. vj d. par.

Item betaelt omme vijftien steen zeepen den steen omme vj s. parasis. Comt ter sommen iiij lb. x s. par.

Item betaelt omme vij sacken raepsaets te doen slane. Comt ter sommen ij lb. xvj s. par.

Item betaelt omme lijsae broot. Comt ij s. par.

Item betaelt omme x coyen ende ossen te doen gherssene (45), om te vettene de twee voer vij lb. iiij s. par. ende noch .iiij. omme iij lb. vj s. par. stijc, dander viere omme iij lb. par. stijc. Comt al tzamen deen duer dander ter sommen xxxij lb. viij s. par.

Somma. cc.xxv lib. xiiij s. xj d. par. [225 pond 19 schellingen 11 deniers parisis]

13.2. Rekening 1 januari 1508 tot 1 januari 1509, ff.4r-5r (Hand B).

Ander huut gheven omme victaelge.

Inden eersten betaelt omme lxx steen botre ende twee pont de 1 steene voor viij s. par. den steen ende dander xx steen ende twee pont voer viij s. vj d. par. den steen. Comt ter sommen xxviij lb. xij s. x d. par.

Item betaelt omme xix c eyeren elc hondert voer xij s. par. Comt ter sommen xj lb. viij s. par.

Item betaelt omme drie tonnen harincx ghepact goet Biervlietse ronne omme x lb. x s. par. de somme. Comt xxxj lb. x s. par.

Item betaelt omme een hondert ende lxxij hijdele harinc. Comt ter sommen xx s. par.

Item betaelt omme iij c ende xx droeghen harinx. Comt iij lb. viij s. vj d. par.

Item betaelt omme ij c sprots. Comt ix s. par.

Item betaelt omme pan harinc. Comt xij s. par.

Item betaelt omme een tonne ghesautten kapelyaust. Comt ter sommen vj lb. xiiij s. par.

Item betaelt omme zee viischs voert gheeele jaer. Comt ter sommen ix lb. v s. par.

Item betaelt omme versche viisch voert gheeele jaer. Comt ter sommen xvij s. ix d. par.

Item betaelt om versch vleeschs voert gheheele jaer. Comt ter sommen viij lb. iiij s. iij d. par.

Item betaelt omme xj sacken sauts ende een alf de ix sacken voer xix s. par. ende dandere voer xvij s. par. Comt ter sommen x lb. xvj s. par.

Item betaelt omme xlvij stoepen Rommenie den stoep voer v s. vj d. par. Comt ter sommen xij lb. iiij s. par.

Item betaelt omme vj stoepen Rommenie de v stoepen omme elc voer viij s. par. ende den anderen voer ix s. vj d. par. Comt ij lb. ix s. vj d. par.

Item betaelt omme een derdendeel Bastaerts. Comt viij s. par.

Item betaelt omme ij tonne keyten ende x stoepen. Comt ter sommen vj lb. x s. par.

Item betaelt om wittebroet voert convent, voer de gasten ende de siecken. Comt iij lb. xvij s. par.

Item betaelt voer een alf vat fijghen. Comt ter sommen xxij s. par.

(45) *Gherssene* : grazen.

Item betaelt omme v steenen ende een pont rosinen den stoep voer viij s. par.
Comt ter sommen ij lb. xvj d. par.

Item betaelt om j vierendeel compoest, j stoep seroepe. Comt ix s. par.

Item betaelt omme vj stoepen ende een alf holie vanden line de iiij stoepen voer x s. par. den stoep ende dander twee stoepen elc voer xij s. par. ende vierendeel omme vij s. vj d. par. Comt ter sommen iij lb. xj s. vj d. par.

Item betaelt omme v pont amandelen pont voer iij s. vj d. par. Comt ter sommen xvij s. vj d. par.

Item betaelt omme twee pont rijs. Comt iij s. par.

Item betaelt omme eenen ghesauten zaelm. Comt xxij s. par.

Item betaelt omme cruut voert gheheelle jaer, ghinghebere, caneel, naghelkins ende meer anders cruuts. Comt ter sommen v lb. xvj s. par.

Item betaelt omme suffraen van Noort ende commyn. Comt xxxiiij s. par.

Item betaelt omme drie steenen j preter (46) een alf pont broot sukers den steen voer xxiiij s. par. Comt ter sommen iij lb. x s. par.

Item betaelt voer een pont meel sukere, j pont pot sukere. Comt ter sommen v s. vj d. par. [f. 5r]

Item betaelt om j pont collyanders. Comt iiij s. par.

Item betaelt omme j steen kriecken. Comt iij s. par.

Item betaelt omme j pont ghemaecte criecken voer de siecken. Comt iiij s. par.

Item betaelt omme medesine voer de siecken. Comt xxxiiij s. par.

Item betaelt om water te doen besiene voer de siecken. Comt xxxiiij s. par.

Item betaelt om drakelom. Comt ij s. par.

Item betaelt omme raepen. Comt iij s. viij d. par.

Item betaelt om mostaert ende enyun. Comt xvj s. vj d. par.

Item betaelt omme j sac boenen, j viertele herweten om te plantene. Comt ter sommen ij lb. xij d. par.

Item betaelt omme v stoepen ende een alf garst. Comt xxij s. par.

Item betaelt omme iiij steen roets. Den steen voer xij s. par. Comt ter sommen ij lb. viij s. par.

Item betaelt omme iiij pont cathoens (47). Pont voer xij s. par. Comt ter sommen ij lb. viij s. par.

Item betaelt omme xiiij steenen ende een alf zeepen. Den steen voer vj s. par. Comt ter sommen iiij lb. xij d. par.

Item betaelt omme xcvij stoep raep holie, ende xvij stoepen lijsaet holie te doen slane van onsen sae (48). Comt ter sommen vj lb. xij s. par.

Item betaelt Blauwlen Eyerman van j mager coe om te ghersene. Comt ter sommen x lb. xvj s. par.

Item betaelt omme vj coyen te doen ghersene, stuc voer iij lb. par. Comt ter sommen xvij lb. par.

14. GLOSSARIUM

Amberghen : Hamburg (D).

Amandelen : zaden van *de Prunus dulcis var. amara* (D.C.) (BUCHHEIM) en *Prunus dulcis* (MILL.) D.A. WEBB = amandelboom. Zoete en bittere amandelen.

Anyūn, wytte - : witte uien of ajuinen, *Allium cepa* L.

Auripigment : er valt op te merken dat in de afzonderlijke rubriek uitgaven voor het neerhof die in onze studie niet wordt bestudeerd, auripigment en theriak (zie : *driakele*) in rekening werden gebracht (49). Desondanks nemen we hier Auripigment is arsenicum album of flavum, wit of geel rattekruid. Het zijn

(46) Preter : geen afdoende verklaring gevonden.

(47) Cathoen : kathoen, kottoen, katoen.

(48) Sae : saet, zaad.

(49) Rek. 1504-1505, f. 10r.

natuurlijke mineralen van zwavelhoudende arsenicumverbindingen, gebruikt.
Axels : van Axel in Zeeuws-Vlaanderen (NL).
Aziin : azijn, wijnazijn verkregen door vergisting van wijn aan de open lucht.
Bastaert : bastaert (bastaerd) wijn. Volgens C. Kiliaan : vinum passum, vinum dulce et generosum es uvis passis et sole siccatis expressum (50). Portugese wijn, een mengsel van minderwaardige wijn met honig naar het Portugese woord Bastardo.
Beane : Bourgognewijn uit Beaune.
Beoene : zie Beane.
Bier, Amberghen - : bier uit Hamburg (D).
Axels - : bier gebrouwd in Axel (Zeeuws-Vlaanderen)
Inghels - : Engels bier
- vander holen : aal, bier met minder hop en zoeter van smaak (Engels : ale)
Wachtebeecx - : bier gebrouwd te Wachtebeke (Oost-Vlaanderen)
Boenen : tuinbonen, *Vicia faba* L.
Botre : boter.
Braetparen : braadperen, stoofperen, *Pyrus communis* L. Deze peren werden meestal gebakken met peper, suiker, kaneel of saffraan (51).
Broot : brood.
witte - : fijn wit tarwebrood.
lijxae - : brood met olie van geperst lijnzaad.
Caneele : *Cinnamomum aromaticum* NEES = Chinese kaneel of Ceylon-kaneel.
Capelyau : kabeljauw, *Gadus callarius* L.
Ghesaut(t)en - : gezouten kabeljauw, laberdaan.
Cappers : *Capparis spinosa* L. - kappers.
Case : kaas.
Caze, Vlaemsche - : kaas uit Vlaanderen.
Colyander : coriander, *Coriandrum sativum* L.
Collyander : zie colyander.
Compost : ingemaakte vruchten. De definitie van Wilson is : *fruits and nuts preserved in a honey and vinegar pickle* (52). Compost werd beschouwd als een weldoend maagmiddel. In de rekening van 1508-1509 (zie **13.2**) komt in een post een *vierendeel compoest*, *j stoep seroepe* naast elkaar voor, wat zou wijzen op éénzelfde leverancier, namelijk de apotheker, zijnde in de eerste plaats maker van siroen.
Compoest : zie Compost. De letter «e» is de gewone verlengings-e (zoals bij ae), uitgesproken als compoost.
Comijn : *Cuminum cyminum* L. = komijn.
Commijn : zie Comijn.
Compoest : compost, ingemaakte vruchten.
Crieken : krieken, *prunus cerasus* L. (*Cerasus vulgaris* MILL.) = kriek.
ghemaecte - : ingemaakte krieken.
Cruut : zie Cruyt.
Cruyt (Cruyt) : kruiden.
Daen : dadels, *Phoenix dactylifera* L. = dadel.
Dealtea : dialthea, unguentum dialtheae, borstzalf met als hoofdbestanddeel *Althea officinalis* L. = heemst. Een formule komt voor in het *Antidotarium Nicolai* (53). Het heeft verzachtende en pijnstillende eigenschappen en werd aangewend bij reumatische klachten.
Driakele : triakel, theriak, theriacum. Komt in de rekeningen voor onder diverse schrijfwijzen : *driaekle magna* (Rek. 1502-1503, victualiën, f. 7v) ; *treaekle magnum* (Rek. 1504-1505, ziektekosten) ; *driakele magnum* (Rek. 1503-1504, victualiën, f. 7r) ; *drakelom* (Rek. 1508-1509, victualiën, f. 5r). Theriak is een zeer bekend tegengif bereid uit talrijke (meer dan 80) ingrediënten vandaar de

(50) C. KILIANUS, *Etymologicum teutonicum lingua sive dictionnarum teutonico-Latinum* (Antverpiae, ex officina Plantiniana, apud Johannes Moretus, 1594).

(51) Zie : H. VANDOMMELE, «Groenten en fruit in de Nederlanden in de zestiende eeuw» in : *Joachim Beuckelaer. Het markt- en keukenstuk in de Nederlanden 1550-1650* (Gent, 1986) 71-77., m.n. 76.

(52) C. Anne WILSON, *The book of Marmalade. Its antecedents, its History and its Role in the World today together with a Collection of Recipes for Marmalades & Marmalade Cookery* (London, 1985) 27. Zie nog verder over compost : ID., «The Saracen Connection : Arab Cuisine and the Mediaeval West» in : PPC (Petits Propos Culunaires) 8 (1981) 19-27 ; L. PLOUVIER, *La confiserie européenne au Moyen Age»* in : *Medium Aevum Quotidianum Newsletter* 13 (1988) 28-47.

(53) *Antidotarium Nicolai* (Venetiis, N. Jenson, 1471) Reprint in : D. GOLTZ, *Mitteralterliche Farmazie und Medezin* (Stuttgart, 1976).

benaming magna. Er valt op te merken dat in de rubriek uitgaven voor het neerhof *treakele magnum* in rekening werden gebracht (54). Deze theriak voor het vee was veel goedkoper en berustte op een eenvoudiger recept. H.A. Bosman-Jelgersma verwijst in dit verband naar de *Teriaca rusticorum*, dat voornamelijk bestond uit knoflook (55).

Driakle magna : zie Driakele.

Drakelom : zie Driakele.

Enyun : ajuin, ui, *Allium cepa* L.

Eyeren : eieren.

Fighen : vijgen, vruchten van de *Ficus carica* L., vijgeboom.

Fijghen : zie Fighen.

Garst : zie Gurst.

Ghinghebare : *Zingiber officinale* ROSC. = gember.

Ghinghebeere : Zie Ghinghebare.

Gurst : gerst, *Hordeum vulgare* L.

Harinc : haring, *Clupea harengus* L.

droeghen - : gedroogde haring.

ghepact ende onghepact goet : in vaten of niet ingepakt.

(h)ijdelen - : bij Kiliaan : *balec inane, lactibus et ovis carens*. Schoongemaakte haring zonder hom en kuit.

pan - : panharing.

Herweten : erwten, *Pisum sativum* L. = erwt.

Holen : aal (= E : ale), biersoort.

Holye : olie, zie ook Olie.

- vande line : lijnzaadolie, oleum lini.

- van bittere amandelen : oleum amygdalarum amararum, enkelvoudige olie van bittere amandelen. Zuiverend en eetlustopwekkend, tegen hoofdpijn.

Hokernoten : okkernoten, walnoten, *Juglans regia* L. = okkernoot.

Inghels : Engels

Kaneele : zie Caneele.

Kapeljaeu : zie Capelyau.

Kapeljaust : zie Capelyau.

Keyte : een soort bier (56). Dit bier werd circa 1455-1458 onder de benaming *keyt* ingevoerd te Gent. De samenstelling moet mettertijd veranderd zijn. Sommigen zeggen dat dit bier zonder hop wordt gebrouwen, anderen beweren dat het een zeer gehopt bier is. Voor de 14de eeuw is het voor Holland een bier dat belangrijk was voor de uitvoer. De invoer naar Vlaanderen geschiedde via Sluis. Het keyt blijkt oorspronkelijk een nabootsing te zijn van een hobbier dat in Noord-Duitsland werd gebrouwen, o.a. in Hamburg, Dantzig etc. Te Gent werd het vooral vanuit Gouda ingevoerd. Ook in de steden Delft en Haarlem werd het gebrouwen (57).

Kieken : kip.

Kriecken : zie Criecken.

Lijfcoucken : soort kruidenkoek, peperkoek.

Line : *Linum usitatissimum* L. = vlas. Zie ook : holye vanden line.

Maleveseye : zoete lichtrode wijn genoemd naar Napoli di Malvasia, het tegenwoordige Monemvasia op de Peloponesos. Malvasia werd bij de grote wijnen gerekend. Volgens Chomel werd Malvasier-wijn (een der zoetste, edelste en krachtichste wijnen) na de Turkse veroveringen van Griekse eilanden als dusdanig uit Zuid-Frankrijk, Italië en Spanje ingevoerd (58).

Maelwezeye : zie Maleveseye.

Mamya : mumia, mummie. Gebalsemd en gedroogd lijk. Is wondhelend, werd gebruikt tegen kneuzingen en is ook versterkend.

Mauckreel : makreel, *Scomber scombrus* L. (zeevis).

(54) Rek. 1505-1506 f. 9v.

(55) H.A. BOSMAN-JELGERSMA, «De inventaris van een Leidse apotheek uit het jaar 1587» in : *Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux Bulletin* Nr. 89 (Oktober 1995) 29-40, m.n. 38, nr. 33.

(56) Bij C. KILIANUS, *Etymologicum*, o.c. (Antwerpen, 1594) ook kuyte, cervisiae genus.

(57) P. DE KOMMER, «De brouwindustrie te Gent, 1505-1622» in : *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe Reeks*. Deel XXV (1981) 81-114, m.n. 86-87.

(58) N. CHOMEL, *Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedenkundig- en konstwoordenboek*. 2de druk (J.A. de Chalmont, ed.) derde deel (Leyden, J. le Mair / Leeuwarden, J.A. de Chalmont, 1778) 1950.

Medesinen : geneesmiddelen.

Meelwezye : zie Maleveseye.

Mostaert : mosterd = *Sinapis alba* L. (F : moutarde ; D : Senf ; IT : senapa). Werd ook door apothekers aangemaakt (59). Mogelijk ook *mostaerde*, (IT : Mostarda) gekonfijte vruchten (vijgen, kersen, peren, perziken, meloen, citroen, etc.) in suikersiroop waaraan mosterdolie is toegevoegd, nu nog altijd in Italië, vooral te Cremona, aangemaakt.

Musselen : zeemosselen ; *Mytilus edulis* L. = mossel.

Naghelen : Caryophyllum, kruidnagel, van *Syzygium aromaticum* (L.) MERR. (*Caryophyllus aromaticus* L., *Eugenia aromatica* (L.) BAILL.), in het Middenlands o.a. ook groffelsnagel en gariofelsnagel.

Naghelkins : verkleinwoord van Naghelen.

Olie : zie ook Holye.

Olien van den live : olijfolie, olivarum oleum.

Oliven : olijven, vruchten van de *Olea europaea* L. = olijboom.

Peteaus : zie Petaus.

Petaus : witte wijn van Poitou (Loire). Ook petauwe genoemd. Was een zeer populaire wijn. De miswijn die in de conventskerk werd verbruikt was petaus (60).

Raapolie : olie van de gewone tuinraap.

Rapen : *Brassica campestris* L. = tuinraap.

Rijs : *Oryza sativa* L. = rijst.

Riins : zie Rinsche.

Rins : zie Rinsche.

Rinsche : van de Rijn, Rijnse.

Rinchx : zie Rinsche.

Roet : dierlijk vet (voor het aanmaken van kaarsen).

Rogghen : *Raja clavata* L. = rogge (vis).

Romenie : oorspronkelijk een witte zoete Griekse wijn, later ingevoerd uit Napoli di Romania, het tegenwoordige Nauplia op de Peloponesos ; nog later uit Spanje (Malaga). Kleinere wijnsoort.

Rommenie : zie Romenie.

Ronne, Biervlietsche - : rone, een peil- of meetstok voor de inhoud van haringtonnen uit Biervliet (Oost-Vlaanderen) te bepalen.

Rosinen : *Passulae maiores* = rozijnen.

Rottier : een soort gedroogde vis (61).

Rozinen : zie Rosinen.

Saut : zout, sal communis.

Scapyhuese water : aqua scabiosa, scabiose water. Scabiosa = *Knautia arvensis* (L.) COULTER. Gebruikt tegen gezweren en gezwollen, allerlei wonden, schurft, fluimen en hoest (62).

Serope : siroop.

Seroepe : zie Serope.

Seropien : zie siroop.

Specerye : specerijen.

Sprot : *Clupea sprattus* L. = sprot (vis).

Stocfijs : stokvis, op stokken aan de lucht gedroogde kabeljauw.

ronde - : geen afdoende verklaring voor gevonden.

Sucaet : sukade, gekonfijte schil van citrusvruchten.

Sucker : suiker.

broot - : broodsuiker, witte fijn gestampte suiker die gestrooid wordt (63).

meel - : meelsuiker, volgens Kiliaan *poeyer-suycker*, poedersuiker.

pot - : potsuiker, volgens Kiliaan *saccarum mollius et vilius, in ollis servari solitum*.

(59) Zo door meester Jan van Breuseghem te Dendermonde in het jaar 1584-1585 die zonder beroepsopgave geciteerd wordt door A. DELCART, *Mosterd. Een culinaire en historische ontdekkingsstocht* (Gent, 1997) 193, en die als apothecaris te identificeren viel, cfr. L. PEE & A. STROOBANTS, *500 jaar Zwarte Zusters te Dendermonde 1491-1991* (Dendermonde 1991) 22 en C. DE BACKER, «Nieuwe en aanvullende gegevens van de farmacie in België II. Assenede, Dendermonde, Mechelen, Ninove, Sint-Truiden en Tielt» in : *Farmaleuven* 18 (1995) 7-12, m.n. 8.
(60) Rek. 18.5.1506-24.12.1508, f. 4v. : *betaelt omme xlvij stoepe petaus om mes wijn*.

(61) Recept in : W.L. BRAEKMAN (ed.) *Een nieuw Zuidnederlands kookboek uit de vijftiende eeuw. Scripta. Mediaeval and Renaissance Texts and Studies* 17 (Brussel, 1986) 83 nr. 206 : om droeghen vis (rotteieren) te bereyden op sijn Koels (= Keuls). Hier wordt deze vis gekookt in peterselie en veel boter.

(62) Scabiosa wordt in de *Herbarius in Dyetsche* (Antwerpen, Willem Vorsterman, ca. 1500) Opera Pharmaceutica Rariora IX (Gent, 1974) cap. cxxxix *basenoor* genoemd. Een recept van scabiosen water is terug te vinden in : *Dit is die rechte conste om alderhande wateren te distilleren* (Antwerpen, Willem Vorsterman, ca. 1520). Opera Pharmaceutica Rariora XIV (Gent, 1976), cap. XXXIJ.

Volgens G. Vorselman is potsuiker *reyn ende grof van greyne int aentasten ende gevoelen* (64).

Suffraen van Noorde (Noerde, Noort) : saffraan van noorde : de betekenis van deze saffraan (ook : safferoen van nuerdt of van oort) is volgens J. Bolckmans onopgehelderd (65). Vermoedelijk saffraan uit het verre oosten. N. Léméry noemt deze *safraen van de Levant* (66). De Gentse farmacopee van 1786 noemt deze *Crocus sativus regionum orientalium [...] hinc Crocus Orientalis dictus est* (67). Ook misschien verbastering van Crocus (h)ortulanus.

Suucker : zie sucker.

Tongh : *Solea* sp. = tong (vis).

Trakele magnum : zie Driakele.

Varken, vet- : vetgemest varken.

Vijsch : zie Visch.

Visch, droeghen - : gedroogde vis.

verschen - : verse vis. Vooral de kabeljauwachtigen waren het duurst (68).

zee - : zeevis in tegenstelling met zoetwatervis.

Vyane : Franse wijn uit Vienne.

Vleesch, versch - : vers vlees.

Walscoet : walschot, spermaceti, cetaceum, het vaste bestanddeel van de vloeibare inhoud van de kop van de potvis (*Physeter macrocephalus* L.).

Wiin : zie Wijn.

Wijn : wijn, niet verder gespecificeerd.

Rinsche, Riins, Rins, Rinchx - : Rijnwijn.

root - : rode wijn.

wijt - : witte wijn.

Wittebrood : zie Brood, witte -

Zaelm, gesauten - : gezouten zalm, *Salmo salar* L.

Zalve (deurgaende -) : doorgaande zalf, unguentum percussativum. Een soort indringende zalf waarvan in de Middelnederlandse receptliteratuur verschillende voorbeelden zijn gekend (69). Gebruikt tegen kwetsuren zonder wonde.

14. LIJST DER GENOEMDE GEZONDHEIDVERZORGERS IN DE REKENINGEN VAN TERHAGEN

14.1. Apothecaris

1494-1508 Bouwin vanden Steene (Gent). (Voorheen bekend te Gent van 1503 tot 1514).

14.2. Chirurgijn-barbiers

1499-1506 Pieter de berbier

1500-1502 meester Jacop de berbier (Axel)

1506-1508 een surgijn (Axel)

1506-1508 den barbier

1508-1509 Lauwereys den baerbier

14.3. Medicijns (geneesheren)

1499-1500 Jan van Eveloe of Eneloe (Gent) (Voorheen bekend te Gent van 1483 tot 1503).

1499-1500 Thomas Spierinc (Gent)

1503-1504 meester Lieven (Gent)

1506-1508 een medesijn.

(63) In een 16de eeuw kroniek van de abdij (eveneens bewaard te Gent, Sint-Denijs-Westrem, Kliniek Maria Middela-res, Archief Bijloke, Fonds Terhagen D9) wordt door de abdis van Terhagen het verhaal gedaan van de vernielingen door de beeldstormers in 1566. (Een deel van de originele tekst werd gepubliceerd in de pro manuscripto catalogus van de tentoonstelling over de middeleeuwse Cisterciënzerabdijen (Axel, 1993). Ingaande op de eis van de geuzen werd hen eten gegeven : vlees, vis, 34 steen boter, 8 tonnen bier, 30 stoppen wijn. 's Nachts stalen zij nog 300 of 400 eieren en boter *ende V of VI pont broot suutene* [?] (sic). Dit *suutene* is zonder twiifel als *broot suukere* te lezen.

(64) E. COCKX-INDESTEGE, *Eenen nyeuwen Cooch Boeck. Kookboek samengesteld door Gheeraert Vorselman en gedrukt te Antwerpen in 1560* (Wiesbaden, 1971), 110.

(65) J. BOLCKMANS, «Allerhande recepten uit de XIVe eeuw» in : *Volskunde* 4 (1960), 181.

(66) N. LEMERY, *Woordenboek of algemeene verhandeling der enkele droogeryen...* in 't Nederduytsch gebragt door C.V. Putten en I. De Witt (Rotterdam, J.D. Beman, 1763) 226.

(67) *Pharmacopoea Gandavensis* (Gandavi, J. Begyn, 1786) 66.

(68) W. VAN NEER & A. ERYNCK, *Archeologie en vis. Herlevend Verleden I* (Zellik, Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, 1993) 54.

(69) W.L. BRAEKMAN, *Medische en technische Middelnederlandse recepten* (Gent, 1975) 1127 ; ID., *Middelnederlandse geneeskundige recepten* (Gent, 1970) 1167.

15. ENKELE IN DE REKENINGEN MET NAME GENOEMDE VAKLUI OF LEVERANCIERS

Verschillende historici hebben belangstelling voor bepaalde sociale-economische groepen en beroepen (professionele geschiedenis) in de laat middeleeuwse samenleving. Onderzoek op dit gebied leent zich bij uitstek voor de prosopografie. Vondsten betreffende groepsbiografiën zijn zonder twijfel van groot belang. Wij noteerden dan ook uit onze hier bestudeerde archiefbron enkele terloops gevonden personen waarvan het beroep en de vestigingsplaats werd opgegeven.

Schoenmaker : Jacob Crabbe den scoe[n]makere te Gent (sinds 1494, Rek. 1499-1500, en 1500-1501).

Wassen kaarsmaker : Gielis van Over Wale, den wassen keersmakere (id.).

Touwslager : Gielis Vander Straten, den zeeldrayer (id.).

Bierbrouwer : Pieter de brouwer van zinnen dieste (id.).

Hoefsmid, smid : Pieter De Raeyt van yseren waerck ende vanden paerden te beslane (id.).

Scheepman : Schipper Olivier voor geleverde haeringhe (Rek. 1500-1501).

Kruidenier, kramer, kremer : Jacob de Geert (of : de Heere) uit Axel voor geleverde kaarsen en andere waren (Rek. 1500-1501).

16. CONCLUSIE

In de periode 1499-1509 bedienden zich de religieuzen van de abdij Terhagen van een Gentse apotheker en drie geneesheren uit Gent. De apothecaris en een der geneesheren waren ongetwijfeld niet de eerste de beste, daar hun diensten ook door het stadsbestuur werden benut.

De voorgeschreven geneesmiddelen en exotische kruiden zijn niet ongewoonlijk. Enkel het duurdere thriacum, mumia en walschot vallen op.

Voor wat de diensten van de chirurgijns betrof, kozen ze eerder dichtbij wonende personen, met name uit het nabije Axel. De talrijke aangerekende aderlatingen maakten deel uit van de normale praxis.

Voedingsmiddelen werden meestal in de nabijheid betrokken, waren gevarieerd en niet exceptioneel. Opvallend is het niet voorkomen van peper dat door andere producten werd vervangen. Voor wat wijn en bier betreft, komen de toen in Vlaanderen algemeen gebruikte duurdere en goedkopere soorten voor.

De in deze bijdrage bewerkte bron is des te belangwekkender, omdat zij aspecten van de farmacie en de geneeskunde invult en belicht, die uit een tijd stammen die ons niet zoveel dergelijke privé-documenten heeft nagelaten. Eveneens gezien de daarop volgende crisisperiodes en verwoestingen die de 16de eeuw hebben gekenmerkt.

Prof. dr. Christian De Backer

Geschiedenis van de Farmacie en van het Geneesmiddel

Faculteit Farmaceutische Wetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven,
E. Van Evenstraat 4, B-3000 Leuven.

Privé : Speureweg 21, B-9830 Sint-Martens-Latem.

FREDERIK II VON HOHENSTAUFEN

Monarchie met een gifrandje

A.M.G. Rutten*

Met het jaar 2000 komt de 750ste sterfdag in zicht van Frederik II von Hohenstaufen, een omstreden figuur uit de medisch-farmaceutische historie (1 2). Op 18-jarige leeftijd werd hij tot Duitse koning en in 1220 tot keizer gekroond. In achtendertig jaar regeren is hij echter maar driemaal in Duitsland geweest (figuur 1). Hij wordt als een sleutelfiguur gezien in de Europese geschiedenis als kruisvaarder, militair, politicus en diplomaat. Als Italiaan van geboorte (1194), Noorman en Duitser door afstamming, bevorderaar van de wetenschappen, adelaar zoals hij op munten werd afgebeeld, wordt hij geprezen als rechtvaardig christen en gehaat als apocalyptisch ondiër.

De herdenking van zijn sterfdag biedt de mogelijkheid op basis van tot nu toe weinig bekend of onbenut materiaal het eenzijdig beeld te corrigeren van een vorst die wel eens zonder blikken of blozen als de schepper van een Magna Charta voor de apotheker wordt voorgesteld (3 4).

Wie was deze man, wat was zijn achtergrond en wat waren zijn drijfveren? Waarom wordt aan hem zo een belangrijke rol toegekend in de scheiding van geneeskunde en farmacie? Er blijven ook andere vragen over. Waar vandaan komt zijn levendige belangstelling voor vergiften? En tenslotte de hamvraag: waarin berust de grootheid eigenlijk van Frederik II?

Het belang voor de medische wetenschap van de ordonnanties die Frederik uitvaardigde en die onder andere de scheiding van de genees- en artseneijbereidkunde in het koninkrijk Sicilië betroffen, is genoegzaam bekend (5). De betreffende regeling werd de grondslag van de plaatselijke en latere rijks wetten, die tot heden de verhouding tussen artsen en apothekers in Europa beheersen. Het is echter onjuist het ontstaan van een zelfstandig apothekersberoep aan de wetgeving van Frederik II toe te schrijven, zoals wordt gesuggereerd. Rond 750 verdreef het geslacht der Abbasiden de heersende Omajjaden uit Damascus en stichtten de nieuwe kaliefen de hoofdstad Bagdad (6). Vanaf 762 was daar onder kalief El Mansur al sprake van een scheiding van de beroepen (7). Tussen 775 en 785 had een apotheker, Issa Abou Qoreich, zich gevestigd in een woning naast de poort van het paleis van kalief Al-Mahdi (8). Ook de in Montpelier (9) en Arlès (10) tegen einde 12de eeuw afgenomen 'eed van apothekers' of enkele plaatselijke regelingen wijzen duidelijk op het bestaan van een apothekersberoep.

De historische waarde van Frederik's bemoeiingen ligt dan ook meer in het feit dat hij het onderwijs in de anatomie op lijken verplicht stelde en een staatsexamen eiste als voorwaarde voor de bevoegdheid tot het uitoefenen van de geneeskundige praktijk. Zijn verdienste is ook dat hij in wettelijke normen het monopolie van de apotheker op het gebied van de geneesmiddelvoorziening heeft vastgelegd.

Figuur 1: Afbeelding van Frederik II von Hohenstaufen op een postzegel van de Duitse postdienst 1994.

(*) Met een kleine wijziging overgenomen uit Farmaceutisch Tijdschrift voor België 1999;76:24-30.

Frederik kan niet beschouwd worden als de eerste 'moderne' mens op de troon, of als pionier van de Renaissance, zoals sommige historici beweren. Elaut noemt hem een ruitenbreker midden in een gezapig stille tijd (11). Al vroeg ouderloos had hij onder voogdijschap van paus Innocentius III een miserabele jeugd. In 1198 werd hij gekroond tot koning van Sicilië en Napels. Elf jaar later trouwde hij met Constance van Aragon. Na haar dood in 1222 huwde hij Isabelle (Jolante), de dochter van Johan van Brienne, koning van Jerusalem. Ook zijn tweede vrouw stierf spoedig en werd in 1235 opgevolgd door Isabella, de zuster van Hendrik IV van Engeland. Dat Europa één monarchie moest worden was zijn vaste overtuiging. Niet omdat hij dat nu zo graag wilde, maar omdat dit van hogerhand zo beschikt zou zijn. Wie hem bij dat streven in de weg stond werd geliquideerd (12). Op veel manieren trachtte hij de economische positie van zijn koninkrijk te versterken. Sicilië was begin 13de eeuw al een van de rijkste, meest geavanceerde en degelijk georganiseerde staten van Europa. De export van landbouwproducten als tarwe, peulvruchten, olijfolie, wijn, honing, vlas en hennep werd bevorderd. Om het primitieve raffineren van suiker te verbeteren gaf hij in 1239 Richard Filangieri, de stadhouder van de keizer in het koninkrijk Jeruzalem, opdracht twee personen op te leiden die suiker konden maken en ze naar Palermo te sturen (13). Joden afkomstig uit Djerba in Klein-Syrië werden aangemoedigd in Palermo de productie van dadels en kleurstoffen als henna en indigo te verbeteren en op te voeren (14).

Constituties

Met voortvarendheid werden onder Frederik II oude en nieuwe wetten en reglementen samengevat in de *Constitutiones*, waarin ook de regeling van de medische beroepen in het koninkrijk Sicilië (Sicilië en Zuid-Italië) een plaats kreeg. Als grondslag diende het absolutisme volgens het Romeins recht, waarbij de vorst alle staatsmacht uitoefent met hulp van een hiërarchisch geordend ambtenaren-corps (15). Aan de constituties hadden, behalve Frederik zelf, aartsbisschop Jacob de Capua en Frederiks vertrouweling kanselier Peter van Wijngaarden (Petrus de Vineia) meegewerkt.

De verordeningen werden in augustus 1231 openbaar gemaakt te Melfi, waardoor ze ook wel als *Constitutiones Augustales* bekend staan (16 17). Daarna werden ze met de zogenaamde *Novae Constitutiones* aangevuld en in 1241 afgesloten. Protesten van de autoriteiten van een aantal steden als Messina, Syracuse en Nicosia, die hun communale zelfstandigheid verloren zagen gaan, leidden in de jaren 1232 en 1233 tot een oproer dat door Frederik bloedig werd onderdrukt. Ook de School van Salerno ondervond de verordeningen als een bedreiging van haar vrijheid en ontwikkeling. In weinig jaren tijd wist de keizer de hegemonie van baronnen en adellijke heren te breken en de oude keizerstraditie van Noormannen en Byzantijnen door te voeren. De jurisdictie van de geestelijkheid werd beperkt tot kerkelijke zaken en de rechtspraak aan de hoge adel onttrokken.

Een aantal titels heeft betrekking op de gezondheidszorg. Tussen arts en apotheker kwam een persoonlijke en zakelijke scheiding met verbod tot apothekbezit van artsen (titel III, 46). Onder deze titel wordt ook het toezicht op de bereidingen en de geneesmiddeltaxe genoemd. Er werd een gezondheidspolitie ingesteld, bepalingen over maten en gewichten opgenomen (III, 51), verkoop

van vergif niet bestemd voor genezing verboden (III, 72), de toepassing van Taxus-vergif in de visvangst niet meer toegestaan (III, 72), luchtverontreiniging door rottende stoffen (III, 48) en het vervalsen van levensmiddelen (III, 74) strafbaar gesteld. De artsen moesten voortaan tweemaal per dag en zonodig eenmaal 's nachts hun zieken bezoeken. Het honorarium zou berekend worden naar de afgelegde afstand. Behoeftige zieken moesten een kosteloze verzorging ontvangen en afspraken tussen artsen en apothekers werden verboden. Apothekers hadden het recht om winst te maken op de bereiding van geneesmiddelen en aflevering van simplicia.

De oude Romeinse termen *confectionarius* als bereider van geneesmiddelen en *stationarius* (III, 44-47) voor hen die de middelen afleverde kwamen in de constituties weer tot leven. Ook is er sprake van *apotheca* in de zin van een lokaal waar geneesmiddelen worden bewaard (III, 47). *Medici* en *farmaceuten* moesten geëxamineerd en gelicentieerd zijn door het *Collegium Medicum* in Salerno (III, 65). Hun examen was gebaseerd op de werken van Hippocrates, Galenus en Avicenna en de kennis van het *Antidotarium Magnum*. De *confectionarius* moest de eed afleggen (III, 46) dat hij geneesmiddelen in het vervolg volgens het *Antidotarium* zou bereiden. Het aantal apotheken werd beperkt (III, 46) en bepaalde *electuaria* mochten alleen in tegenwoordigheid van een inspecteur worden bereid. Bij onregelmatigheden of overtreding van de wet werd de zaak gesloten. Werd een inspecteur betrapt op fraude dan volgde doodstraf (18). Over de opleiding van apothekers werd in de constituties met geen woord gerept. Met de paragrafen over het beroep van artsen en apothekers, werd laatstgenoemde groep voor het eerst in de Europese geschiedenis wettelijk gereguleerd (19).

In de constituties werd ook het euvel van bereiden, in voorraad houden of afleveren van vergif, magische dranken of *philtrea* (liefdesdranken) met de dood bestraft indien iemand ten gevolge daarvan het leven liet; in de overige gevallen zou tot gevangenneming worden overgegaan (III, 73). Opvallend is dat het achttien jaar later toch weer artsen en geen apothekers waren die een voor Frederik bestemde kroes met giftige medicijnen klaarmaakten en afleverden. De zwakke pogingen om deze in Sicilië geldende staatsverordening op Duitse verhoudingen toe te passen leden schipbreuk.

Stupor Mundi

Frederik II of *Stupor Mundi* was intelligent en goed thuis in de astrologie, ornithologie, kunst en poëzie. Hij schreef een omvangrijk werk 'De Arte Venandi cum Avibus' over de valkenjacht. Italiaans was zijn moedertaal, maar hij kon ook goed overweg met het Latijn, Grieks, Arabisch, Frans en Provençaals. Ook de geneeskunde had zijn belangstelling en de medische wetgeving die hij invoerde gaf blijk van inzicht en grote doortastendheid. Michael Scotus onderwees de vorst in de fysiognomie en de aristotelische geschriften en een zekere Petrus Hispanicus schreef voor hem een *Regimen Sanitatis* (20). In zijn opdracht werden door Adam van Cremona tevens gezondheidsregels voor artsen tijdens de kruistochten uitgewerkt en onder de naam van de keizer kwamen poeders (*Pulvis Domini Friderici imperatoris*), wondmiddelen en recepten in Italië als huisgeneesmiddelen in de handel (21). In zijn optreden van kracht en gezag, mildheid en grandeur spiegelde hij zich graag aan Keizer Augustus, maar vergat daarbij dat

na Augustus de macht van de katholieke kerk aanmerkelijk was toegenomen, waardoor hij in zijn streven naar gebiedsuitbreiding en hervormingen een belangrijk struikelblok ontmoette. Botsingen met de pausen Gregorius IX en diens opvolger Innocentius IV bleven dan ook niet uit.

De vraag is dikwijls gesteld wat Frederik ertoe heeft bewogen om artsen de bereiding en aflevering van medicamenten te ontnemen en die in handen van apothekers te leggen. Er was zeker sprake van eigenbelang (22). Frederik II was voortdurend bedacht op vergiftiging, maar de Constitutiones kwamen uit (1231) achttien jaar vóórdat gepoogd werd hem met een giftige drank uit de weg te ruimen. De veronderstelling dat deze vergiftigingspoging tot het opstellen van de constituties leidde is dan ook onjuist. Van jongs af aan was de keizer geobsedeerd door de macht van gif. Het vergiften van tegenstanders had onder de door hem bewonderde Keizers van Rome al een grote omvang bereikt (23). Als een zwam heeft gifmoord daarna zijn draden getrokken door de overblijfselen van het Rijk.

Om zich tegen gif te beschermen kleepte de keizer zich in het groen. Groen was de kleur van de door hem gevreesde giftige planten en groen zou hem immuun kunnen maken. Zelf zag hij er geen been in zijn vijanden met gif uit de weg te ruimen en zowel zijn toxicologische kennis als het aantal vergiften waarover hij kon beschikken moet omvangrijk zijn geweest. De tegenstander kon via orale toediening, met klysma, met middelen die op de huid werden gepoederd, door inhalatie van blauwzuur, koolmonoxide of vergif uit wierookvaten, worden uitgeschakeld. Men was uiterst listig in de keuze van het wapen, zoals bij het gebruik van vijgen die geïnfecteerd waren met mycotoxinen van de schimmel *Ustilago ficinum* (24). Het laten inademen van verrot, gedroogd en verpulverd dierlijk materiaal kon de dood door botulinetoxine bewerken (25). Een slimme

Figuur 2 : Afbeelding van paus Johannes XXIII met doodssymbolen. Bron : Miniatuur Gioacchino da Fiore (fl.c. 1500) MS Bibl. Vaticana.

vondst was ook het drogen en gloeien van ossenbloed met kaliumcarbonaat, waarbij na lang verhitten via geelbloedloogzout een mengsel van ijzercarbonaat en cyaankali resulteerde als bron van blauwzuur. In het opsnuiven van geurstoffen uit wierookvaten lag een onverdachte mogelijkheid tot gifmoord ; aromatica als aloë-hout, muskus, amber en saffraan werden vermengd met gepoederde Spaanse vlieg en aconitumknollen. Andere inhalatievergiften bestonden uit mengsels van reukstoffen en fijn gewreven *Ranunculus asiaticus* L., uit *Helleborus niger* met mandragora en saffraan, of uit oleanderbladeren met kerstroos. Ze veroorzaakten bij inademen door hun gehalte aan protoanemonine lokale huid- en slijmvliesontstekingen, verlamming van het centraal zenuwstelsel en dodelijke bloedingen in de neusholte en bovenste luchtwegen. Met een dergelijk reukgif werd getracht de kleinzoon van Frederik, Konradus, op geurige wijze te vermoorden. Al deze moordwapens kan men terugvinden in boeken over Middeleeuwse Arabische toxicologie, zoals bijvoorbeeld het 'Boek der Vergiften' van Wahshiya, fl.c. 890 n. Chr.

In hun conflicten ontpopten zowel vorsten als pausen zich als ware venenofielen. Amper twee eeuwen na de dood van Frederik II zien wij Balthazar Cossi, de later Paus Johannes XXIII (1370-1419), met sikkel en Atropa belladonna als doodssymbolen afgebeeld (figuur 2).

Conflicten met Gregorius IX

De aanspraak die Frederik maakte op de heerschappij over het Patrimonium Sancti Petri, de latere Kerkelijke Staat, was de Heilige Vader een doorn in het oog. De herhaalde botsingen met de paus, die doodsbenuwd was voor grotere machtsuitbreiding van Frederik in Noord-Italië, leidden in 1239 tot de Banvloek. Paus Gregorius IX ving de strijd aan met een geschrift vol beschuldigingen over ketterij, kerkschending en kerkroof van de keizer, die hij als voorloper van de antichrist afschilderde. De keizer was volgens hem een uit de zee opgedoken verscheurend monster (ascendit de mari) met het uiterlijk van een panter, die het christelijke geloof ondermijnde. Negatieve roddel heeft altijd een hogere nieuwswaarde dan een positief verhaal. Naar analogie van de wet van Gresham : nieuws van slechte kwaliteit verdringt nieuws van beter gehalte. Ook trachtte de paus een tegenkoning op het toneel te zetten, waarvoor echter geen enkele Duitse kandidaat warm liep.

Figuur 3 : Schepen met prelaten worden op last van Frederik II tot zinken gebracht. Bron : Bibl. Vaticana.

In die niet aflatende strijd sloeg Frederik terug door bij het eiland Monte Christo een aantal Genuese schepen, waarmee meer dan honderd Franse en Spaanse bisschoppen op weg waren naar het Concilie, tot zinken te brengen (figuur 3) en de prelaten in Apulië gevangen te zetten. Dat was de laatste fase in een gigantische strijd tussen de paus en het keizerrijk, die zou eindigen met de dood van Frederik II (26).

Gif-meisjes en gedrogeerde olifanten

In 1239 maakte de keizer van Lucera (Apulië), waar Augustus vroeger al een militaire kolonie had gevestigd, een fraaie Saraceense stad, waar hij over een omvangrijke harem en menagerie kon beschikken (27). De kroniekschrijver Johannes Victoriensis Leoniensis vermeldt dat de keizer in Lucera zijn haremmeisjes iedere dag wisselende doses gif liet innemen. Dat gebeurde onder toezicht van artsen die, als de zaak misliep, moesten ingrijpen. Allengs werd met dit continu slikken een zekere gewenning opgebouwd en werden doses gif, die normaal dodelijk moesten zijn, door de vrouwen zonder bezwaar verdragen. De opzet van dit alles was geraffineerd. Lukte het Frederik II niet een vijand met staal te doden, dan verzoende hij zich ogenschijnlijk en schonk hem één van zijn gif-immune Saraceense schoonheden. Het slachtoffer werd daarna door het genieten van een gezamenlijke dronk uit de weg geruimd. Ook de rest van de 'Hofhouding' ontkwam niet aan gif-experimenten. Olifanten uit zijn menagerie liet hij de hallucinogene mandragorawortels slikken alvorens ze ter dekking werden gesteld (28). Mandrago, dat tropaanalkaloïden bevat, is het *dudaim* uit de Bijbel en wordt in het Hooglied van Salomo als afrodisiacum aangeduid. In de kennis en het gebruik van vergiften zou zijn zoon Manfred hem later nog glansrijk overtreffen. Het gif-meisje is overigens geen vinding van Frederik II, ze komt al voor in antieke geschriften (Aristoteles) en vormt een dodelijk instrument in Arabische vergiftboeken, zoals die van Shanaq, Jabir en Wah-shiya.

Artsen waren aanvankelijk Frederiks beste handlangers en vrienden, maar vormden met hun kennis van vergiften ook een niet aflatende bedreiging. Het lukte de keizer herhaaldelijk aan vergiftigingspogingen te ontsnappen, maar van een reis in 1247 naar Apulië kwam hij ziek terug (29). Volgens de kroniekschrijver Matthias Paris adviseerden zijn artsen hem een purgeermiddel, een klysma en een speciaal kruidenbad te gebruiken (30). De paus schijnt in het geheim een grote beloning in het vooruitzicht te hebben gesteld om met hulp van De Vinea de keizer om zeep te brengen. Deze laatste droeg echter de arts op om gezamenlijk met hem het geneesmiddel in te nemen, waarna de geneesheer de beker op de grond liet vallen (31). Het restant werd verzameld en aan enkele uit de kerker gehaalde gevangenen toegediend, die prompt stierven. De arts werd opgehangen en Peter De Vinea, die eerst van zijn gezicht werd beroofd en gevangen werd gezet, pleegde later zelfmoord.

Van welk vergif gebruik werd gemaakt is niet bekend. Een toxische plant waarvoor Frederik bevreesd was en die hij in zijn Constitutiones noemt is *Taxus baccata* L. Op de dodelijke werking daarvan werd al door Theophrastus (4^e E.v.Chr.) gewezen. Uit de bebladerde takken wist men na gisting een zeer giftige drank te bereiden (32). Ook nu nog wordt de plant gebruikt in zelfmoordpogingen (33). De vergiftiging openbaart zich 1 uur na inname met braken, buikpijn, diarree, koliek, duizeligheid en bewusteloosheid, waarop de dood door hart- en ademhalingsstilstand kan volgen. Een aftreksel van 50-100 naalden wordt als letaal beschouwd voor de mens (34). Gezien de gerapporteerde snelle werking zou men echter meer geneigd zijn te denken aan mengpreparaten van *Taxus* en *Aconitum*-soorten, die korte tijd na toediening tot de dood kunnen voeren (Lewin).

Door deze vergiftigingspoging fel gebeten op de paus richtte Frederik I zich in een van zijn brieven tot alle christelijke volken met de boodschap : «Deze Pontifex en leider van het christelijke geloof heeft mij een arts gestuurd, die tot dan toe in Parma gevangen zat en werd vrijgelaten op de belofte mij een dodelijk medicijn te zullen toedienen, maar God heeft de kelk van mij weggetrokken». Niet lang daarna, op 13 december 1250, stierf de keizer na een korte heftige ziekte en werd begraven in de kathedraal van Palermo naast zijn eerste vrouw, zijn ouders en grootvader Roger. De verzegelde sarcofaag werd op 3 november 1998 geopend in een poging om schade en achteruitgang van de gebalsemde resten te voorkomen en te trachten na te gaan of en zo ja waarmee de vorst vergiftigd was. De uitslag is nog onbekend. In de kronieken wordt de beschuldigende vinger uitgestoken naar zijn zoon Manfred, die met hulp van gif en/of verstikking de hand zou hebben gehad in de dood van de keizer. Manfred die in 1258 na de dood van zijn broer Koenraad koning van Sicilië zou worden, moet een ware gifmaniak zijn geweest, want paus Urbanus vond het nodig Karel van Anjou te waarschuwen dat Manfred een grote hoeveelheid gif naar Frankrijk had gestuurd om daarmee Van Anjou uit de weg te ruimen. Uit het feit dat Frederik II tevoren met gastro-enteritis en schuim op de mond werd aangetroffen maakt Lewin op dat arsenicum het toxische agens was.

Overigens gingen de wederzijdse gifmoordpogingen van pausen en vorsten na de dood van Frederik II gewoon door. Paus Innocentius IV schijnt geprobeerd te hebben ook Frederik's zoon Koenraad te vergiftigen, maar dat mislukte. Meer succes had zijn halfbroer Manfred met een giftige wijn en een klysma,

waarmee hij erin slaagde Koenraad te doden. Lang heeft hij daarvan niet kunnen profiteren, want op instigatie van de Paus werd ook Manfred van kant gemaakt door Karel van Anjou.

Zo ging het Huis Von Hohenstaufen, dat een belangrijke bijdrage leverde aan de geschiedenis van geneeskunde en farmacie, in gif en tranen onder. De adelaar, het wapendier dat op geheimzinnige wijze versmolten was met de vogel Phoenix als symbool van de onsterfelijkheid van het Staufense Huis, heeft de ondergang niet kunnen voorkomen.

Samenvatting

In verband met de herdenking in het jaar 2000 van de 750ste sterfdag van keizer Frederik II von Hohenstaufen wordt in dit artikel nagegaan hoe wij vandaag tegen deze vorst aankijken. Algemeen wordt de keizer beschouwd als een sleutelfiguur in de Europese geschiedenis als kruisvaarder, liefhebber van kunst en wetenschap en vernieuwer van de bestuurlijke organisatie van Sicilië. In de farmaciehistorie betekent hij vooral de schepper van de Constituties van Melfi, die tot een apothekersmonopolie hebben geleid. Met grote voortvarendheid en kennis van zaken heeft de keizer in deze constituties eisen van bekwaamheid voor medici en farmaceuten vastgelegd en een wettelijke scheiding aangebracht tussen het beroep van arts en apotheker. Hoewel de constituties alleen betrekking hebben op het koninklijke Sicilië, gingen ze later een precedent vormen bij identieke verordeningen in andere Europese landen.

Door tijdgenoten wordt de vorst geprezen om zijn doortastend en kundig beleid, dat van Sicilië een welvarend, zij het bureaucratisch, land maakte. Die bureaucratie heeft echter ook een nadelige invloed gehad op de ontwikkeling en verdere groei van de School van Salerno. Zijn krachtig verzet tegen de pauselijke clerus die trachtte het keizerlijk gezag te ondermijnen, leverde hem wel de sympathie op van Europese vorsten, maar heeft uiteindelijk tot zijn ondergang gevoerd.

Minder fraaie aspecten van zijn karakter komen naar voren als we kennis nemen van zijn bezetenheid inzake vergif. De keizer, steeds in panische angst om vergiftigd te worden, ontzag zich niet om in koele wreedheid met vergif op zijn hofhouding te experimenteren. Wellicht werd hij daartoe gedreven door de niet aflatende pogingen van sommige pausen om hem met gif uit de weg te ruimen.

Résumé

Frédéric II de Hohenstaufen : Encadrement de poison

Dans le contexte de la commémoration, en l'an 2000, du 750ème anniversaire de la mort de l'empereur Frédéric II de Hohenstaufen, cet article se propose de cerner la personnalité de ce prince tel qu'il nous apparaît aujourd'hui. Croisé, protecteur des arts et des sciences, réformateur de l'administration de la Sicile, cet empereur est généralement considéré comme l'une des figures clés de l'histoire européenne. En ce qui concerne l'histoire de la pharmacie, on se souvient surtout de lui en tant que père des *Constitutions de Melfi* qui furent à l'origine d'un monopole des pharmaciens. Dans ces constitutions l'empereur énonça les critères de compétence requis pour les médecins et les pharmaciens, en outre, c'est lui qui distingua au plan legal la profession des médecins de celle des apothicaires. Bien qu'elles n'aient concerné initialement que le Royaume de Sicile, ces constitutions firent plus tard jurisprudence lors de l'adoption de dispositions similaires dans d'autres pays européens.

Les contemporains de Frédéric II louaient la sagesse, la rigueur intellectuelle et la fermeté de son gouvernement qui, en dépit de sa bureaucratie, fit de la Sicile un pays prospère. C'est néanmoins cette même bureaucratie qui nuisit ultérieurement au développement et à l'extension de l'Ecole de médecine de Salerne. Certes, l'opposition énergique de Frédéric II aux clercs pontificaux – qui s'efforçaient de saper l'autorité impériale – lui valut la sympathie des autres princes européens. Pourtant, ce fut elle qui, en fin de compte, le mena à sa perte.

Son caractère présentait toutefois des aspects moins reluisants, des aspects dont nous prenons conscience lorsque nous découvrons sa passion effrénée des poisons. Avec une froide cruauté l'Empereur, obsédé en permanence par la crainte d'être empoisonné, n'hésitait pas à expérimenter avec des poisons sur ses courtisans. Peut-être faut-il y voir la conséquence des incessantes tentatives d'empoisonnement perpétrées par certains papes désireux de se débarrasser de lui.

Abstract

Frederick II von Hohenstaufen : Poison-rimmed Monarchy

In the year 2000 we commemorate the 750th anniversary of the death of Emperor Frederick II von Hohenstaufen. This article examines our view of this ruler today. The emperor is generally considered to be a key figure in European history as a crusader, a lover of art and science, and the innovator of Sicily's administrative apparatus. In the history of pharmacy he made his name most notably as the creator of the *Constitutions of Melfi*, which resulted in the pharmacists monopoly. With great drive and expertise, in these constitutions the emperor laid down requirements of competence for physicians and pharmacists, while making a legal division between the two professions. Although these constitutions only applied to the kingdom of Sicily, they did form a precedent for identical regulatory measures in other European countries.

Contemporaries praise the emperor for his vigorous and competent policy, which made a prosperous, albeit bureaucratic land of Sicily. This bureaucracy however had an adverse effect on the growth and development of the School of Salerno. His strong resistance to the papal clergy, who tried to undermine his imperial authority, yielded him the sympathy of European rulers, but ultimately led to his downfall.

Less distinguished characteristics emerge once we make acquaintance with his obsession for poison. In constant fear to become a victim to intoxication, the emperor showed no mercy displaying cold-hearted savagery in his experiments with poison upon members of his court. He may have driven to these violent acts by the unrelenting attempts of some Popes to rid themselves of him with bane.

Zusammenfassung

Friedrich II von Hohenstaufen : Giftgeränderte Monarchie

Im Zusammenhang mit der Gedächtnisfeier zum 750. Todesdag von Kaiser Friedrich II von Hohenstaufen im Jahre 2000, wird in diesem Artikel untersucht wie wir aus heutiger Sicht diesem Herrscher gegenüber eingestellt sind. Im allgemeinen wird Friedrich II – Kreuzfahrer, Liebhaber der Künste und Wissenschaften und Erneuerer der Verwaltungsordnung von Sizilien – als eine Schlüsselfigur der europäischen Geschichte betrachtet. In der Geschichte der Pharmazie ist er vor allem der Schöpfer der *Konstitutionen von Melfi*, aus denen das Monopol der Apotheker hervorgegangen ist. Mit großer Energie und Sachkenntnis legte der Kaiser in diesen Konstitutionen Anforderungen an die Befähigung von Ärzten und Pharmaceuten fest und nahm eine gesetzliche Trennung zwischen den Berufen des Arztes und des Apothekers vor. Obwohl die Konstitutionen nur im Königreich Sizilien Geltung hatten, wurden sie später zum Vorbild gewählt gleichartige Verordnungen in anderen europäischen Ländern.

Von Zeitgenossen wird der Herrscher wegen seiner Tüchtigkeit und seiner Fähigkeiten als Politiker gelobt, die aus Sizilien einen blühenden, wenn auch bürokratischen Staat machten. Diese Bürokratie hatte jedoch auch einen nachteiligen Einfluß auf die Entwicklung und das weitere Wachstum der Schule von Salerno. Friedrichs heftiger Widerstand gegen den päpstlichen Klerus, der versuchte die kaiserliche Macht zu untergraben, brachte ihm zwar die Sympathie europäischer Fürsten ein, führte aber schließlich seinen Fall herbei. Weniger schöne Aspekte seines Charakters treten ans Licht wenn wir uns mit seiner Besessenheit von Gift befassen. Der Kaiser, stets in panischer Angst davor vergiftet zu werden, scheute es nicht in kalter Grausamkeit an seinem eigenen Hof mit Giften zu experimentieren. Vielleicht wurde er dazu getrieben durch die nicht endenden Versuche einiger Päpste, ihn mit Giften aus dem Wege zu räumen.

Literatuur

1. Haeser H. Leerboek van de geschiedenis der geneeskunde. Utrecht : Van der Post 1859:313.
2. Wielen P van der. Scheiding van genees- en artsenijsbereidkunde. Pharm Weekbl 1937;74:1661-66.
3. Sonnedecker S. Kremer and Urdang's History of pharmacy. Wisconsin : American Institute of the history of Pharmacy, 1976:34,502.
4. Folch Jou G. et al. Historia general de la farmacia. Madrid:Ediciones Sol 1986:247.
5. Wielen P van der. Scheiding van genees- en artsenijsbereidkunde. Pharm Weekbl 1938;75:317.
6. Gutas D. Greek thought, Arabic culture. The Greco-Arabic Translation Movement in Baghdad. Londen: Routledge, 1998.
7. Vandewiele LJ. De Grabadin van Pseudo-Mesues. Gent: Eigen beheer, 1962.
8. Jazi R, Shehadeh K. Séparation de la pharmacie de la médecine. Actes du XXXIIe congrès international d'Histoire de la Pharmacie. Parijs: Cedex 1998:509.
9. Schmitz R. Geschichte der Pharmazie. Eschborn: Govi Verlag, 1998:513.
10. Folch Jou G et al. Historia general de la farmacia. Dl. 1. Madrid : Ediciones Sol 1986:246.
11. Elaut L. Het medisch denken in de Oudheid, de Middeleeuwen en de Renaissance. Antwerpen: Standaard 1952:218.
12. Grandeur G, Wattenbach M. Auszüge aus der gröszen chronik des Mattheaus von Paris. Leipzig: Dijk 1896:235 e.v.
13. Traselli C. Produzione e commercio dello zucchero in Sicilia dal XIII al XIV secolo. Economia e storia 1955;2:410.
14. Wolf GG. Stupor Mundi: zur Geschichte Friedrichs II von Hohenstaufen. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1982:29, 244, 360, 388, 435, 480, 509, 510.
15. Wolf GG. Stupor Mundi: zur Geschichte Friedrichs II von Hohenstaufen. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1982:388.
16. Powel JM. Liber Augustalis or the Constitutions of Melfi. Promulgated by the Emperor Frederick II for the Kingdom of Sicily in 1231. New York: Syracuse University Press, 1971:140.
17. Hein WH, Sappert K. Die Medizinal Ordnung Friedrich II. Veröffentl der Intern Gesellschaft f Geschichte d Pharmazie. Entri 1957, bd.12.
18. LaWall CH. Four thousand years of pharmacy. Philadelphia: Lippincott, 1927:136-37.
19. Vandewiele LJ. Geschiedenis van de farmacie in België met een inleiding tot de algemene geschiedenis van de farmacie. Beveren: Orion, 1981:73.
20. Haskins Ch.H. Studies in the history of mediaeval science. New York: Ungar Publish 1960: 248, 256, 282.
21. Kantorowicz E. Kaiser Friedrich der Zweite. Bd.1. Stuttgart:Klett-Cotta, 1980:160, 286, 330.
22. Bosman-Jelgersma H.A. Poeders, pillen en patiënten. Apothekers en hun zorg voor de gezondheid door de eeuwen heen. Amsterdam: Sythoff, 1983:20.
23. Rutten AMG. Ondergang in bedwelming. Drugs en giften in het West-Romeinse Rijk. Rotterdam: Erasmus Publishing, 1997:43,57.
24. Lewin L. Die Gifte in der Weltgeschichte. 3de druk. Hildesheim: Gerstenberg 1984:225-229, 232-235, 483.
25. Levey M. Medieval Arabic Toxicology. Philadelphia: American Philosophical Society, 1966:14,44.
26. Suikers G. Verburg I. Algemene Kerkelyke en Wereldlyke Geschiedenissen des bekenden Aard-Kloots. Amsterdam: Wetstein, 1721;2:46, 89.
27. Rau H. Staufisches Apulien. Stuttgart: Guenther Verlag, 1959:10.
28. Kantorowicz E. Kaiser Friedrich der Zweite. Bd.1. Stuttgart:Klett-Cotta, 1980:286.
29. Stern H. Mann aus Apulien: Die privaten Papiere des italienischen Staufers Friedrich II. München: Kunder, 1986.
30. Matthaues Parisiensis. Monumenta Germaniae Historica 1907;55 (28): 213.
31. Winkler Prins geïllustreerde encyclopaedie. Derde druk. Dl.7. Amsterdam: Elsevier 1907:542.
32. Powell JM. Liber Augustalis or the Constitutions of Melfi. Promulgated by the Emperor Frederick II for the Kingdom of Sicily in 1231. New York: Syracuse University Press, 1971:144.
33. Janssen J. Zelfmoord met Taxus baccata. Ned Tds v Geneesk 1985;129:603-5.
34. De Cleene M. Giftige planten gids. Baarn: Thieme, 1989:31.

Dr. Apr. A.M.G. Rutten
Luytelaer 39, 5632 BE Eindhoven

EREMEDAILLE - MEDAILLES D'HONNEUR

De Eremedaille van de Kring wordt slechts uitzonderlijk uitgereikt. Een eerste maal werd deze uitgereikt aan apr. P. Vande Vyvere (1956), een tweede maal aan dhr. P.H. Brans (1960). Op het jubileumcongres 25 jaar Kring (1975) werden onderscheiden apr. I. Etienne, prof. dr. J. Gillis, dr. apr. L. Vandewiele en dr. apr. D. Wittop Koning. In 1984 tenslotte ontvingen apr. E. Ahlrichs en apr. B. Mattelaer een eremedaille.

Voor zijn nationale en internationale inzet voor de geschiedenis van de farmacie, voor zijn vaak innoverend werk om de geschiedenis van de farmacie te stimuleren (als enige apotheker is hij lid van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde in België), heeft het bestuur besloten om tijdens het Jubileumcongres van 50 jaar Kring op 28 mei 2000 de Eremedaille uit te reiken aan prof. dr. apr. Jozef Lemli.

Dr. ph. J. Lemli

La médaille d'Honneur du Cercle est remise exceptionnellement. La première fois au pharmacien P. Van de Vyvere (1956) et la deuxième fois au dr. ph. Brans (1960). A l'anniversaire des 25 ans d'existence se furent le ph. I. Etienne, le professeur J. Gillis, le dr. ph. L. Vandewiele et dr. ph. D. Wittop Koning (1975). En 1984 le ph. E. Ahlrichs et le ph. B. Mattelaer. Etant donné son implication nationale et internationale dans l'histoire de la Pharmacie, pour son activité souvent novatrice en vue de stimuler l'étude de l'histoire de la Pharmacie (il est seul membre pharmacien de l'Académie royale de médecine de Belgique), le comité a décidé de remettre la médaille d'Honneur au professeur dr. ph. J. Lemli lors du congrès anniversaire le 28 mai 2000.

Jozef LEMLI werd geboren in Aalst op 3 juni 1928.

In 1950 ontvangt hij het diploma van apotheker aan de KUL, en een jaar later het diploma van apotheker-bioloog aan dezelfde universiteit.

Van 1951 tot 1955 was hij werkzaam als assistent aan het laboratorium van farmacognosie en galenische farmacie aan de Rijksuniversiteit van Groningen, waar hij de titel van Doctor in de wis- en natuurkunde behaalde in 1955.

Aan de universiteit van Leuven wordt hij achtereenvolgens werkleider (1956), docent (1963), buitengewoon hoogleraar (1965) en gewoon hoogleraar in 1967, belast met de leerstoel Farmacognosie.

Van 1979 tot 1982 is hij voorzitter van het Instituut voor farmaceutische wetenschappen, en van 1983 tot 1989 ondervoorzitter. Hij wordt tot het emeritaat toegelaten in 1991.

Volgende onderscheidingen vallen hem tot eer :

– Laureaat van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België (1960), Prijs apotheker Felix Daels (van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde in België) (1962), Doctor Honoris Causa aan de Descartes Universiteit in Parijs (Sorbonne 1987) ; Erelid van de Association Française pour l'Enseignement et la Recherche et Pharmacognosie, Commandeur in de Leopoldorde, Groot-officier in de Kroonorde.

George Sarton medaille 1992-1993.

– Corresponderend lid van : Académie Nationale de Pharmacie (Paris), Real

Aacademia de Farmacia de Barcelona, Societa Italiana di Farmacognosia, Deutsche Pharmazeutische Gesellschaft. Lid van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde in België, waarvan hij voorzitter was in 1988, lid van de Belgische farmacopeecommissie in 1982, lid van de Europese farmacopeecommissie (1971-1982), lid van de Nationale Raad van de Orde der Apothekers, lid van de Geneesmiddelencommissie en voorzitter van de werkgroep Farmacognosie van deze Commissie (1983-1986).

- Op gebied van de Geschiedenis van de Farmacie is te vermelden :
 - Het opstarten en onderwijzen van een cursus «Geschiedenis van de farmacie en van het geneesmiddel» in 1990-1991 aan de KUL. Ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België (1988) heeft hij een permanente commissie opgericht voor de geschiedenis van de medische wetenschappen, waarvan hij heden nog steeds de voorzitter is.
 - In 1981 richtte hij een «Museumcommissie» op in het Farmaceutisch Instituut van de KUL, die hij voorzat tot in 1991.
 - Hij organiseerde de viering van «130 jaar Farmaceutisch Onderwijs in Leuven» met een tentoonstelling «Zeven Eeuwen Farmacie in Leuven».
 - Hij werkte mee aan de tentoonstelling «Vijf eeuwen herboristen en botanie in Leuven», gehouden ter gelegenheid van de 500ste verjaardag van «Den Herbarius in dyetsche» door Jan Veldener (Leuven, 1984).
 - Bij de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België organiseerde hij het symposium «Geschiedenis van de Cocaïne» (1991) met de medewerking van de Societas Belgica Historiae Medicinae en de Kring voor de Geschiedenis van de Farmacie in Benelux.
 - Tevens werkte hij mee aan het Symposium «450 jaar na de uitgave van De humani corporis fabrica van Vesalius» (1993).
 - Voor de tentoonstelling «De botanica in de Zuiderlijke Nederlanden in de 16e eeuw» verleende hij zijn medewerking en schreef hij een belangrijk hoofdstuk in de catalogus (Antwerpen 1993).
 - Voor de Académie de Médecine in 1991 publiceerde hij zijn «Iconographie du coca».
 - Als lid van de Kring publiceerde hij regelmatig en hield menig lezing.

Om die redenen besloot het bestuur om aan prof. em. dr. Lemli de eremedaille van de Kring aan te bieden ter gelegenheid van het Jubileumfeest van de Kring op 28 mei 2000.

ERELEDEN - MEMBRES D'HONNEUR

Wegens hun bijzondere verdiensten ten aanzien van de Kring en in het kader van de viering van 50 jaar Kring, werden tijdens het Jubileumcongres in mei 2000 twee ereleden benoemd : prof. dr. Christian De Backer en apr. Jope Van Gelder.

Pour leur mérite exceptionnel et dans le cadre de nos cinquante ans d'existence, deux membres d'honneur ont été promus en mai 2000 : le professeur C. De Backer et le pharmacien Jope van Gelder.

Prof. dr. **Christian DE BACKER** werd geboren te Gent in 1943. Na zijn Grieks-Latijnse humaniora behaalde hij achtereenvolgens aan de Rijksuniversiteit te Gent het diploma van kandidaat in de letteren en wijsbegeerte en het licentiaat in de Geschiedenis. Bijkomend volgde hij de vrije cursussen geschiedenis van de farmacie en van de geneeskunde gegeven door prof. L.J. Vandewiele. Ondertussen was hij vanaf 1970 werkzaam als zaakvoerder van een uitgeverij, vooral gespecialiseerd in het reprints van zeldzame oude farmakopees in de reeks Opera Pharmaceutica Rariora.

In 1979 tot 1980 was hij voor een jaar verbonden als wetenschappelijk medewerker aan het Bisschoppelijk Archief te Brugge.

Einde 1980 werd hij door professor dr. Gruijs uitgenodigd om aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen als bevoegd verklaard vorser voor de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek een onderzoeksproject uit te voeren aan het Instituut Middeleeuwse Geschiedenis. Andere projecten onder leiding van professor dr. Weiler volgden elkaar op tot in 1991. Gedurende zes jaar verzorgde hij tevens de cursus Paleografie voor de studenten van de vakgroep. Ondertussen was hij in 1990 gepromoveerd tot doctor in de Wiskunde en Natuurwetenschappen aan de Rijksuniversiteit te Leiden op een farmaco-historisch onderwerp. Zijn promotoren waren prof. dr. Henriette Bosman-Jelgersma en prof. dr. Harm Beukers. De titel van het proefschrift luidde : Farmacie te Gent in de late middeleeuwen. Apothekers en receptuur. Dit werk werd uitgegeven bij uitgeverij Verloren te Hilversum als deel XXI van de reeks Middeleeuwse Bronnen en Studies.

Sinds 1991 is hij titularis van het keuzevak Geschiedenis van de Farmacie en het Geneesmiddel dat voorzien is voor de studenten van het tweede en derde apothekersjaar, respectievelijk eerste en tweede licentie, Faculteit Farmaceutische Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven. Daarnaast zetelt hij in de museumcommissie van de faculteit.

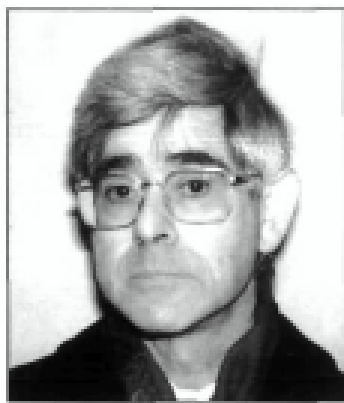
Voor wat de publicaties betreft heeft hij 135 bijdragen op zijn naam. Deze verschenen in het Bulletin van de Kring voor Geschiedenis van de Farmacie in Benelux, het Farmaceutisch Tijdschrift voor België, Revue d'Histoire de la Pharmacie, het Apothekersblad, Farmaleuven-info waarvan hij tevens sinds 1993 redacteur is, Analecta cartusiana, het Nationaal Biografisch Woordenboek, de Academia Analecta, het Mariënlexicon, de reeks tekstuittgaven Scripta met een receptarium uit circa 1600, de Gedenkschriften Land van Dendermonde, Cahiers de la Biloque, Volkskunde, Oost-Vlaamse Zanten waarvan hij redactieraadslid is, Kadoc, Biekorf, Stadsarcheologie, Oud-Zutphen, Arnhem de Genoegelijkste, Oost-Brabant, Verhandelingen Koninklijke Academie van Geneeskunde België. Hij leverde bijdragen aan tentoonstellingscatalogi te Gent, Zutphen, Nijmegen en Keulen, aan huldeboeken voor Jan Deschamps, de stad Roermond, als redacteur van de libri amicorum prof. dr. apr. Leo Jules Vandewiele (R.U. Gent), prof. dr.

Pr. C. De Backer

Albert Gruys (K.U. Nijmegen), prof. dr. Willy Louis Braeckman (K.U. Brussel). Een monografie over de beoefening van de farmacie te Diest zit in de eindfase van redactie.

Sinds 1974 is hij lid van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, sinds 1996 bestuurslid. In de schoot van de Bestendige Commissie voor de Geschiedenis der Wetenschappen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, is hij sinds 1982 lid en secretaris van de Werkgroep Bronnen voor de Geschiedenis der Wetenschappen. Hij werd in 1983 door de twee Klassen der Wetenschappen verkozen tot lid van het Nationaal Belgisch Comité voor Logica, Geschiedenis en Filosofie der Wetenschappen. In 1996 werd hij verkozen als lid van de Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie en verkreeg daarbij de behorende medaille.

Apr. Jope van Gelder

Apr. **JOPE van GELDER** werd geboren te Winterswijk (NL.) op 10 april 1937 en startte zijn studies pharmacie aan de Universiteit van Amsterdam. Bij prof. Wittop Koning studeerde hij als bijvak de «Geschiedenis van de Pharmacie» met veel interesse. In 1967 is hij openbaar apotheker geworden in zijn apotheek in Gorinchem. Hiermee is hij gestopt in 1998.

Jope heeft een bijzondere interesse in de bibliografie en vooral voor pharmacieën kruidenboeken. In de loop der jaren legde hij een heel mooie verzameling boeken aan, waaronder vele zeldzame en kostbare werken. Daarnaast bezit hij een aanzienlijke verzameling apothekerspotten, die zoals hij het uitdrukt «is ontstaan bij toeval bij het zoeken naar boeken.»

Sinds 1974 is hij bestuurslid van de Kring, als administrateur tot 1989 en sedertdien als secretaris tot 1997. Als assessor is Jope nog steeds actief bestuurslid.

Gedurende die 25 jaar hield Jope menige lezing tijdens onze congressen en wist hij met zijn specialiteit en zijn inhoud van hoog niveau iedereen te boeien. Hij was nooit te beroerd om vragen te beantwoorden of liefhebbers de weg te wijzen. Jope stond steeds paraat om met een interessante reeks dia's een «dood» moment op te vullen.

Voor zijn jarenlange inzet voor de Kring, meer achter de schermen dan op de voorgrond, voor zijn unieke verzameling farmaceutische boeken en zijn geprezen kennis terzake, heeft het bestuur van de Kring besloten aan collega Jope van Gelder de titel van erelid toe te kennen ter gelegenheid van het 50-jarige bestaan van de Kring in mei 2000.

MEDEDELINGEN

PRIJS VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE GENEESKUNDE, DE FARMACIE EN DE DIERGENEESKUNDE VAN DE KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR GENEESKUNDE VAN BELGIË

Driejaarlijkse prijs voor een belangrijke bijdrage tot de studie van de geschiedenis van de geneeskunde, de farmacie en de diergeneeskunde in de Nederlanden.

EERSTE PERIODE :

Prijsbedrag : 2.000 euro

Uiterste datum voor indiening : 31 oktober 2002

Doel van de prijs, inhoudelijke afbakening

De prijs is ingesteld ter bekroning van een belangrijke en vernieuwende bijdrage tot de studie van de geschiedenis van de geneeskunde, de farmacie en de diergeneeskunde in de Nederlanden.

Onderzoek met betrekking tot de meest diverse aspecten van de geschiedenis van de geneeskunde, de farmacie en de diergeneeskunde komt hiervoor in principe in aanmerking.

Het gebied van de historische Lage Landen geldt als geografische omschrijving.

Het onderzoek mag betrekking hebben op de geschiedenis van de oudste periode tot het recente verleden.

Vormelijke deelnemingsvoorwaarden

Kandidaatstelling gebeurt door indiening op het secretariaat van de Academie vóór het verstrijken van de uiterste datum voor indiening van de volgende drie documenten in vijf exemplaren :

1. een wetenschappelijke verhandeling ;
2. een samenvatting van drie tot vijf pagina's van de verhandeling ;
3. een curriculum vitae van de auteur(s).

De wetenschappelijke verhandeling moet geschreven zijn door één of twee auteurs. De auteur(s) mag (mogen) geen lid van de Academie zijn.

De verhandeling mag geschreven zijn om een academische titel te behalen. Zij mag echter niet eerder beloond zijn met een gelijkwaardige of hogere prijs.

De verhandeling moet geschreven zijn in het Nederlands, Frans, Duits of Engels.

De ingediende documenten worden niet teruggezonden aan de kandidaten.

Toekenning van de prijs

De Academie kent de prijs toe na beoordeling van de kandidaturen door een jury, samengesteld uit academieleiden en externe specialisten.

De prijs mag worden toegekend aan ten hoogste twee ex-aequo gerangschikte kandidaturen. Eervolle vermeldingen kunnen worden verleend.

Wanneer geen enkele kandidatuur voldoet, wordt de prijs niet toegekend.

De Academie beslist over de publicatie van de bekroonde verhandeling(en) in de Historische Reeks van de Academie.

Adres : Hertogsstraat 1 - 1000 Brussel.

RENSEIGNEMENTS

PRIX D'HISTOIRE DE LA MEDECINE, DE LA PHARMACIE ET DE LA MEDECINE VETERINAIRE DE L'ACADEMIE ROYALE DE MEDECINE DE BELGIQUE

Prix trisannuel pour une contribution importante à l'étude de l'histoire de la médecine,
de la pharmacie et de la médecine vétérinaire des Pays-Bas.

PREMIERE PERIODE :

Prix : 2.000 euro

Date limite de dépôt : 31 octobre 2002

But et domaine

Le prix est instauré en vue de couronner un apport important et novateur à l'histoire de la médecine, de la pharmacie, de la médecine vétérinaire des Pays-Bas historiques.

En principe la recherche peut englober tous les aspects de l'histoire de la médecine, de la pharmacie et de la médecine vétérinaire.

Le territoire des Pays-Bas historiques en est la limite géographique.

La recherche peut avoir rapport avec l'histoire du passé lointain comme du passé récent.

Forme de participation

La candidature est introduite par la remise au secrétariat de l'Académie avant la date limite de trois documents en cinq exemplaires.

1. Un mémoire scientifique.
2. Un résumé de 3 à 5 pages de mémoire.
3. Un curriculum vitae du ou des auteurs.

Le mémoire peut être réalisé par un ou deux auteurs. Le ou les auteurs ne peuvent être membres de l'Académie.

Le mémoire peut être écrit en vue d'un titre académique. Il ne peut être déjà récompensé par un prix similaire ou plus élevé.

Le mémoire doit être écrit en néerlandais, français, allemand ou anglais.

Les documents ne seront pas renvoyés aux candidats.

Attribution du prix

L'Académie attribue le prix après appréciation des candidatures par un jury composé de membres de l'Académie et de spécialistes externes.

Le prix peut être attribué à tout au plus deux candidats ex-aequo.

Des mentions honorables peuvent être accordées.

Le prix n'est pas attribué lorsque aucun candidat ne convient.

L'Académie décide de la publication des mémoires couronnés dans les Séries Historiques de l'Académie.

Adresse : Rue Ducale 1, 1000 Bruxelles.

IN MEMORIAM

Prof. dr. A.W.M. INDEMANS

Op de voorlaatste dat van het jaar 2000 overleed – 79 jaar jong – prof. dr. A.W.M. Indemans, voormalig directeur van het Laboratorium der Nederlandse Apothekers (LNA) en emeritus hoogleraar farmaceutische chemie aan de Faculteit Farmacie van de Universiteit Utrecht.

Lex Indemans kwam uit een apothekersfamilie. Vader en grootvader waren firmanten van de groothandel Lamers & Indemans, het latere Interpharm. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog begon Lex een studie chemie; de farmacie was hem vanuit de familie ontraden omdat «er geen droog brood in te verdienen was». Na een onderbreking in de oorlogsjaren besloot Lex echter toch tot het behalen van het apothekersdiploma. Aansluitend deed hij onderzoek bij prof. Van Pinxteren, en hij promoveerde in 1953 op een proefschrift over de toepassing van fluorescentie in de farmaceutische analyse. Dit vakgebied bleek en bleef zijn grote liefde. Toen hij in 1956 werd benaderd om voor de KNMP een zelfstandig laboratorium van de grond te tillen, was zijn keus – hij werkte toen bij het familiebedrijf – dan ook snel gemaakt, en daarmee het LNA geboren. De belangrijkste reden voor het ontstaan van het LNA was het feit dat apothekers invulling wilden geven aan hun verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van de snel in aantal en in complexiteit toenemende industrieel bereide geneesmiddelen. Daarbij moet worden bedacht dat het huidige systeem van registratie dateert van begin jaren zestig, en de 'good manufacturing practice' van nog eens tien jaar later.

Wijlen prof. dr. A.W.M. Indemans

In de jaren zestig groeide het LNA onder leiding van Indemans gestaag in betekenis en omvang. In 1968 was er de verhuizing van de zolderverdieping van het Farmaceutisch Laboratorium in Utrecht naar de huidige locatie binnen het KNMP-Centrum in Den Haag. De kwaliteit van fabrieksproducten was onderwerp van overheidsregulering geworden en Indemans verlegde het aandachtsgebied stap voor stap naar het ondersteunen van de apotheekbereiding. Het eerste FNA werd samengesteld en in 1974 startte de FNA-preparatencontrole, een kwaliteitsbewakingsprogramma dat tot op de dag van vandaag loopt en waaraan vrijwel alle apotheken meedoen. Legendarisch wat betreft het aantal deelnemende apotheken zijn de PAO-cursussen die het LNA begin jaren tachtig organiseerde op het gebied van de bereiding van oogdruppels en zepillen, en over de toepassing van microcomputers bij de kwaliteitsborging.

Het LNA was geworden tot een gezaghebbend instituut en Lex kreeg daarvoor de terechte erkenning in de vorm van zijn benoeming tot buitengewoon hoogleraar. Het was in die tijd dat ik hem leerde kennen, eerst als wetenschapper en vervolgens als bekwaam leider van het LNA en bovenal als buitengewoon hartelijk en beminnelijk mens. Zo'n zes jaar mocht ik met hem samenwerken, waarbij hij mij stimuleerde om naast het LNA-werk ook het onderzoek dat ik al in Utrecht was begonnen, door te zetten en af te ronden. Vlak voor zijn pensionering in 1986 was Lex, samen met prof. Bram Hulshof, mijn promotor.

Ruim dertig jaar directeur van het LNA, meer dan vijftig jaar lid van de KNMP, daaraan kun je in een paar alinea's geen recht doen. Misschien zegt het

feit dat hem als een van de zeer weinigen de zilveren erepenning van de KNMP is toegekend wel genoeg. Niet onvermeld mag echter blijven zijn lidmaatschap van de Nederlandse en de Europese Farmacopeecommissie, al was het maar omdat hij dat ook na zijn pensionering nog heel wat jaren heeft volgehouden. Want Lex was er niet de man naar om na zijn 65ste verjaardag de farmacie de rug toe te keren, integendeel : hij bleef geïnteresseerd in wat zich afspeelde en ontbrak zelden op het KNMP-Congres, evenmin als bij de vele jubilea en andere gedenkwaardige momenten voor zijn KNMP-collega's. Ze waren er eigenlijk altijd : Lex, nooit een dag ouder dan bij zijn afscheid in 1986, en zijn Yvonne, die samen met hem van het leven genoot en dat ook zo duidelijk kon uitstralen. Lex wordt honderd, heb ik onwillekeurig altijd gedacht, en vast velen met mij, maar op zomaar een zaterdagmiddag kwam een abrupt einde aan dat beeld.

Lex, bedankt, wat je hebt opgebouwd dat blijft, ook nu je er zelf niet meer bent. En Yvonne, heel veel sterkte. Natuurlijk blijf je bij ons welkom.

*Frans van de Vaart
Wetenschappelijk Instituut Nederlandse Apothekers,
Den Haag*

PRESENTATION D'OUVRAGE

Jean-Pierre BÉNÉZET

PHARMACIE ET MÉDICAMENT EN MÉDITERRANÉE OCCIDENTALE (XIIIe - XVIe SIÈCLES)

Préface de Jean Flahaut

Ed. Honoré Champion, Paris, 1999.

ISBN 2-7453-0001-6 - ISSN 1278-3870 - 794 pages liées, 14,5 x 22 cm.

«Pharmacie et médicament en Méditerranée occidentale (XIIIe-XVIe siècles)» est l'occasion de découvrir l'une des composantes fortes de la vie sanitaire médiévale. Jean-Pierre Bénézet a travaillé sur une base documentaire originale, formée essentiellement d'inventaires d'apothicaires (officines et biens personnels). La problématique suit deux axes : les hommes et le métier d'une part, le médicament et ses implications sanitaires d'autre part.

Après un rappel historiographique l'auteur analyse les éléments culturels, économiques et sociaux qui ont permis l'émergence du métier de pharmacien et présente les apothicaires dans un cadre urbain complexe. Cette analyse débouche sur une découverte de la pharmacie médiévale des pays du Sud en passant par Aix-en-Provence, Barcelone, la Cité de Majorque, Grasse, Martigues, Marseille, Palerme, Riez-en-Provence et Saragosse. Ce socle socio-professionnel est le préalable à l'étude du métier, technologie officinale et dispensation du médicament, illustrée par l'étude du fonctionnement d'une officine arlésienne. Les activités annexes, notamment le travail de la cire, complètent l'illustration d'un riche savoir-faire. Le poids professionnel et culturel du livre est découvert grâce à une analyse détaillée des bibliothèques d'apothicaires.

La présentation des concepts pharmacologiques débouche sur le médicament dont l'étude ne peut se réduire aux seuls inventaires. La littérature savante permet de recenser un riche corpus thérapeutique. L'auteur dresse un catalogue des diverses formes pharmaceutiques, classées selon les grandes voies d'administration.

L'ouvrage s'achève sur deux exemples : le traitement de la douleur et celui de la peste.

RICHTLIJNEN VOOR AUTEURS

1. Bijdragen ter publicatie aangeboden dienen bij voorkeur op A4-formaat getypt te zijn, eenzijdig met dubbele interlinie en ruime marges. Alle tekst wordt voorzien van een korte titel en getypt in hetzelfde lettertype.
2. Onder de titel komen de beginletters van de voornamen, gevolgd door de namen van de auteur(s). Verzocht wordt de bijdrage aan het eind te voorzien van een korte samenvatting in het Frans, Nederlands of Engels en opgave van naam en adres van de auteur.
3. Voetnoten worden doorlopend genummerd over het gehele artikel. De literatuuropgave wordt op de wijze van de *Index Medicus* samengesteld en achteraan de tekst geplaatst als in onderstaande voorbeelden :
 - a. boeken : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. tijdschriften : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.
4. Voor goede reproducties wordt gevraagd foto's max. A4-formaat, zo mogelijk op mat papier; grafieken e.d. op wit papier met zwarte inkt of met inktjet- of laserprinter geprint, te willen aanleveren.
Ze dienen afzonderlijk genummerd te zijn en gaan vergezeld van onderschriften. Op de achterzijde van de illustratie wordt de naam van de auteur en de verkorte titel van de bijdrage aangegeven.
5. De redactie behoudt zich het recht voor de kopij in te korten. De bijdragen mogen in dezelfde vorm elders zijn gepubliceerd.
6. Auteurs dragen de verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde foto's en reproducties.

NOTES POUR LES AUTEURS

1. Les articles à publier seront de préférence sur format A4, une-face, avec double interligne et de larges marges. Chaque texte sera pourvu d'un titre court et dactylographié dans le même type de lettre.
2. Sous le titre viendront les initiales des prénoms suivies du nom de l'auteur. Un résumé succinct en français, néerlandais ou anglais est souhaité en fin d'article ainsi que le nom de l'auteur et son adresse.
3. Les notes seront numérotées sur toute la longueur de l'article. Les éléments de bibliographie seront composés à la manière de l'*Index Medicus* et placés après le texte. Exemple :
 - a. livres : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. revues : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.
4. Pour obtenir de bonnes reproductions, il importe d'envoyer les photographies d'un largeur de max. format A4, si possible sur papier mat ; les graphiques et dessins seront à l'encre noire sur papier blanc ou imprimés par encrage ou laser.
Chaque illustration sera numérotée séparément et munie de légende. Au dos de chacune sera indiqué le nom de l'auteur et le titre de l'article abrégé.
5. La rédaction se réserve le droit de raccourcir les textes. Les articles pourront être publiés ailleurs sous la même forme.
6. Les auteurs portent la responsabilité des photographies et des reproductions.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan bij schriftelijke toestemming van de auteur(s) en volledige bronvermelding.

Toute réproduction totale ou partielle doit obligatoirement porter l'accord d'écrivain y la mention de la source.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 - Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau

Voorzitter - Président : GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
Tel. (016) 40 22 04 - Fax (016) 40 21 80

Secretaris - Secrétaire : VERCRUYSSSE Ghislain, Vanderveldenlaan 24, B-1652 Alseberg
Tel. (02) 380 78 44 - Fax (02) 380 78 44

Penningmeester - Trésorier : VAN DER MEER Hugo, Kleistraat 7, NL-8121 RG Olst
Tel. 0570-561349

Redactie - Rédaction :

Apr. GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
Tel. (0032) (0)16 40 22 04 - Fax (0032) (0)16 40 21 80
e-mail: apo.giliassf@omegapharma.net

Assessoren - Assesseeurs :

Prof. dr. DE BACKER Chris, Speureweg 21, B-9830 St.-Martens-Latem
Tel. (09) 281 00 38

DE MUNCK Guy, Heidestraat 1, B-2660 Hoboken
Tel. KAVA (03) 280 15 11 - Tel. privé : (03) 827 47 57

GELDOF Tillo, Meensesteenweg 101, B-8870 Izegem
Tel. (051) 30 79 64

VAN GELDER Jope, De Sparren 3, NL-1251 SG Laren
Tel. 035-531 76 61 - Fax 035-531 76 63

Ereleden - Membres d'Honneur :

Dr. L.J. VANDEWIELE, Destelbergen (1960) - Lic. P. JULIEN, Paris (1970) - Prof. Dr. A. HEYN-DRICKX, Gent (1975) - Prof. Dr. G. SONNEDECKER, Madison (1975) - Dr. D.A. WITTOP KONING, Amsterdam (1975) - Prof. Dr. W. SCHNEIDER, Braunschweig (1981) - E.L. AHLRICHS, Nieuwegein (1989) - Prof. Dr. K. ZALAI, Budapest (1990) - Prof. Dr. W.-D. MÜLLER-JAHNCKE, Heidelberg (1995) - Prof. Dr. M. del Carmen FRANCES, Madrid (1995) - Dr. F. LEDERMANN, Bern (1995) - B. MATTELAER, Kortrijk (1996) - Prof. dr. H.A. BOSMAN-JELGERSMA, Oegstgeest (1998) - Prof. dr. DE BACKER Chris, St.-Martens-Latem (2000) - Jope VAN GELDER, Laren (2000).

Ondersteunende leden - Membres donateurs :

Algemene Pharmaceutische Bond (Brussel) - Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild (Gent) - Apothekersvereniging Kortrijk e.o. (Kortrijk) - Apothekersvereniging Leuven e.o. (Leuven) - Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen - U.C.L. Unité de Pharmacie - UNAPHAZ - Luxembourg - Dep. 's Gravenhage KNMP - Dep. Friesland KNMP - Dep. Gouda KNMP - Dep. Groningen KNMP - Dep. Rotterdam KNMP - Dep. Utrecht KNMP - Dep. Z.O. Brabant KNMP - Hufen BV, Zeist - OPG Utrecht - Farmaleuven, Alumni, Leuven - A.P.B. (Brussel) - Syndicat des Pharmaciens de Luxembourg - Apr. Enckels (Leuven) - KOVAG (Gent) - Apr. Van Severen (Gentbrugge) - Apr. Vercruysse (Alseberg) - Apr. De Causmaecker (Lokeren) - Apr. Leupe (Meulebeke) - KAVA (Antwerpen) - Apr. Seifferman (Heide-Kalmthout) - Apr. Braeckman (Maria-kerke-Gent) - Apr. Debruyne (Lichtervelde) - Apr. Geldof (Izegem) - Apr. Vanderschelden-Delbeke (Ieper) - Apr. Denijs (Gent) - Pcién, Wilschbillig, Luxembourg (Esch) - Apr. Daems (Diest) - Apr. Luts (St.-Truiden) - Mr. Libert (Hasselt) - Apr. De Neve (Zolder) - Apr. Langenaken (Heers) - Delbeke (Ieper).

Periodiek bulletin - Jaargang 50, N° 100 - 1ste semester 2001.
Uitgever : Apr. G. Gilias, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
ISSN 1370-7515

Contributie	1000 BF/an	België : C.C.P. 000-1621048-81
	Hfl. 55,-/jaar	Nl. : Giro 19.74.912
	390 BF par numéro	Hfl. 24,- per nummer